

Soproni Szemle

| 2015. negyedik szám

| hatvankilencedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

VEÖREÖS ANDRÁS: Winkler Gábor (1941–2015)	305
---	-----

MEGÚJULÓ VÁRKERÜLET

KÜCSÁN JÓZSEF: A Várkerület belső ívének beépítése, 1766–1801	307
VERESS FERENC: A soproni Mária-oszlop és mesterei	337
KELEMEN ISTVÁN – NEMES ANDRÁS: A várkerületi Mária-oszlop megújításai a 19. századtól napjainkig	352
TÁRKÁNYI SÁNDOR: Változások és modernizáció a Várkerületen a 20. század első felében.....	374
BOLODÁR ZOLTÁN: Neonfényes Várkerület	383
VEÖREÖS ANDRÁS: A soproni Várkerület a 21. században	401

SOPRONI KÖNYVESPOLC

TURBULY ÉVA: „Ez világ mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk.: Bubryák Orsolya. Budapest, 2010.	416
PREZENSZKI ERZSÉBET: Pálffy Géza: A Szent Korona Sopronban. Nemzeti kin- csünk soproni emlékhelyei, Sopron – Budapest, 2014.	420
FORGÓ ANDRÁS: H. Németh István – D. Szakács Anita: Johann Wohlmuth sopro- ni polgármester naplója. Das Tagebuch von Johann Wohlmuth, Ödenburger Bürgermeister 1717–1737. Sopron 2014.	423
A szerkesztőség közleménye	426

Nem könnyű emlékezni valakire, aki már nincs közöttünk, különösen, ha igazából el sem tudjuk hinni a megmásíthatatlant, hogy Winkler Gábor többé nem nyit be az irodánkba, nem köszön ránk mosolyogva, nem hív fel telefonon és nem kapunk tőle levelet, melynek aláírása: „a régi barátsággal”...

Az emlékezés – műfajából adódóan – nem tud teljesen tárgyilagos lenni, szükség-szerűen szubjektív lesz. Az életrajzi adatok ismétlése helyett inkább megpróbálom össze-foglalni, hogy hogyan emlékezem én Gáborra, mint építésre, tanárra, kollégára, barát-ra, mondhatom atyai jóbarát-ra.

Fiatal építészként csak annyit tudtam róla, hogy nagyon híres ember, de amikor megismertem, kiderült, hogy egyáltalán nem olyan, mint amilyennek egy híres embert gondolunk. Tudtam, hogy Sopronban tanít, Győrött lakik, Pápán főépítészkedik, és ezen kívül hetente egyszer biztosan megjelent Budapesten is valamilyen tudományos konfe-rencia, értekezés, vagy éppen diplomavédés alkalmából. Mindezt úgy, hogy nem vezet autót, kizárólag vonattal közlekedik, és minden percet kihasznál a munkára. A személyes ismeretség során kiderült, hogy rendkívül mély érzelmekkel rendelkező, kedves, végtelenül alázatos, ugyanakkor rendkívül precíz, alapos, hihetetlen munkabírással rendelkező ember.

Élete az építészet volt. Ezt a szakmát művelte rendkívül sokoldalúan: tervezőként, kutatóként, tanárként, főépítészként, civilként. Tervezési munkái nem csak új épületekről szóltak, inkább régi épületek felújításával foglalkozott. Ez sokszor százéves épületek rehabilitálását jelentette. Talán ez a gyakorlati szempont fordította figyelmét a 19. század építésze felé. Több tucatnyi épület részletes építéstörténetét dolgozta fel levéltári, tervtári adatok alapján. A kutatások eredményeit pedig nemcsak a tervezés során hasznosította, hanem mindig publikálta, közzétette, hogy másokat is gazdagítani tudjon.

Sok évtizedes kutatói és tervezői tapasztalatait tanárként, egyetemi oktatóként is kamatoztatta. Építéstörténetet, műemlékvédelmet, várostervezést és építészeti tervezést oktatott. A historizmus építészetéről mint annak szakavatott kutatója tudott beszélni és lelkesíteni a hallgatóságot; a 20. század építészeihez pedig vagy saját ismeretségei vagy édesapja révén fűzték személyes szálak. Előadásai mindig személyes hangvételűek, élményszerűek, információban gazdagok, jól felépítettek voltak. A vizsgán a bemagolható adatok helyett az egyes korok vagy mesterek építészeti szemléletének ismeretét és az összefüggések rendszerét kérdezte, jószívuően osztályozott. Előadásaiban mindig visszaköszönt a zene és a filmek iránti lelkesedése, széles körű ismerete. Ugyanakkor Pápa város főépítészeként minden esetben megkövetelte az építészeti minőséget, a hatóság ráhagyatkozott a véleményére, a tervezők megfogadták javaslatait.

Talán épp ennek a sokoldalúan kifejtett építészeti tevékenységnek köszönhető, hogy az értékörzés fontosságát nemcsak épület léptékben, hanem települési méretekben is átlátta, nem tudott belenyugodni az értékek elvesztésébe, minden kilincsért, ablakért, homlokzatért, épületért, utcaképert, városi szövetért megvívta a harcát, amennyiben műemléki, építészeti értéket látott veszélyben. Küzdelmeit hazai és nemzetközi civil szervezetek segítették, rendkívül széles kapcsolati hálóval rendelkezett.

Jó volt látni, hogy ezt a rengeteg munkát hetven év feletti kora ellenére milyen fáradhatatlanul, mekkora lelkesedéssel mennyire magával ragadóan végzi. Abban a reményben, hogy munkásságát még sokáig folytathatja, életének utolsó évében jogosultságot szerzett azokból a tudományokból (műemléki érték dokumentálása, építéstörténeti dokumentáció készítése), melyeket korábban évtizedeken át művelt, tulajdonképpen a hazai gyakorlati szempontok egyik megalkotója volt.

Alázatos, de büszke ember volt, aki tisztában van a tudásával, örül, ha megkérdezik a véleményét. Ezért tudott rendkívül hasznos tagja lenni minden diplomabizottságnak, tervtanácsnak, pályázati zsűrinek. Neve garancia volt a szakmaiságra és a tisztaságra.

Élete utolsó perceiig dolgozott, hasznosította tapasztalatait, megszerzett tudását. Váratlan halála megdöbbentő, ugyanakkor egy teljes, példaértékű, valóban szép életút lezárását látunk: az egyetemi félév befejezve, akadémiai díj, hozzá tartozó előadás, a fiának az esküvője tette teljessé Gábor utolsó heteit. És a végén a csendes, fájdalom nélküli elmúlás, ami reményünk szerint nem az élet végét, hanem az Élet kezdetét jelenti...

Kedves Gábor! Örökre példakép maradsz; minden területen, amit ránk hagytál, folytatni fogjuk az általad megkezdett munkát! Isten veled!

MEGÚJULÓ VÁRKERÜLET

Kücsán József

A Várkerület belső ívének beépítése,
1766–1801

A Várkerület 2014-ben kezdődött és lassan befejeződő átépítési munkái okot, alkalmat és lehetőséget adnak arra, hogy a megelőző illetve kísérő kutatások eredményeit a nyilvánosság elé tárjuk, és a város legforgalmasabb közlekedési útvonalának, fontos kereskedelmi gócnak, a Várkerület belső ívének a korai történetéhez további adatokkal szolgáljunk. Thirring Gusztáv a város 18. századi történetéről írott munkájában azt állítja, hogy az általa felhasznált, a történeti statisztika módszereivel értékelhető forrásokban a Várkerület belső körének beépítettségi állapotáról 1776 előttről nincs adat.¹ Állítása ellenére 1941-ben megjelent posztumusz művében a Várkerület belső oldalának táblázataiban mégis találunk 1766-os ház-sorszámokat! A könyv adatait ellenőrizve kiderült, hogy az 1766-os házszámozásban, amelyet a külvárosban kezdtek (N° 1–531)² és belvárosban megszakítás nélkül folytattak (N° 532–637),³ sorszám-ismétlődések mutatkoznak. A kritikus pontokat tüzetesen összevetve sikerült kideríteni, hogy az átfedések a Várkerület belső íve, illetve az Újteleki utca, az Ógabona tér és a Kovácsok utcája egyes telkei között vannak. Ha a bizonytalan adatokat visszavezetjük az e tekintetben mérvadó 1766/1767. évi lakásjegyzékig, bebizonyosodik, hogy azok ténylegesen az utóbb felsorolt három helyszínre, ma ismert nevén a Várkerület külső ívére érvényesek. A Várkerület belső ívének forrás szerint valóban nem volt nyilvántartott épület – Thirring fent idézett korábbi állítása tehát megállja a helyét.⁴

Vannak ugyan más, elsősorban 18. századi városleírások, melyek jóval korábbról adnak hírt a várárok partján emelt, kis alapterületű ideiglenes épületekről, sátrakról, bódékról, esetleg gerendavázás műhelyekről, de ezek helyét lehetetlen lokalizálni. A krónikák alapján elsősorban a kereskedelemhez köthető építményekre gondolhatunk (a műhelyükből közvetlenül árusító iparosok esetében is), ezért az előfordulásukat a piac- illetve vásártérre, tehát a Várkerület keleti és északi szakaszára, a Hátsókaputól a Kőkapuig (Festő köz) terjedő szakaszra tehetjük. Ráadásul, nem is a funkcióját vesztett és kiszáradni hagyott várárok gödrébe épített bódékról szólnak a tudósítások, hanem a vásártér szélén, az árok partján álló, hevenyészett létesítményekről.⁵ Nem adhatjuk fel a reményt, hogy a

¹ Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939. 22.

² Petőfi tér 6. – Széchenyi tér 14-15.

³ Előkapu 4. – Új u. 5.

⁴ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. A jelzett téves adatok a könyv 32–49. oldalain vannak, feltehetően összeállítói, szedési, vagy tördelési hibák. A kötet e területre vonatkozó adatait tehát ajánlatos minden kutatónak fokozottan ellenőriznie!

⁵ Csányi krónikáját idézi Major Jenő: Sopron város földrajza (1944). Soproni Szemle 45 (1991) 50. 108. jegyz.; Waigand József: Hajnóczi Dániel 1739. évi városleírása Sopronról. Soproni Szemle 19 (1965), 265.;

jövőben felbukkan új, hiteles és topográfiailag pontosan értelmezhető forrás a 18. század első feléből, vagy leletmentő régészeti ásatáshoz kapcsolódó megfigyelést publikálnak illetékes kollégák, aminek segítségével a korábbi állapotok térképe is megrajzolható lesz. Ám, amíg ez nem következik be, a Várkerület belső íve beépülésének tárgyalásához kiinduló térképként az 1766-os ház- és lakásösszeírás⁶ adatai alapján szerkesztett lapunkat kell elfogadni (1. térkép).⁷

A dolgozatunk tárgyát illetően gyakorlatilag üres térképen jól kivehető, hogy a háromszoros falóvvel védett belvárost 25–30 méter széles vizesárok kerítette, ami a majdani telkek „mélységével” azonos távolság.

A védőárok kialakítását az ispáni vár vörös sáncának építésekor kezdték, de csak a teljes falrendszer megépítését követően, az 1340-es királyi engedély után fejezték be.⁸ Ha a belvárost és a történeti külvárosok szélső házsorait ezen a „letisztított” térképen szemléljük,⁹ szépen kirajzolódik a védművek és az épületek közötti egyenletes távolság, ami a középkori harcászat újainak hatásos hordtávolságával lehet azonos. A korszakban használt íjakról, a lőtávolságukról és az átütőerejükéről szóló nemzetközi szakirodalmat jól összefoglalja Töll László.¹⁰ A várárok előtti teresedés optimális szélességének számításához pedig Fábíán Gyula hazai viszonyokra érvényes kísérleteit tekinthetjük mérvadónak. A szakszerűen dokumentált ásatások leletei alapján, általa rekonstruált két, honfoglalás kori új lőtávolságának középértékei 130, illetve 186 métert adtak.¹¹ Ehhez viszont hozzá

Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása III. Közzéteszi Tóth Gergely, szerk.: Kincses Katalin Mária. Sopron, 2006. 186–187.

⁶ Az 1766-os, házanként és lakásonként haladó, darabszámot, bérértéket, bérösszeget és lakót feltüntető, igen részletes jegyzék az ingatlanok városi adóztatásának új (bérérték szerinti) kivetési rendszere miatt készült, de méreteket nem tartalmaz. A palotáktól a legutolsó fáskamráig minden szerepel benne, ezért rejtély a kutatás számára az ok, hogy a belső körön akkor már bizonyosan létezett épületek egyikét sem sorolták fel a vaskos dokumentumban. MNL GYMSM SL IV.A. 1008/a/cc., 167. köt.: „Beschreibung der Häuser, Gründe und Classification der Häuser und Extramoenia wie auch Professionen vom Jahr 1766/7.”

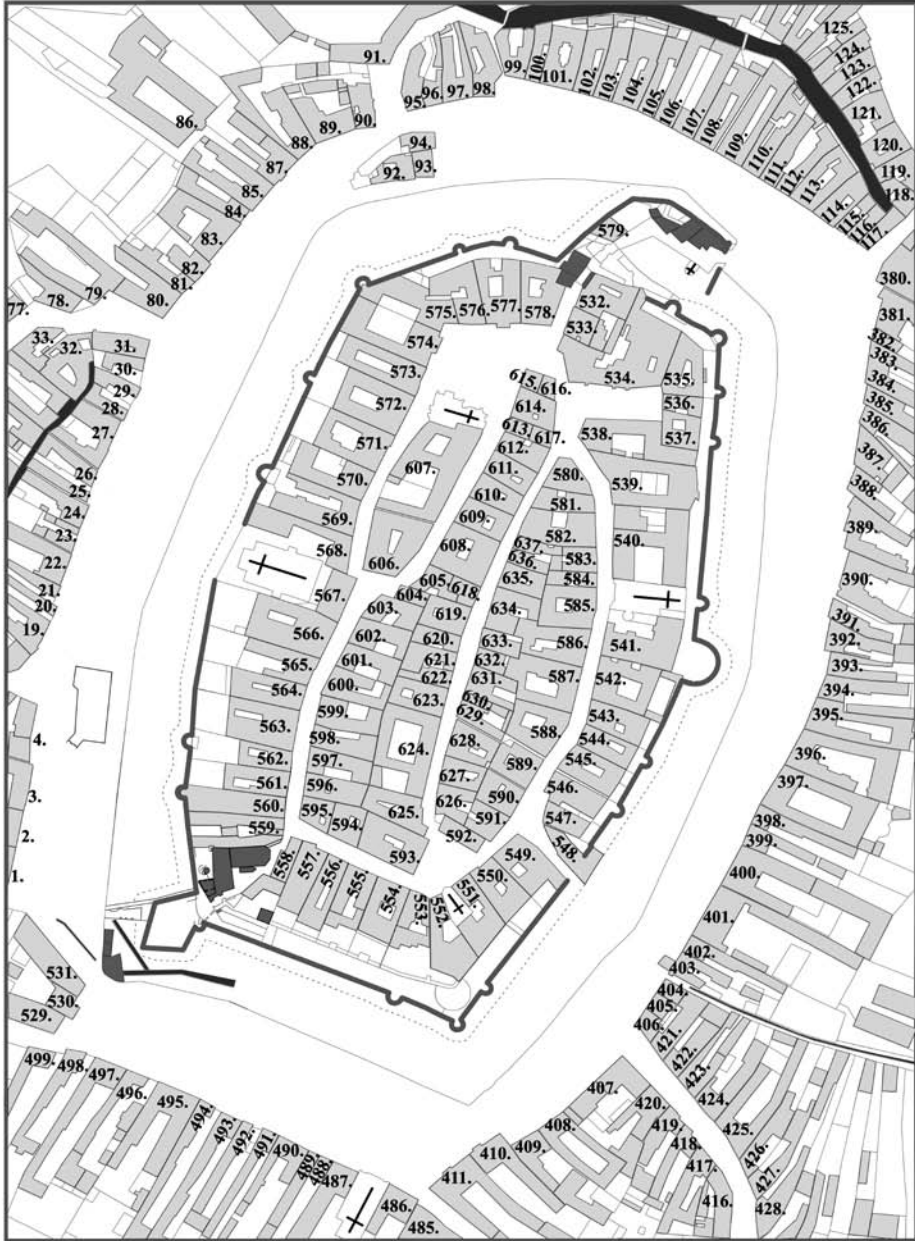
⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a térképsorozathoz felhasznált alaptérkép nem az egyes (megjeleníteni kívánt) évtizedek topográfiaja szerint készült, mert 18. századi várostérképünk nincs! Ezért az 1856-os első kataszteri felmérés kartográfiailag megbízható térképlapját használjuk, ebből következően az ábrázolt telkek és házak nem határvonal- és alaprajzhelyesek, az elhelyezett színes kitöltések és a sorszámok helye, a 18. századra vonatkozólag csak orientáló jellegű!

⁸ A várfalra és az 1340–1344 között kiásott védőárookra bővebben ld.: *Szende Katalin (szerk.): Sopron. Magyar Várostörténeti Atlasz 1.* Sopron, 2010, Adattár 12. Erődítések, 69–70. [A továbbiakban: Városatlasz]

⁹ A várárok és a védművek előtti teresedések méretezésénél Moritz Wiener 1597-ben készült, a városmagot ábrázoló felmérési rajzát (publikálva: Városatlasz C.2 tábla), illetve a város 1856-os kataszteri térképét vettük alapul. A vizesárok partvonalát korrigáltuk a délnyugati sarokbástya (ép.: 1613) és a keleti „nagy” rondella (ép.: 1631) előtti szakaszokon.

¹⁰ Töll László: A harci vértetek története. (Ph.D. értekezés.) Debrecen, 2009, 111–115. p., 184–195. jegyz. Ld. itt: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/93683/Phd_Toll_Laszlo_vedett.pdf?sequence=5 (Utolsó letöltés: 2015.10.09.)

¹¹ Fábíán Gyula: Újabb adatok a honfoglalás kori íjászat kérdésköréhez. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980-1981/1. 63-76.

1. térkép. Az árok és a vásár- illetve piactér állapota a beépítések előtt. A beírt házsámok az 1766-os első sorszámozást mutatják.

kell tennünk, hogy ezek a (kísérleti) fegyverek az átlagosnál jobb anyagokból, nagyobb gondossággal készültek és a próbákat is gyakorlott sportlövők hajtották végre. Ráadásul, eredményes célzott lövés e távolságok negyedén, jó esetben harmadán belül adható le.¹² Feltehető, hogy a kevés zsoldos mellett, a város polgáraiból, kereskedőkből, iparosokból verbuválódott, a középkor közönséges fegyvereivel felszerelkezett védősereg célzott lövésben várható lögeredményei nem érték el a sportlövők teljesítményét. Ennek fényében véljük úgy, hogy az erődítés tervezői az eredményes védekezésre elégségesnek ítéltették az általuk adott (az árkon túl mérhető) 45–60 méter széles védősávot.

A később egységesen „Várkerület” néven ismert körút külső házsorai a 18. század közepén más-más városnegyedhez tartoztak, és saját nevet viseltek. Miként a mellékelt térkép kivágatok házszámainak egymásutánisága is jelzi, az adószedés rendjében – ami az egyik legfontosabb közigazgatási tevékenység volt –, nyoma sem mutatkozik annak, hogy összetartozó egységként kezelték volna ezeket a szakaszokat.

A nyugati első negyed házsora az Ógabona tér, az északi második negyedé a Kovácsok utcája, a keleti és déli negyedik negyedé a Vendégfogadó szer és a Hosszú sor volt. Fontos még azt is tudnunk, hogy a városban a középkortól alakuló, ismert és használt utcaneveknek, valamint az 1766-ban megjelent házsámoknak 1869-ig nem volt közvetlen kapcsolata egymással. Az utcanevek a legkorábbi időktől alakultak és rögzültek,¹³ de csak a város egy-egy kisebb „tájegységének” behatárolására szolgáltak, mivel a házak számozása az adószedés (adószedők) útvonalához igazodott és az említett száz év alatt a házak szaporodása miatt, illetve a számozás szisztémájának váltásával, legalább négyszer (egy-egy területen hatszor), gyökeresen változott. Az 1. térképen az 1766-os, induló állapotokat mutató kivágat szerepel, mely összehasonlítva a következő térképrészletekkel, jól érzékelteti e furcsa megoldás ellentmondásait.

Második térképünket az 1776/1777. katonai év vagyoneírasi kötete (adókönyve)¹⁴ és az ugyanabban az időben készült ház- és telekfelmérés¹⁵ adatai alapján szerkesztettük (2. térkép). A várarok területére vonatkozóan mindkét forrás 109 bejegyzést tartalmaz. Ezekből 48 árokkertet vagy -telket említ és adóztat, 61 tétel pedig épített ingatlanra vo-

¹² A ma rendezett sport és „hagyományőrző” íjászversenyek lőtávjai korosztályos kategóriáktól függően 5 és 50 méter között változnak, az 50 métert elvéve haladják meg. Ld. <http://www.tataipatara.hu/index.php/hu/programok/puta-ijaszat>; [http://borkalan.uw.hu/pdf/T%F6rt%E9nelmi%20%EDj%E1szversenyek%20rendez%E9se,%20levezet%E9se%20\(MISZ\).pdf](http://borkalan.uw.hu/pdf/T%F6rt%E9nelmi%20%EDj%E1szversenyek%20rendez%E9se,%20levezet%E9se%20(MISZ).pdf); <http://taltos-ijasz.hu/node/80> (Utolsó letöltés 2015.11.04.)

¹³ Városatlasz, Adattár 8. Utcák, 65-67.

¹⁴ A vagyoneírások 1734–1870 között az épített és mezőgazdasági ingatlanok, az állatállomány és az adóköteles kereső foglalkozások személyekhez kötött jegyzékei, s mint ilyen, a házállomány számbeli és területi változásának tanulmányozására elsőrendű forrásaink.

¹⁵ Az 1776/1777-ben készült jegyzék az 1766-os összeírást egészítette ki, feltüntetve a számba vett ingatlanok hosszúsági és szélességi adatait (bécsi ölben), továbbá alapterületét (négyyszögölben). Ettől a felméréstől kezdve, a vagyoneírásokban a területi adatok alapján számították az épület- és telekadókat. MNL GYMSM SL IV.A. 1008/a/cc., 169. köt.: „Geometrische Abmessung deren in dieser Königlichen Freystadt Oedenburg befindlichen Häuser pro Anno 1776/7.”; A jegyzékből *Thirring* 1941. i.m. táblázatai a töredék négyyszögleket nem közlik és lefelé kerekítenek!

natkozik (melyekhez természetesen tartozott kisebb-nagyobb kert, telek, udvar is). A szilárd falú épületek, illetve kisebb elárúsító bódék és műhelyek szerepelnek Thirring Gusztáv fent idézett művében a megfelelő utcák szerint rendezve, a rájuk vonatkozó adatok ott visszakereshetőek.¹⁶ Sajnos, e könyvében nem szerepelnek sem az „árok kert”, vagy „ároktelek” megjelölésű területek méretei, sem a tulajdonosai, holott ők az elkövetkező évek, évtizedek lehetséges eladói, vagy potenciális építtetői ezen a területen. Ha ezt pótlandó, a meglévő, de publikálatlan adatokat összegző táblázatba gyűjtjük, azt látjuk (ld. 1–3. táblázat), hogy a várárok térsége 1776-ra megszűnt közterület lenni, s minden egyes parcellája gazdára talált.¹⁷ Nem lesz talán érdektelen a jövőbeni kutatás számára, ha áttekintjük és a 2. számú térképpel összevetve közöljük a terület sorba rendezett adatait – kiegészítve és teljessé téve ezzel Thirring jegyzékét.¹⁸ Ezenközben figyelniünk kell arra, hogy az újonnan kimért illetve felépült, és jegyzékbe először vett ingatlanokat nem sorolták be a bel- és külvárosokat egységben kezelő számozási rendbe, mely N° 1–637. között folyamatos volt, hanem az árokövnék új (párhuzamos) tételt nyitottak N° 1–109. között – nem gondolva rá, hogy ez később milyen sok zavart fog okozni.

A számozás a délnyugati sarokbástya melletti gyaloghídtól indult Torkos András városi aljegyző átlagos méretű házával, amihez hatalmas árokkert csatlakozott. Az egykori várárok, bizonyosan a később épült bástya miatt, itt volt a legszélesebb, a telek „mélységét” (hátranyúlását) itt 20 ölnek mérte és írta a jegyzék összeállítója, ami durván 38 méternyi vízfelületnek felelt meg – azon ritka esetekben persze, amikor vizet bocsátottak az árokba.¹⁹ A következő szakasz adatai azt mutatják, hogy a kevésbé bolygatott nyugati oldalon, az árok további szélessége 15 öl (durván 28 méter) volt.²⁰

Az épületekre vonatkozó, térképre vitt adatok nyilvánvalóvá teszik, amit már a név is sugall, hogy az Ógabona tér a 18. század utolsó harmadára teljesen elveszítette a piac funkcióját, és a teresedés közepére bátran beépíthették a két utcára homlokzattal bíró házak sorát. A védelmi öv felhagyása után ezzel a belváros nyugati oldalán kialakítható lakótelkek számát megduplázták. A tény, hogy a tér közepén kimért telkeken épültek az első 54 és 117 négyszögöl közötti, tehát jelentős alapterületű házak, praktikus gondolkodásra vall. A szilárd talajú tér nyilván biztonságosabb és olcsóbb építkezést engedett, mint a vizenyős, tőzeges, bizonytalan altalajú védőárok.

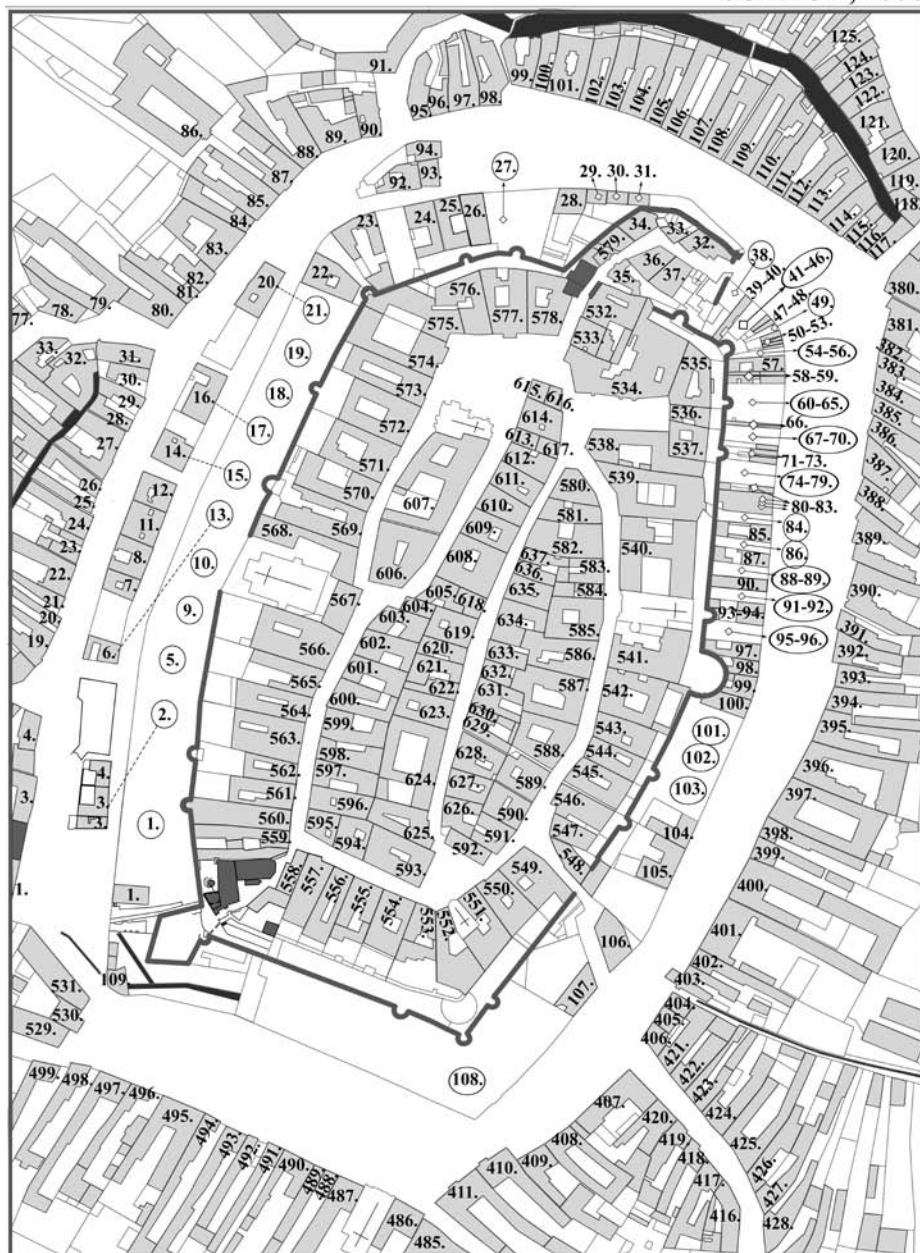
¹⁶ Thirring 1941 i.m. Petőfi tér, Színház utca, Várkerület, Széchenyi tér.

¹⁷ A táblázat második oszlopában a tulajdonos neve és foglalkozása mellett, zárójelben „(H-....)” feltüntettük azt az irányítószámot, amit az illető polgár (özvegy nők esetében polgári jogállású házastársa) visel *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1-2. köt. Budapest, 1982 c. könyvében.

¹⁸ A térképen a normál írásmódú számozás a beépített telkek házára vonatkozik, visszakereshető Thirring 1941. i.m. megfelelő táblázataiban. A karikába írott sorszámok pedig az üres árokkertek 1776-os jegyzékben viselt számai, ld. 1-3. táblázat.

¹⁹ A táblázat fejlécének oszlopneveit a várárok Ógabona tér felőli partjáról kelet felé tekintő nézőpont szerint adtuk meg, ahol a „jobb oldal” a déli iránynak felel meg, a „mélység” adatot pedig az árok partjától a hármask falöv külső (Zwinger) faláig számítottuk.

²⁰ Ez megfelel Moritz Wiener 1597-es felmérésének méretskálája alapján mérhető szélességnek. Ld. Városatlasz C.2.1 kép.

Ismert, számozott házak
  Létező, de nem számozott épületek

2. térkép. Az 1776-os első felvétel az ároköv épületeiről és kertjeiről. A normál számozás a házakra utal, a karikába írt sorszámok a kertekre vonatkoznak (ld. még 1-3. tábl. is). A szaggatton vonallal összekötött ház- és kertszámok a tulajdonos azonosságát jelölik.

A kert (telek) sorszáma a jegyzéken	A tulajdonos		A kert (telek) jobb oldali mélysége		A kert (telek) bal oldali mélysége		A kert (telek) utcavonali hossza		A kert (telek) terület		A tulajdonos lakhelye 1776-ban (és a telek száma 1941-ben)
			öl (1,896 m)	láb (0,316 m)	öl (1,896 m)	láb (0,316 m)	öl (1,896 m)	láb (0,316 m)	négyszögöl (3,596 m ²)	Négyszögölépés (0,599 m ²)	
1.	Torkos András (H-3743) városi aljegyző		20	1	14	4,5	46	5	817	1	N° 537. (Háromház tér 3.)
2.	Heimler Rozina, (Vszinű Heimler Illés [H-6313] kereskedő özvegye.)		14	4,5	14	4,5	19	3	287	1	N° 3. [Várker.] (Petőfi tér 1.)
5.	Wischy Kristóf (H-4816) pékmester		14	4,5	14	4,5	23	5	350	5	N° 498. (Erzsébet u. nyitásakor lebontva)
9.	Kroneisz Pál (H-3049) molnármester		14	4,5	14	4,5	12	-	177	-	N° 186. (Fővényverem 9.)
10.	Artner Farkas (H-198) ügyvéd(?)		13	5,5	13	5,5	17	3	243	-	N° 599. (Tempлом u. 13.)
13.	Schönwetter Mátyás (H-9869) kőművesmester		7	3	7	3	13	5,5	103	5	N° 6. [Várker.] (Színház u.34.)
15.	Turba József (H-4099) kőfaragó		7	3	7	3	13	5,5	103	5	N° 14. [Várker.] (Színház u. 20., Ógabona tér 9.)
17.	Ellenberger Frigyes (H-4328) „tracteur“		13	4,5	13	4,5	15	-	206	1	N° 16. [Várker.] (Színház u. 16., Ógabona tér 7.)
18.	Tieftrunck György Dániel (H-?)		13	3,5	13	3,5	10	-	135	5	N° 113. (Várkerület 34.)
19.	Drost János György (H-3969) kőművesmester		13	1	13	1	12	-	158	-	N° 181. (Szentlélek u. 13.)
21.	Oeller Mátyás (H-8463) városi kancellista		13	4,5	13	4,5	15	-	206	1	N° 20. [Várker.] (Színház u. 21., Ógabona tér 3.)

1. táblázat. Az 1776-os ház- és telekfelmérés adóztatott üres kertjeinek és beépítetlen telkeinek jegyzéke a délnyugati sarokbástyától a Halpiaciig. (Ld. még a 2. térkép is.)

Az 1. táblázat adatai és a 2. térkép azt mutatják, hogy a nyugati (Ógabona tér – Színház utca) oldalon a 11 kerttulajdonos közül öten a házukkal átellenes árokban birtokoltak tekintélyes méretű árokkertetet.²¹ Bár a most vizsgált iratok nem utalnak arra, hogy az egykori gabonapiacra kimért építőtelkek és a várárokban kialakított kertek valaha is szorosan összetartoztak volna, ennek ellenére, a területre koncentráló újkori kutatásnak ezt a lehetőséget sem szabad kizárnia. A névsorból kiderül, hogy a tulajdonosok jómódú iparosok (pék, molnár, kőműves és kőfaragó) voltak, a kereskedők és a városi adminisztrációban dolgozó hivatalnokok mellett. Valószínű, hogy a tekintélyes méretű kerteket az első tulajdonosok befektetési szándékkal szerezhették meg, s a város kereskedelmi, közlekedési viszonyait ismerve, itt inkább lakóházak építésére alkalmas nagyságú telkek kialakítására törekedtek.

A terület térképén tovább haladva látjuk, hogy a délnyugati bástya melletti egyetlen épületet követő 199,5 öl (377 m) hosszú, 2787,66 négyszögöl (10 024 m²) területű üres árok után, a Halpiac²² keleti oldalán, tehát aktív kereskedelmi területen jelentek meg a várárokba telepített további épületek, ahol az üzleti forgalom az ároktelekre való költségesebb építkezést már rentábilissá tette. Itt, a N° 22–26. számokat viselő épületekkel szemben, a körút északnyugati kanyarulatába zárványszerűen ékelődik be az az épüle csoport, aminek három háza a történeti külváros első adónegyedéhez tartozó házzámokat visel. Szerepelt az 1766-os ház- és lakásfelvételi jegyzéken, tehát 1. sz. térképünkre is rákerült, mi több, megtaláljuk Z. Michel 1700-as datálású városképén is.²³ Ez a tömb tehát nem új osztású telkekre települt, hanem a középkorra visszautaló „belső külváros” nyugati rekesztőfalára épült rá, a Kőkapu mellé. Ennek a Kovácsok utcáját és a Vendégfogadó szert – ezáltal a piac- és vásárteret – védő erődítésnek a nyomai az Ikva déli partján, az egykori városmajor kerítésének falában máig láthatóak (1. kép). Déli lezárásának helye még feltáratlan, a Hátsókapu és az Ötvös utca torkolata között valószínűsíthető.

Térképünk és a 2. táblázat adatai mutatják, hogy a Halpiacon kezdődő házak sora – N° 22–26. – tekintélyes, 6 és 13 öl közötti homlokzati szélességgel bír, a tömbök mélyen a telkek belsejébe nyúlva épültek, így az alapterületük is nagy, 70-218 nöl közötti volt. Egyetlen üres telek ékelődik itt a házak közé (N° 27. = 90,50 nöl), melynek területe már kisebb a környező házak 100-250 nöles telekméreteinél és meg sem közelíti a Színház utca középső szakaszáról ismert 150-200 nöl közötti átlagos kertméreteket. Ez is jelzi, hogy közeledünk az Előkapuhoz, a piac- és vásártér legforgalmasabb pontjához ahol a parcellák keresettsége ugrásszerűen megnőtt és ehhez mérten a méretük drasztikusan lecsökkent. A kapu védművének kerítőfalához tapasztott három „bódé” (N° 29–31.) alapterülete már csak 19,83-11,00-10,74 négyszögöl értéket mutat, s kert itt nem is tartozott hozzájuk.

²¹ A táblázat utolsó oszlopában vastag betűvel szedett laccímekekkel, a térképen szaggatott vonalas összekötéssel jelzettek.

²² A mai Lackner Kristóf utca torkolatával szembeni kis teresedés.

²³ Ld. Városatlasz C.4.1 kép.

1. kép. A „belső külváros” északi falának épen maradt szakasza és északkeleti sarokbástyája az Ikva parton. (Várkerület 41.; Tűzoltó köz 2.)

A számozás az Előkapuhoz érve befordul a védművek szűk utcájába, s átmenetileg (a N° 32–37. között) ismét nagyobb, 36-142 nöles telekméretekkkel találkozunk. Érdemes megjegyezni, hogy ez csak az 1776-os első felvétel és a hozzá tartozó sorszámozás időszá-kára érvényes állapot! Valószínű, hogy a közigazgatási beosztásban illetékes hivatalnokok is észrevették, hogy az Előkapu védhetően szűkre szabott bejárója és keskeny bevezető útja nem alkalmas a piacok és vásárok sokadalmas forgalmát bonyolítani, s az ott polgá-rivá vált telkek nem szolgálták kereskedelmi célokat. A következő időszakban ki is vették ezt a féltucat házat a Várkerület igazgatásából, s miként további térképeinken látható, át-csatolták a belváros adózási és számozási rendjébe.

Az Előkapu külső fala mellett volt még egy tisztes méretű üres kert (N° 38. = 42,50 nöl), ám ezt követően már a 10 nöl körüli, de inkább annál kisebb telkek sorakoztak. A 2. sz. térképen látható, hogy a Mária-oszlop melletti kanyarulatban „erősen besűrűsödnek” a sorszámozások, és az Előkaputól számított cca. 90 méteres szakaszon (a N° 38–65. közöt-ti számok alatt) 28 önálló telket számolhatunk, melyek közül 1776-ban csak 11 volt be-épített, a többi 17, iparosok és kereskedők tulajdonában, még üresen állt (ld. 2. táblázat). Átlagot számítva az adatokból kiderül, hogy ezek oly keskenyek voltak, hogy a jegyzékbe, mint látjuk, nem is vették fel a szélességük és mélységük adatait, pusztán az alapterületeket

A kert (telek) sorszáma a jegyzéken	A tulajdonos	A kert (telek) jobb oldali mélysége		A kert (telek) bal oldali mélysége	
		öl (1,896 m)	láb (0,316 m)	öl (1,896 m)	láb (0,316 m)
27.	Schiller Tóbiás (H-9501) állatkereskedő	8	-	2	1
38.	Brand Keresztély (H-1534) kereskedő	-	-	-	-
41.	Wegebauer András (H-11300) szappanfőzőmester	-	-	-	-
42.	Weichselbaum János (H-11313) magyar gombkötőmester	-	-	-	-
43.	Müllner Rozina	-	-	-	-
44.	Fabriczy Gottlieb (H-4435) magyar gombkötőmester	-	-	-	-
45.	Stoiber Pál (H-10608) magyar zsinórverő és gombkötőmester	-	-	-	-
46.	Halassy János (H-?) gombkötőmester	-	-	-	-
49.	Pohl Johanna (Vszínüleg Pohl János Mihály [H-1357] csizmadia felesége)	-	-	-	-
54.	Bernsteiner János András (H-837) kereskedő	-	-	-	-
55.	Krachsner Tóbiás (H-2846) sarkantyúkészítő, majd szatócs	-	-	-	-
56.	Braun Sámuel (H-1583) pékmester	-	-	-	-
60.	Ringhofer Borbála (Ringhofer István [H-8929] szatócs özvegye.)	-	-	-	-
61.	Manhardt Károly (H-7675) kötélverőmester	-	-	-	-
62.	Schury József (H-10001) szatócs	-	-	-	-
63.	Schneider Egyed Gottlieb (H-9704) vaskereskedő	-	-	-	-
64.	Fischer Máttyás (H-4796) könyvkötő	-	-	-	-
65.	Angyal Mihály (H-142) magyar gombkötőmester	-	-	-	-

számították ki és tüntették fel.²⁴ Ráadásul, az itt közölt táblázatunk csak az üres kerteket hozza, tehát a teljes alapterületet mutatja. A beépített telkeken álló „bódék” még ennél is kisebb alapterületűek.²⁵

²⁴ Átlagosan 1,6 öl = 3,03 méter, de ettől természetesen jelentős eltérések voltak.

²⁵ Adataikat ld. *Thirring* 1941. i.m. 32-49. Például, a N° 50. alatt Eckel Máttyás (H-4313) kereskedő 6,17

A kert (telek) utcavonali hossza		A kert (telek) területe		A tulajdonos lakhelye 1776-ban (és a telek száma 1941-ben)
öl (1,896 m)	láb (0,316 m)	négyszögöl (3,596 m ²)	Négyszöglépés (0,599 m ²)	
17	5	90	3	Lakása ismeretlen.
-	-	42	3	N° 380. (Várkerület 42.)
-	-	6	4	N° 106. (Várkerület 24.)
-	-	8	2	N° 402.[?] (Várkerület 84.[?])
-	-	10	4	Lakása ismeretlen.
-	-	7	-	N° 392.[?] (Várkerület 64.[?])
-	-	7	-	N° 184. (Fövényszerem 7.)
-	-	8	2	N° 180. (Bécsi u. 3.) 1782-ben!
-	-	7	2	N° 376.[?] (Balfi u. 6.[?])
-	-	14	4	N° 99. (Várkerület 10.)
-	-	7	3	Lakása ismeretlen.
-	-	9	4	N° 170. (Bécsi u. 18.)
-	-	9	-	Lakása ismeretlen.
-	-	6	3	N° 88. (Újteleki u. 1.) 1784-ben!
-	-	9	2	N° 282. (Halász u. 17.)
-	-	22	5	N° 393. (Várkerület 66.)
-	-	9	-	Lakása ismeretlen.
-	-	9	5	N° 193. (Sas tér 7.)

2. táblázat. Az 1776-os ház- és telekfelmérés adózottat üres kertjeinek és beépítetlen telkeinek jegyzéke a Halpiactól a Mária-oszlopig. (Ld. még a 2. térképet is.)

A 3. táblázat sorai szerint, a telekméretetek a Mária-oszloptól távolodva szerény mértékben léptéket váltottak, de épp csak annyi történt, hogy az előbbi szakasz egy számjegyű, tíz alatti értékeiből tíz és harminc négyszögöl közötti két számjegyű értékek lettek.

nöles (22,19 m²) telkén állott egy 3 nöl (10,79 m²) nagyságú bódé a 6. adóosztályba sorolva, s maradt még a további adózási alapba 3,17 nöl (11,40 m²) árokkert. Ld.: *Thirring* 1941 i.m. 38., Várkerület 55. E táblázatokból a példák szaporíthatóak.

A kert (telek) sorszáma a jegyzéken	A tulajdonos	A kert (telek) jobb oldali mélysége		A kert (telek) bal oldali mélysége	
		öl (1,896 m)	láb (0,316 m)	öl (1,896 m)	láb (0,316 m)
67.	Frank Antal Ferenc (H-5055) ónöntő (vagy neje Frank Barbara)	-	-	-	-
68.	Felix János Mihály (H-4586) csizmadia	-	-	-	-
69-70.	Donner Eleonóra (Donner János [H-3735] vaskereskedő özvegye)	-	-	-	-
74-75.	Szentbalássy Kristóf (H-10860) csizmadiamester	-	-	-	-
76-77.	Gratzer János András (H-5746) esztergályos	-	-	-	-
78.	Reischer András (H-8765) német szíjgyártó	-	-	-	-
79.	Leitgeb Ferenc (H-7244) palackkészítő	-	-	-	-
84.	Damian János (H-3340)	-	-	-	-
86.	Morenich Ferenc (H-7982) rézműves	-	-	-	-
88.	Ringler József (H-8935) nyergesmester	-	-	-	-
89.	Fortschecker Katalin (Fortschecker Antal [H-5226] nyergesmester özvegye.)	-	-	-	-
91.	Seidl Lőrinc (H-10167) szücsmester	-	-	-	-
92.	Witzinger Gottlieb (H- ?) gombkötőmester	-	-	-	-
95.	Schönherr József (H-9847) molnár özvegye	-	-	-	-
96.		-	-	-	-
101.	özv. Festetics grófné („ároktelek” néven nevezve a kertet)	-	-	-	-
102.	Köberlein József hadipénytáros, („ároktelek” néven nevezve a kertet)	-	-	-	-
103.	Hofer Péter (H-6534) kereskedő	-	-	-	-
108.	Jezernitzky Károly	-	-	-	-

Bár arra fel kell figyelniünk, hogy a területi gyarapodás több esetben annak volt köszönhető, hogy egy-egy tulajdonos szomszédos parcellák birtokosaként összevont területek után adózott.²⁶ Ennek az egyetlen és legelső jegyzéknek az alapján nem tudjuk eldönteni, hogy ez a jelenség már a szétaprózott parcellák összevonására való törekvésekre utaló jel-e, vagy épp ellenkezőleg, a 18. század utolsó harmadában még a széttagolás időszakának tanúi vagyunk? A vizsgált korszakban mindkettőre van példa, de koncentrációra utaló lassú tendenciákat csak a 19. század évtizedeiben figyelhetünk meg.

²⁶ Ld. az üres kertek esetére a 3. táblázat N° 69-70.; 74-75.; 76-77. sorait, a beépített telkek esetére *Thirring* 1941. i.m. N° 72-73. 41. p. Várkerület 75.; N° 82-83. 43. p. Várkerület 85.

A kert (telek) utcvonalali hossza		A kert (telek) területe		A tulajdonos lakhelye 1776-ban (és a telek száma 1941-ben)
öl (1,896 m)	láb (0,316 m)	négyszögöl (3,596 m ²)	négyszöglépés (0,599 m ²)	
-	-	10	4	Lakása ismeretlen.
-	-	9	4	N° 147. (Rózsa u. 11.)
-	-	27	3	N° 394. (Várkerület 68.)
-	-	22	2	N° 156. (Szélmalom u. 7.)
-	-	22	-	N° 134. (Rózsa u. 14.)
-	-	11	2	N° 142. (Szélmalom u. 6.)
-	-	14	-	N° 192. (Sas tér 8.)
-	-	24	3	N° 464. (Magyar u. 15., Kispócsi u. 2.)
-	-	25	5	Lakása ismeretlen.
-	-	16	3	Lakása ismeretlen.
-	-	16	3	N° 122. (Szentlélek u. 7.)
-	-	27	4	Lakása ismeretlen.
-	-	22	3	Lakása ismeretlen.
-	-	29	-	A Balfi kapu előtt fekvő malomban.
-	-	21	2	
-	-	164	3	Lakása ismeretlen.
-	-	102	1	N° 543. (Szt. György u. 13.)
-	-	109	2	N° 398. (Várkerület 76.)
-	-	1061	-	Lakása ismeretlen.

3. táblázat. Az 1776-os ház- és telektélmérés adózott üres kertjeinek és beépítetlen telkeinek jegyzéke a Mária-oszloptól a posztosok kallóalmáig. (Ld. még a 2. térképet is.)

Például az alatt is idézett Schindler János Gottlieb (H-9528) vaskereskedő nevéhez rendelte az 1776-os összeírás a N° 82. és N° 83. telkeket, amin 61,17 nöl területű házat regisztráltak, kert és udvar nélkül. Ez esetben nyilván összeolvasztottak két kisebb parcellát, mert az 1779-es birtokkönyv már egyetlen sorszám, a N° 89. alatt rögzítette az épületet, Schindler özvegyének tulajdonában.²⁷ A szétaprózásra, illetve a korábbi állapot visszaállítására lehet példa a 3. táblázat negyedik sorában, Szentbalassy Kristóf csizmadiamester tulajdonában regisztrált két üres parcella, a N° 74. és a N° 75., melyek együttes alapterületét akkor 22,33 négyszögölben állapították meg. A jelzett kerteket

²⁷ Thirring 1941. i.m. 43. p. Várkerület 85.

másfél évtizedre szem elől veszítik a források, s amikor a terület 1790-ben ismét feltűnik a birtokkönyvben, már két tulajdonost adóztatnak rajta. Fiedler Tóbiás (H-4731) sarkantyúkészítőt 14 nöles, második adóosztályba sorolt épület és 15 nöl bástyakertr, illetve Reischer Jakab (H-8768) rézművest 3 nöles, második osztályban adózó bódé és 14 nöl bástyakertr után.²⁸

Térképünk és a jegyzékek tanúsága szerint az ároköv keleti oldalának közepéhez, a rondellához közeledve a telkek nagysága növekedni kezdett. A N° 97-től számítva az épületek és kertek telkenkénti együttes területe elérte és meghaladta a 40 négyszögölet, sőt a rondellától délre felmért három üres telek (N° 101–103.) száz négyszögöl felett volt.²⁹ Ezek az üres telkek, illetve az utánuk következő tekintélyes méretű épületek és kertek jelzik is, hogy a vásártér forgalmas, kereskedők és iparosok számára kívánatos területe a rondelláig tartott, s utána az adóosztály felső harmadába sorolt lakóházak épültek.³⁰ A Hátsókapu védműveinek lerontása után a várárokba építette Herbst János (H-6423) gyógyszerész a patikáját (171,67 nöl, N° 106.), megtörve ezzel a kijáratú út korábbi egyenes vonalát. A másik sarkon ekkor már állt a délkeleti szakasz akkor utolsó épülete, Zoller Ferenc Xavér (H-12059) órásmester 137 nöles bérháza (N° 107.), amihez tekintélyes (585,67 nöl) telek is tartozott.

Mint térképünkön látszik, a Zoller-ház után sem a délkeleti sarkon, sem a déli árokövben nem volt több épület, egészen a délnyugati sarokbástyáig, aminek a vonalában a posztosok céhének 96 nöles kallómalma állott N° 109. szám alatt, jelentős kiterjedésű (473,5 nöl) árokkelten. A kalló és Zoller mester háza, illetve telke között húzódott az ároköv legnagyobb birtokosának, Jezernitzky Károly alispánnak, egy tagban fekvő, 1061 négyszögöles N° 108. sorszámu árokkelte.³¹ A területi adatok láttán azt gondolhatnánk, hogy ez egy rendkívül jó befektetés volt, de a tények nem ezt igazolják. A délkeleti sarkon ugyan két új telket kiszakítottak ebből a nagy területből, de a várárok déli szakasza még a 18–19. század fordulóján is üres, az ároktelekbe fektetett összeg parlagon hevert.

A következő, 3. számú, 1784-es évszámot viselő térképünk jóval kevesebb színezett és számozott telket jelöl az ároköv teljes területén. Ennek az adja az okát, hogy az összeállításához a II. József-féle 1784-es (első teljes) népszámlálás publikált adatait³²

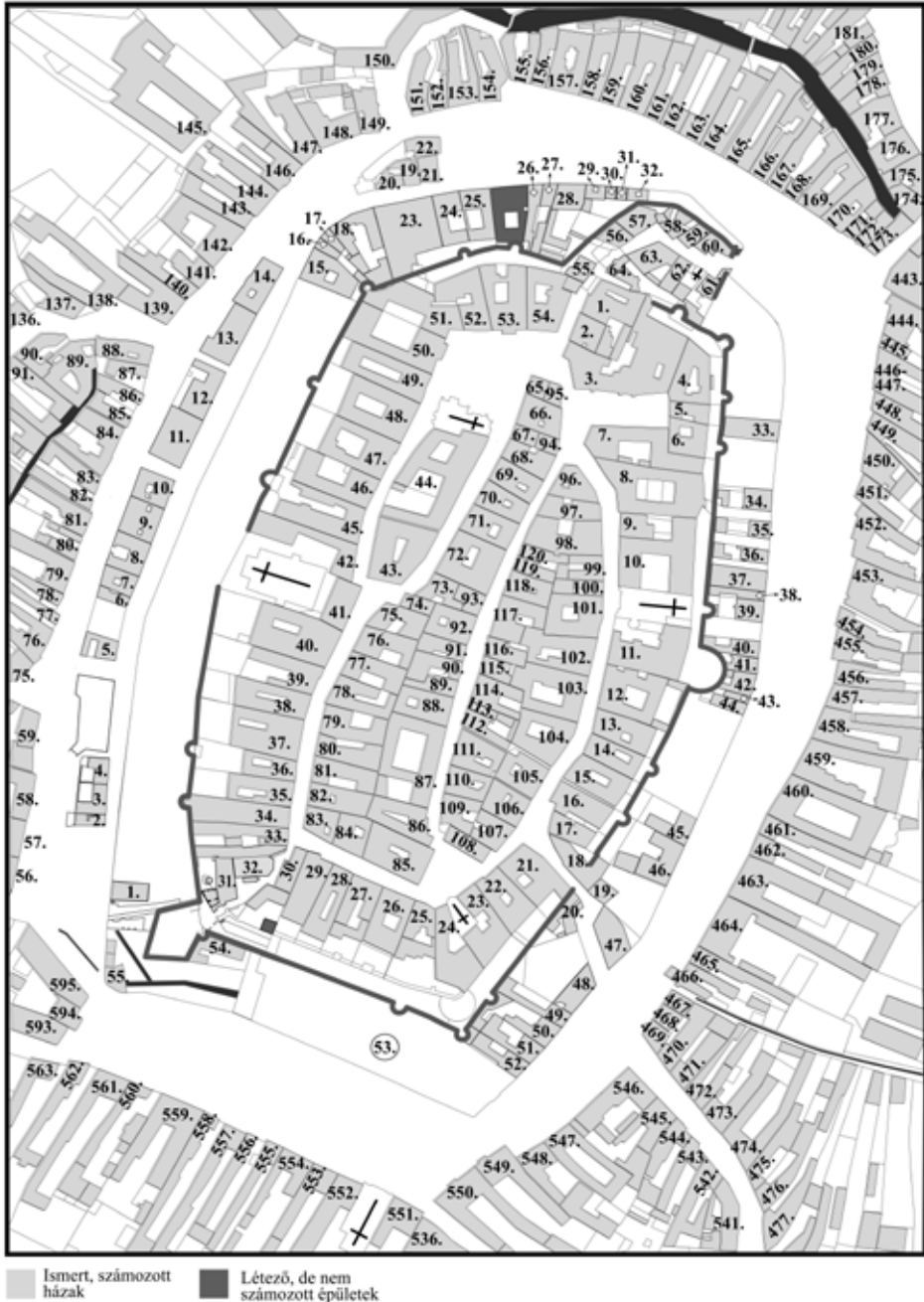
²⁸ Ez a két telek lesz a későbbi Várkerület 77. alapja, amit még valamelyik oldalról bővítettek, mert az összesített területe 46 nöl volt. Ám a következő két évtizedben a méretek ismét változtak, mert 1810-ben már csak 38 nöl az adóztatott terület. *Thirring* 1941. i.m. 42. p.

²⁹ A három tehetős tulajdonos a délkeleti, jellemzően lakóházak építésére használt szakaszon, mint ingatlanbefektető jelenik meg.

³⁰ A N° 104. Bleiberger János (H-1263) patkolókovácsé (162,17 nöl); a N° 105. Siess József (H-10220) nyomdászé (117,67 nöl);

³¹ Jezernitzky Károly Sopron vármegye ordinarius notarius (1766-1771), majd alispánja (1771-1779). MNL GYMSM SL, Sopron vármegye levéltára, Prot. V., 2. p., Prot. XXIII., 1330. p. A személy azonosításáért és az adatok önzetlen átengedéséért itt mondok köszönetet Dr. Dominkovits Péter főlevéltáros úrnak! Jezernitzky 1784-ben a birtok méretének adatai nélkül még szerepelt az összeírásban (ld. 6. tábl. N° 53.), de a következő felvételen a telket már a Pejachevich-család kezén találjuk. *Thirring* 1941. i.m. 70. p., (Széchenyi tér 21.)

³² *Thirring* 1939. i.m. 35-39. p.

3. térkép. A Várkerület 1784-es népszámlálástól érvényes, csak lakóházakat feltüntető sorszámozása. (Ld. még 4-6. tábl., és 2. kép is.)

foglaltuk táblázatba, s ebben csak a kisebb számú lakó-, vagy lakást is tartalmazó épület szerepelt, a kereskedelmi célú bódékat a népszámlálás keretében nem írták össze. Ez természetesen nem jelentette az adó elmaradását, hiszen a városi adó beszedése a király által elrendelt népszámlálástól függetlenül történt. Viszont a 1784/1785. évtől számítva a századfordulóra, a vagyonkönyvben csak a lakóházak vitték tovább az ekkor kapott sorszámot (ha úgy tetszik „házszámot”), a közbülső kertek, telkek és „bódék” a korábbi évek számaival szerepeltek, amit a kötet lapjain külön oszlopban jegyeztek fel (ld. 2. kép).

Property Description	Amount
<i>1784</i> No. 1. <i>Wohnhaus</i> <i>Janh</i> <i>205</i> <i>18</i> ——— <i>10</i>	
<i>Grund</i> <i>h. 2. 8</i> <i>18</i> ——— <i>5</i>	
<i>1785</i> <i>1784</i> <i>1785</i> No. 2. <i>Wohnhaus</i> <i>Janh</i> <i>210</i> <i>18</i> ——— <i>2 50</i>	
<i>Grund</i> <i>h. 2. 8</i> <i>18</i> ——— <i>4</i>	
<i>1786</i> <i>1785</i> No. 3. <i>Wohnhaus</i> <i>Janh</i> <i>216</i> <i>18</i> ——— <i>5</i>	
<i>Grund</i> <i>h. 2. 6</i> <i>18</i> ——— <i>3</i>	
<i>1787</i> <i>1786</i> No. 4. <i>Wohnhaus</i> <i>Janh</i> <i>218</i> <i>18</i> ——— <i>5</i>	
<i>Grund</i> <i>h. 2. 6</i> <i>18</i> ——— <i>3</i>	
<i>1788</i> <i>1787</i> No. 5. <i>Wohnhaus</i> <i>Janh</i> <i>220</i> <i>18</i> ——— <i>5 25</i>	
<i>Grund</i> <i>h. 2. 5</i> <i>18</i> ——— <i>6</i>	
<i>1789</i> <i>1788</i> No. 6. <i>Wohnhaus</i> <i>Janh</i> <i>222</i> <i>18</i> ——— <i>5</i>	
<i>Grund</i> <i>h. 2. 4</i> <i>18</i> ——— <i>3</i>	

2. kép. Az 1784/1785. év adókönyvének egy lapja. A második oszlopban jól látszik a lakóházak érvényes sorszámozása, a harmadikban pedig az „előző” számok „kettős könyvelésre” utaló bejegyzése.

Ezen a lapon az ároköv keleti oldalának N° 36. (Moller Ignác) és N° 37. (Pfundtner Mátyás) lakóházát jegyezték be a fő táblán a megfelelő számok alatt. De látjuk, hogy előtte is és a kettő között is szerepelnek kertek a harmadik oszlop „korábbi” számai alatt, mi több, a lakóépületek kettős számozást viselnek!³³ A két lakóház között a 94-es számon felismerhetjük Ringler József nyergesmestert 16 négyszögöles kertjével, akivel az 1776-os 3. táblázatunkon a 88. sorszámú árokkert tulajdonosaként találkoztunk.

A népszámlálás várkerületi adatfelvételére azért van különös szükségünk, mert mint az előzőekben említettük, az 1766-os ház-és lakásösszeírásból az ároköv akkor már bizonyosan létező épületállománya kimaradt, így e területről a város legtöbb épületéről ismert alapinformációknak is híján vagyunk. Igaz, a két felvétel nem azonos szempontok szerint készült, a népszámlálás nem részletezte a lakásokat helyiségenként, nem adott hozzájuk egyenkénti alapterületet, és nem állapított meg bérértéket, sem nem rögzített tényleges bérösszeget, de legalább a házankénti lakások és a bennük lakó személyek számáról tudomással bírunk. A 4–6. táblázatba ezeket az adatokat emeltük át és egészítettük ki a felvétel évének adókönyvből vett területi adatokkal. Ezzel elértük, hogy az egyes házak lakásainak hozzávetőleges méretét és a lakásokban feltehető laksűrűséget – a kellő fenntartásokkal – megbecsülhessük.

A térképen látjuk és a 4. sz. táblázaton is követni tudjuk, hogy a délnyugati sarkon kezdett házsza mozás továbbra is a majdani Színház utca Ógabona t érre rúgó házainak során haladt, s az árokkertekben továbbra is csak egyetlen épületet (N° 1.) regisztráltak. Ám az összehasonlításból az is kiderül, hogy a két felvétel közötti nyolc évben a t érre épített házsorban az építési kedv nem lanyhult, s a sarokbástya, illetve a Halpiac északi oldala között a korábbi 14 helyett, már 20 házat számolhatunk. A két utcára néző homlokzatokkal épített házsor zárttá vált, a házak kétharmadának alapterülete meghaladta (néhány többszörösen) az 50 négyszögölet (180 m²), s az épületek majdnem felében kettő, vagy annál több lakást írtak össze.

4. számú térképünkön a könnyebb áttekinthetőség érdekében oszlopdiagram-szerűen, telkenként elhelyezve ábrázoltuk a lakóházban összeírt lakások számát, ahol egy-egy kocka egy lakásnak felel meg. Ha például a Színház utca középső szakaszának házait (ld. 4. táblázat 11-14. sz. között) kiragadjuk és összehasonlítjuk az átellenes oldal Ógabona téri, illetve Újteleki utca torkolati épületekkel (ld. 4. térkép 138 és 142. között³⁴), azt tapasztaljuk, hogy az adatok megfelelnek a környék telkeinek épületállományára jellemző viszonyoknak – sőt, esetenként el is maradnak attól.

A mélyebb, Ógabona téri telkek miatt az épületek alapterülete ugyan nagyobb, ezzel együtt a lakások és a lakók száma is magasabb, de az egy főre számítható értékek nem

³³ A N° 36. az előző számozás 93-as, a N° 37. a korábbi 96&97-es számait viseli.

³⁴ N° 138. (Újteleki u. 4., Meskó major) 1 tulajdonos 14 lakás, 59 lakó, az épület 360 nöl, 6,10 nöl/fő; N° 139. (Újteleki u. 2.) 1 tulajdonos, 7 lakás, 29 lakó, az épület 390 nöl, 13,45 nöl/fő; N° 140. (Ógabona tér 16.) 3 tulajdonos, 4 lakás, 18 lakó, az épület 107 nöl, 5,94 nöl/fő; N° 141. (Ógabona tér 14.) 1 tulajdonos, 3 lakás, 13 lakó, az épület 182 nöl, 14,00 nöl/fő; N° 142. (Ógabona tér 12.) 1 tulajdonos, 1 lakás, 11 lakó, az épület 240 nöl, 21,81 nöl/fő. *Thirring* 1939. i.m. 36-39.; *Uő.* 1941. i.m. 106–107, 117–119.

Hsz. 1784	A háztulajdonos neve	A lakások száma	A lakók száma	A ház területe négyzetöglben (1 nöl=3,596 m ²)		Utca, házszám 1941
				Összesen	Egy főre eső (nöl/fő)	
1	Torkos Endre (H-3743) belső tanácsos	1	5	98	19,60	Petőfi tér 3.
2	Wieser Katalin	1	3	30	10,00	Petőfi tér 1.
3	Gillinger József (H-5494) kőműves	2	4	41	10,25	Petőfi tér 1.
4	Matthias Lőrinc (H-7775) ács	1	4	56	14,00	Petőfi tér 1.
5	Neumayr Lőrinc(H-8317) kőműves	3	19	88	4,63	Színház u. 34.
6	Wellisch Keresztély (H-?) cipész	1	5	21	4,20	Színház u. 30.
7	Seiler András (H-?) kőművessegéd	1	5	51	10,20	Színház u. 28.
8	Ziegler Ferenc (H-11954) kövező és Raum Árpád (H-?)aranyműves	2	18	78	4,33	Színház u. 26.
9	Richter Péter (H-8871) fazekas	1	5	65	13,00	Színház u. 24.
10	Mohr János (H-7979) fazekas	2	9	65	7,22	Színház u. 22.
11	Turba József (H-4099) kőfaragó	3	10	117	11,70	Színház u. 20.
12	Ellenberger Frigyes (H-4328) traktór	1	14	113	8,07	Színház u. 16.
13	Eigner Richárd(H-4230) kőfaragó	3	12	112	9,33	Színház u. 12.
14	Oeller Mátyás (H-8463) kancellista	2	10	54	5,40	Színház u. 10.
15	Zubák János (H-12079) szűrszabó (hitelezői)	5	23	164	7,13	Színház u. 11.
16	Kundt János Gottlieb (H-3123) kádár	1	6	38	6,33	Színház u. 9.
17	Paneck Mátyás (H-375) cipész	1	7	25	3,57	Színház u. 7.
18	Brandt Jakab (H-1535) fehérpék	8	29	218	7,51	Színház u. 5.
19	Payer Pál H-601) lakatos	1	6	69	11,50	Színház u. 4.
20	Karner Gáspár (H-2082) szappanfőző	1	3	27	9,00	Színház u. 6.

4. táblázat. Az 1784-es népszámlálás lakóházakra és lakásokra vonatkozó adatainak jegyzéke a délnyugati sarkobástyától a Halpiac északi oldaláig. (Ld. még a 3-5. térképeket is.)

mutatnak jelentős eltérést. Bizonyos, hogy a későbbi idők átépítései ezen a Színház utcai területen is a beépítési százalék és a laksűrűség emelkedését hozták, főként miután az ároktelkeket is elfoglalták. A vizsgált, a telekosztásokat követő első periódusban a nagy beépítési hányadra és sok lakásra csak egyetlen példát látunk, a Halpiacon épült N° 18-as, egy tulajdonos kezén lévő, nyolc lakásos bérház, a maga 7,51 nöl/fő adatával. Példáink kiragadottak és erős fenntartásokkal kezelendők, mert nem tudjuk pontosan, hogy a rendelkezésünkre álló adóztatott alapterületi adatok hányad része a valódi lakótér, s mennyit foglalnak el a műhelyek, kamrák, istállók, présházak, stb.

Az 5. sz. táblázat adatait követve és a 4. sz. térképet szemlélve azt látjuk, hogy az árok-öbven a N° 25-ig, a Kőkapu vonaláig tartanak a nagyobb alapterületű, több lakásos házak. Ettől a ponttól kezdve – miként az 1776-os adatok is mutatták – erősen lecsökken a házak mérete, s pár kivételtől eltekintve egészen a nagy rondella vonaláig az épületek ötven négyszögöl alatt maradtak. Ez egybevág azzal a megfigyeléssel, illetve a Városatlaszban közölt térképek, helyszínrajzok bizonyosságával, hogy az országos vásárok, és a nagyobb hetipiacok kirakodó területe az egykori Kőkapu (Festőköz) vonalától a nagy rondella vonaláig terjedt. Ez volt az erődítmény előtti teresedés legforgalmasabb, pár száz méter hosszú szakasza, ahol az észak-északnyugati irányú (Bécsújhely, Bécs, Pozsony) átmenő forgalom egy nyomon futott a dél-délkeleti elágazó utak (Győr, Sárvár, Kanizsa, Szombathely) vonalával.³⁵ Ebből következően a legdrágább telkek és a legmagasabb osztályban adózó üzletek, lakóházak voltak a szegélyező utcákon, nem véletlen tehát a regisztrált objektumok számának növekedése, alapterületének csökkenése.

A rondella után még két nagyobb „foghíj” mutatkozik a térképünkön. Az egyik a N° 44-45. épületek közötti három kert, melyeket jó módú tulajdonosaik továbbra is parlagon hagytak.³⁶ A másik a N° 46-47. házak közötti széles telek, melynek nincs nyoma az ároköv feljegyzései között, mert a belvároshoz tartozott, a Hátsókapu kijáró hídjának a nyomvonala volt. A jelek szerint ez a telek a vizsgált időszakban „fordított tájolású”, mivel a belvárosi N° 18. (vagy 19/a.), homlokzatával a Hátsókapu (Müller P.) utcára néző ház kertje volt.³⁷

Mint a 3. illetve 4. sz. térképeinken látjuk, illetve a 6. táblázatról le is olvashatjuk, a Hátsókapuhoz közeledve (a N° 45-től számítva) visszaállt a nyugat-északnyugati szakaszokon tapasztalt lakó- illetve bérházépítések rendje, s az alapterületek, illetve lakásszámok a korábban tapasztaltakhoz, valamint a környezetben lévőkhöz igazodott. Gyarapodott a lakóépület-állomány a Hátsókaput követő árokszakaszon is. Zoller órásmester 1776-ban 107-es számot viselő háza 1784-ben a N° 48. alatt szerepel az adókönyvben, s mellette ugyanő két újabb bérházát is építtette a felvétel idején. További két telket is kiszakítottak a Jezerniczky-féle puszta kertből, az egyiket egy kőműves-, másikon egy

³⁵ Ld. a Városatlasz B.2.4, B.3.1 és B.3.4 térképeit, valamint C.7.2 és C.9 helyszínrajzokat.

³⁶ Ld. a 3. táblázat N° 101-103. számait, 1776-hoz képest nem történt változás.

³⁷ Az eddig feltárt iratokból nem derült ki, hogy az 1784-ben még Csakly Mihály lakatos belvárosi N° 18. háza, kertje és a N° 19. városi gárdalak, miként lett 1810-re Hasenauer Márton várkerületi N° 89. házának telke. *Thirring* 1941. i.m. 30. p. (Müller P. u. 1.), 48. p. (Várkerület 123.)

4. térkép. A Várkerület belső és külső ívének, illetve a belváros lakásállománya az 1784-es népszámlálás adatai szerint. (Egy kocka egy-egy lakást jelent az oszlopokban.)

Hsz. 1784	A háztulajdonos neve	A lakások száma	A lakók száma	A ház területe négyzetöbben (1 nöl=3,596 m ²)		Utca, házsám 1941
				Összesen	Egy főre eső (nöl/fő)	
21	Mohr György (H-7979) fazekas	4	13	110	8,46	Színház u. 2. (Várkerület 3.)
22	Fehérné Wedl Zsuzsanna	1	4	39	9,75	Várkerület 1.
23	Eichelberger Lénárd (H-4226) kávéfőző	2	9	107	11,88	Színház u. 1-3.
24	Pretzenberger Mihály (H-1687) asztalos	3	12	75	6,25	Várkerület 5.
25	Höllinger Jakab (H-6733) fehérpék	4	10	70	7,00	Várkerület 7.
26	Wurst András (H-11801) rőfőskereskedő	1	4	22	5,50	Várkerület 11-13.
27	Dahner György (H-3395) szatócs	1	3	22	7,33	Várkerület 11-13.
28	Tolnai Festetics Lajos gróf	1	6	36	6,00	Várkerület 15.
29	Wagner Márton (H-11136) mészáros	1	2	19	9,50	Várkerület 17.
30	Mohr János György (H-7979) fazekas (üres bódé)	0	0	10	0,00	Várkerület 19.
31	Mühl Mihály (H-8037?) (üres épület)	0	0	11	0,00	Várkerület 19.
32	Koch József (H-2625) szatócs	1	2	10	5,00	Várkerület 21.
33	Bruimann Zsuzsanna (B. Ádám [H-1726] sarkantyús özvegye)	1	4	29	7,25	Várkerület 73.
34	Schindler Lajos (H-?)	1	4	61	15,25	Várkerület 85.
35	Wimmer Mátyás (H-11565) rézkovács	1	4	67	16,75	Várkerület 89.
36	Moller Ignác (H-7972) dohányárus	2	6	28	4,66	Várkerület 93.
37	Pfundtner Mátyás (H-1021) könyvkötő	2	12	54	4,5	Várkerület 97-99.
38	Wissinger Gottlieb (H-11660) gombkötő	1	8	22	2,75	Várkerület 101.
39	Resch Frigyesné (R. Frigyes (H-8842) lakatos özvegye)	4	8	77	9,63	Várkerület 103.

5. táblázat. Az 1784-es népszámlálás lakóházakra és lakásokra vonatkozó adatainak jegyzéke a Halpiac északi oldalától a nagy rondelláig. (Ld. még a 3-5. térképeket is.)

Hsz. 1784	A háztulajdonos neve	A lakások száma	A lakók száma	A ház területe négyyszögölben (1 nöl=3,396 m ²)		Utca, házszám 1941
				Összesen	Egy főre eső (nöl/ fő)	
40	Edlmoser József (H-4208) üveges	1	4	18	4,50	Várkerület 107b.
41	Horváth Lipót (H-6679) üveges	1	11	17	1,55	Várkerület 109.
42	Beyer Antal (H-597) lakatos	4	18	46	2,55	Várkerület 111.
43	Lang János (H-7093) asztalos	1	5	11	2,20	Várkerület 113.
44	Kern Zsófia	1	3	11	3,66	Várkerület 115.
45	Gruber Károly (H-5872) fehérpék	4	16	162	10,13	Várkerület 119.
46	Siess József (H-10220) könyvnyomdász	3	18	117	6,50	Várkerület 121.
47	Anderich János Mihály (H- 151) gyógyszerész	2	15	171	11,40	Várkerület 125.
48	Zoller Ferenc Xavér (H- 12059) órásmester	3	15	137	9,13	Várkerület 127.
49	Zoller Ferenc X. (épülő ház)	0	0	(82)	0,00	Várkerület 129.
50	Zoller Ferenc X. (épülő ház)	0	0	(128)	0,00	Várkerület 131.
51	Ringer József(H-8928) kőműves	3	8	52	6,50	Várkerület 133.
52	Stockinger János György (H-10637) sárgarézöntő	2	8	52	6,50	Várkerület 135.
53	Jezerniczky Károly (üres telek)	0	0	0	0,00	Széchenyi tér 21.
54	Mártony István (H-7752)	1	5	164	32,80	Széchenyi tér 16.
55	Posztós cég kallója	1	6	96	16,00	Széchenyi tér 16.

6. táblázat. Az 1784-es népszámlálás lakóházakra és lakásokra vonatkozó adatainak jegyzéke a nagy rondellától a posztósok kallóalmáig. (Ld. még a 3-5. térképeket is.)

sárgarézöntő mester épített kisebb bérházat. Ezzel a négy telekkel a beépítési vonal kiért a belváros erősítésének délkeleti sarkáig, s a Hátsókaputól délre eső útszakasz – az ároköv délkeleti negyede – zárt beépítésű lett.

Üresnek mutatja a térkép a várárok hosszú déli szakaszát, s a jegyzékben is pusztá telek bejegyzést találunk a N° 53. alatt. Két épület van a délnyugati sarokbástya mellett, Marton István ekkor feltűnt lakóháza (N° 54.) és az árok sarkában a több évszázados múlttal bíró, kettős számozású malom. Az adókönyvi lista 1784/1785. évi „előző” elnevezésű számozlopában a malom a N° 55. „rendes” aktuális, és a 119. „előző” számot viseli. Az 1776-os jegyzéken a kallómalom 109-es sorszámú volt, tehát bő nyolc év alatt a teljes árokövben tíz egységnyi volt a gyarapodás. Összehasonlítva a térképeket azt látjuk, hogy 1776-ban a nyugati oldal telkein a délnyugati saroktól a Kőkapuig 16 lakóházat számolhatunk össze, ugyanezen a szakaszon 1784-ben 21 önálló számú lakóház szerepel, a gyarapodás tehát öt egység. A délkeleti sarkon négy új házat találtunk – igaz, kettő épülőfélben volt, de már önálló számmal került jegyzékbe, a délnyugati bástya keleti oldalán pedig egy tekintélyes méretű lakóház épült.

Összefoglalva az 1784-es népszámlálási jegyzék és az adott év adókönyvének az összevetését, azt állapíthatjuk meg, hogy az ároköv teljes kerületének a felosztása megtörtént. A 119 egységre tagolódott területen óriási eltérések vannak: a másfél négyszögöl területű bódétól³⁸ Jezernitzky Károly egy tagban fekvő, ezer négyszögöl feletti területű, utcányi méretű telkéig hatalmas a választék. A bemutatott térképeken az is látszik, hogy vannak olyan szakaszai a gyorsan épülő körútnak, amelyek már zárt beépítésűek. Ilyen például a hosszan elnyúló Ógabona tér középső harmadára épített, két útvonalra homlokzattal bíró házak sora (N°5–14.), a majdani Színház utca külső házsora. Igaz, hogy ezek a lakó- illetve bérházak nem a várárokba épültek, de a telkeik kipurcellázása ugyanúgy része volt az erősítési rendszer felszámolásának, miként a várárok elfoglalása és feltöltése, hiba lenne tehát nem ennek részeként tekinteni rá – annál inkább, mert mint a folyamatosan változó házszámzási szisztémák is mutatják, a kortársak is az árokövhöz tartozónak számították. Ugyanígy zárt beépítésű házsort mutat a térképünk a Halpiactól az Előkapuig (N°15–32.), s ez a házsor már a várárokba épült, homlokzatával a piac-, illetve vásártérre nézett, a telkek lábja a Zwinger falára rúgott.

A kelet-északkeleti oldal Mária-szobor alatti, nagy rondellához közelebbi felén keskenyebb homlokzatú, kisebb alapterületű telkeken, apróbb házak álltak, s mindössze három keskeny telekkel megszakított, zárt homlokzati hatású utcaképet mutattak (N°34–44.). Ezeknek a házaknak a földszintjén üzleteket alakítottak ki, a bérlakások (ahol voltak), az udvari traktusokba, illetve az emeletekre kerültek. A tulajdonosok és a lakást, illetve üzlethelyiséget bérlők között a kereskedők, patikusok mellett nagy számban mutatkoztak a műhelyükből is közvetlenül árusító, készterméket előállító mesteremberek, vendéglátó- és luxusiparosok.³⁹

³⁸ Angermayer János Keresztély (H-141) mézeskalácsos üzlete, 1801-ig szám nélkül, azt követően a N° 32. alatt. *Thirring* 1941. i.m. 36. p. (Várkerület 39.)

³⁹ Ld. a Városatlasz B.3.4 térképét.

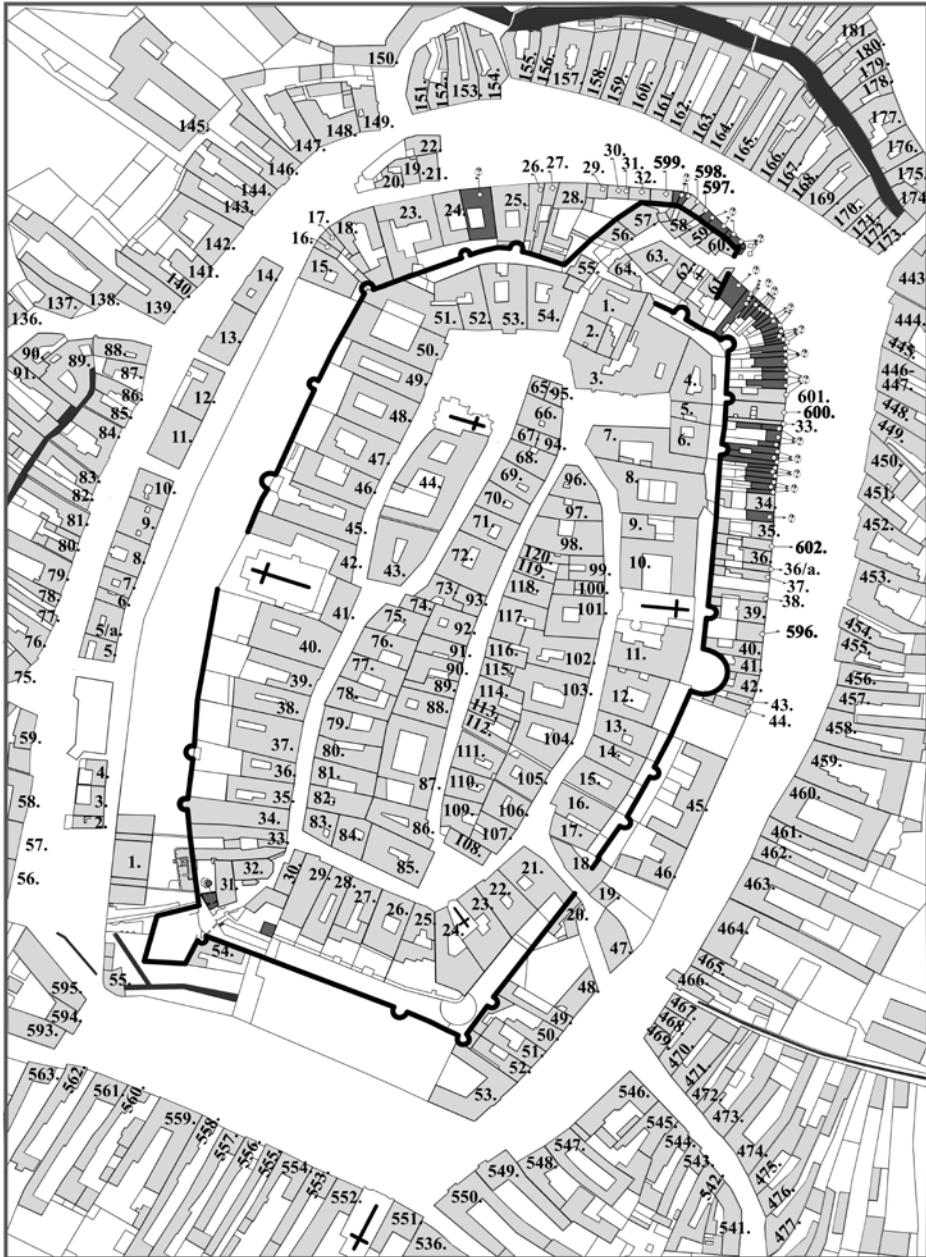
Két nagyobb, az első beépítési hullámból kimaradt árokkert terület látható az 1784-es térképen. Az egyik a már említett, Ógabona térrel párhuzamos nyugati oldal, mely talán az átmenő forgalomtól való távolsága miatt, a kereskedők számára nem volt kecsegtető, a bérlakások iránt mutatkozó igényt pedig a már meglévő lakásállomány ki tudta elégíteni. A másik az ároköv szinte teljes déli oldala, aminek a parlagon maradására nem találok magyarázatot. Talán az elhanyagolt, túl közel fekvő két víztározó akadályozta a közlekedést és tette használhatatlanná a hatalmas területet? Nincs ésszerű magyarázat, az eddig áttekintett forrásokban.

Előző, 1784-es példánk is mutatta, hogy az árokövben a „gyarapodás” nem állt meg, még ha a nehézkes városi adminisztráció vontatottan követte, a későbbi kutatás számára nehezen átlátható módon adminisztrálta is azt. A legjelentősebb (nyilván legnagyobb adóval terhelt), új építésű lakóházak megjelentek a vagyonskönyvek főtábláiban is, de a kisebb változásokat, a pár négyszögöles kertek megosztását vagy egyesítését, öröklését vagy eladását, egy-egy „bódé” építését, bővítését, a néhány krajcáros vagy dénáros bevételváltozásokat nem tartották elegendő oknak és indoknak arra, hogy miattuk a vasos köteteket átszerkesszék, a sorszámozást napra (adóévre) készségegyék.⁴⁰ Évtizedet ívelt át egy-egy sok munkával kialakított, jónak vélt új formula ismétlése, mígnem a változások már kezelhetetlen mennyiségűvé szaporodhattak. Mint láttuk, ilyen eset lehetett az első népszámlálás hatalmas, egyidejűen érvényes adatmennyiségének összeállítására, ami indokoltá tehetette a városi adminisztráció új alapokra fektetését is. Bár az is kiderült, hogy az akkor bevezetett módszer (a lakóépületeket elsődleges bázisnak tekintő nyilvántartás) jó lehet a népmozgalmi adatok adminisztrálására, de korántsem alkalmas az egyes tulajdonosok szétaprózott ingatlanvagyonának nyilvántartására, még kevésbé a telkek sorrendjének követéséhez görcsösen ragaszkodó adókvetési rendszer folyamatos karbantartására.

Nyilván ez vezetett oda, hogy a 18–19. század fordulójára a vagyonskönyvekben felhalmozódott toldások és kiegészítések káosza a teljes adminisztráció megújítását kívánta. A nehezen leírható ellentmondások egyszerű illusztrálására – mintegy közbeszűrt esettanulmányként – szerkesztettük meg 5. térképűnk, az 1798-as vagyonskönyvből vett adatok alapján. Már előljáróban hangsűlyozom, hogy a jelzett év állapotait nem a teljes árokövben, hanem csak a Kőkapu (Festőköz) és a nagy rondella közötti szakaszon, azaz a hetipiac, illetve a nagyvásár terének területén kívánom bemutatni. A térképűnk ez esetben is az 1784-es alapadatokat tartalmazó kivágot, kiegészítve az évek alatt rögzített és betoldott gyarapodásokkal. Köztűk a várárokba 1788-ban épített első, Pejáchevich Károly-féle kaszinó (N° 1.),⁴¹ a Ritter és Putz-féle terjedelmes épűlet a nagy rondellánál volt

⁴⁰ Több esetben találkoztunk arra utaló jelekkel (téves, elírt, rossz olvasatű adatok, továbbvitelűvel), hogy a vagyonskönyvek évenként újulű kötetűit az előzű kötet adatainak szolgálai másolásaal „állították elő”. A legfontosabb, év közbeni változásokat (öröklűs, birtokátruházás, adóköteles bérlűk költűzése, stb.) az aktuális kötetben mindkűt félűnél dátummal szűljegyzetűzték, s a másolat készűtűsekor átvűzették, de a teljes nyilvántartás igen aprólűkos adathalmazát hangyaszorgalommal másolták évrűl évre.

⁴¹ *Thirring* 1941. i.m. 71. (Petűfi tér 3.)

5. térkép. Az 1784-től érvényes sorszámozás 1798-as állapota. A sorban előforduló magasabb sorszámok a bő évtizednyi lakóházgyarapodást mutatják, a kérdőjelekkel összefogott, sötétebb színű apró telkek pedig az adózottat de csak „előző” számon nyilvántartott kerteket és bódékat.

üres telkek egy részén (N° 45.),⁴² a délkeleti sarkon felépült terjedelmes bérház, szintén a Pejáchevich-család tulajdonában (N° 53.).⁴³ Előző, 1784-es térképünkre, a jobb átláthatóság érdekében, csak az adókönyvi főtábla lakóházakra vonatkozó adatait vittük fel, kiegészítve a megjegyzéssel, hogy a kötet további 64, akkor számozatlan (de „előző” számon kényszerűen bejegyzett) adótárgyat tartalmaz. Erre a térképre, a 19. századi állapotokat visszavetítve, megpróbáltuk rekonstruálni az Előkapu környékének, illetve a Mária-oszlop és a nagy rondella közötti árokszakasznak a rendkívül sűrű telekosztását. Az északi oldalon és az északnyugati kanyarulatban, mint a sűrűfésű fogai, úgy követik egymást a bódék parcellái, melyeken sorszám hiányában, csak egy-egy nyíllal és kis kérdőjellel tudtuk jelölni az önálló voltukat. Nem csak a valamivel szélesebb homlokzatú, szilárd falú kőházak alkottak tehát zárt utcasort az ároköv egyes szakaszain, hanem ugyanilyen egybefüggő sorban jelentek meg a kevésbé igényes kivitelű épületek is. Ezen a lapon láthatjuk, hogy a bódék nem csak az árok területét foglalták el, ahol a kerteknek/telkeknek „mélysége” (udvartere) volt az erődítés irányába, de a N° 30-31-es telek és ház után a pár négyszögölnyi építményeket az Előkapu északi kerítőfalához is hozzáragasztották. Ezek olyan helyeken létesültek, ahol még remény sem volt, hogy valaha is bővítsenek, raktárakat, szociális helyiségeket alakítsanak ki, hiszen a fal másik oldalán a bevezető házsor épületeinek hátsó traktusa ugyanezre a falra tapadt! Az adókönyv várkerületi táblázataiban, s így térképünkön is, ugyanezen a szakaszon rendszertelenül beszúrva, jóval magasabb sorszámok is előfordulnak, amik a megelőző évtized gyarapodó házállományának topográfiailag az árokkör e szakaszára eső házait jelentik.

3. számú, 1784-es térképünkön látjuk, hogy az adójegyzék utolsó sorszámozott háza, a negyedik negyed negyedik kerületét záró N° 595. a mai Széchenyi tér nyugati végében van. Ehhez képest, az előzmény nélküli (tehát nem átépített, hanem új építésű) következő első ház a Várkerületen, a nagy rondellától kicsivel északra jelenik meg, bizonyosan több kis parcella összevonása után keletkezett szélesebb telken. Az ezt követő három szám (N° 597-599.) az Előkaputól északra mutatkozik, ráadásul a számozásuk „szembe megy” az akkor érvényes számozás haladási irányával! A N° 600-601. a Mária-oszloptól délre, szintén fordított sorrendben jelenik meg, tucatnyi szám nélküli bódé között, a sorban utolsó N° 602. pedig az érvényes N°35. és N°36. épületek között van, teljessé téve a kaoszt.

Úgy vélem belátható, hogy ha a két adókönyv (1784 és 1798) közötti szűk másfél évtized épületállományban bekövetkezett várkerületi gyarapodását nem térképen szemléljük, nehéz lenne ezt az állapotot szavakkal érzékletesen leírni. E lap viszont megmutatja, hogy a kortársak milyen módon próbálták a nyilvántartást toldozgatni, használható és valamelyest átlátható módon „karbantartani”. Másrészt, a mai kutatás figyelmét felhívja arra a szükséges körütekintésre, ami elkerülhetetlen, ha bármely levéltári forrás ingatlanbirtokra vonatkozó nyilvántartási számát a város topográfiai rendjébe kívánjuk helyezni.

⁴² Thirring 1941. i.m. 47. p. (Várkerület 119-119/a.)

⁴³ Thirring 1941. i.m.70. p. (Széchenyi tér 21.) Az épülethez ekkor már hozzátartozik a Jezernitzky-féle, hatalmas déli ároktelek is.

A 6. számú, utolsó térképünk a házszámváltás, az 1801/1802. katonai év vagyonszámlájának adatai alapján készült. Az új szisztémában is megmaradt a belváros önálló számozásának rendje, annyi változtatással, hogy az egykori Hátsókapu erődítésének a helyét tovább osztották, két újabb házat építettek a felaprózott területre, s ezzel a belvárosi számsor a N°122-vel ért véget az Új utca északi harmadában.⁴⁴

Nagyobb változás a külváros nyilvántartási rendjében történt. Megtartották ugyan a számozás kezdő épületét, a délnyugati bástya, ill. gyaloghíd melletti kaszinót (N°1.) és a haladás északra mutató irányán sem változtattak, de a számsort szigorúan az „árokban tartották”, s nem kacsaringóztak az Ógabona téri házak, illetve a várárok között. Szakítottak azzal a módszerrel is, hogy csak a lakóépületek bírtak sorszámmal az adókönyv fő táblájában, ettől kezdve minden egyes önálló adótételt képező objektum – legyen az a széles választék szerint lakóház, ároképület, bódé, árokkert, bástyakert, Zwinger vagy ároktelek –, saját számot kapott. Jól látszik ez a 3. sz. képen, ahol a Pejáchevich Károly özvegyének tulajdonába került kaszinót Gubitsch Ferenc kertész N°2. birtoka követi, ami a 637 női árokkertből és 137 női „falszorosból” állott.⁴⁵ A korábban is nagy alapterületű kertekben már kisebb-nagyobb épületek jelennek meg,⁴⁶ de a beépítés még korántsem zárt.

A Halpiactól folytatódott a már korábban is beépített telkek átszámozása és innentől már folyamatosan haladt az árok vonalán, nem kanyarodott be az Előkapu keskeny utcájába sem. Az adminisztráció annyiban bővült, hogy az új nyilvántartásban következetesen utaltak az építmények jellegére. Az addig is felsorolt lakó-, illetve lakásokat is tartalmazó épületeket a „ház” megjelöléssel illették az újonnan felvett első sorban kereskedelmi célokat szolgáló bódékat viszont „ároképület” („Grabengebäude”) néven iktatták be. Ez lehetőséget adott arra, hogy a 6. térképen egyenként és pontosan elkülönítsük ezeket, bár a rendkívül keskeny homlokzatok miatt így is nehéz a szétválasztásuk. Azt viszont egyértelműen kiderül a térkép ezen szakaszából, hogy az árokvő Előkaput megelőző és követő szakaszán a 18–19. század fordulóján nem voltak lakóépületek, az első már lakást is tartalmazó – a több bódé szélességű N° 57. – üzletház jóval a Mária-oszlopon túl jelent meg az ároképületek sorában és csak a nagy rondella közeli harmadban nőtt meg a számuk.

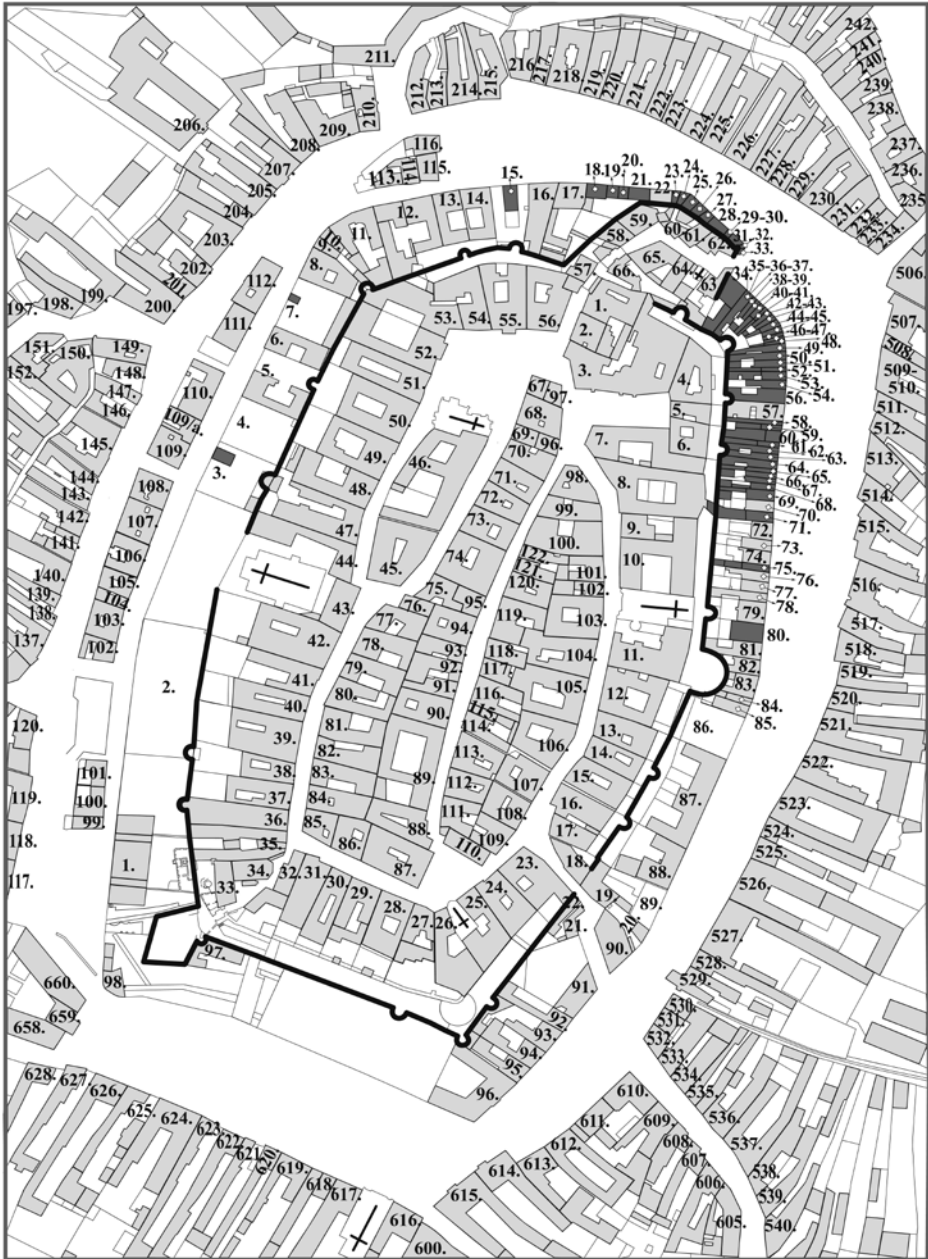
A zárt beépítésű házsorot ekkor már csak két helyen töri meg pusztán kert miatti foghíj. A rondella melletti nagyobb rész (N°86.) Horváth Zsigmond 195 női nagyságú kertje.⁴⁷

⁴⁴ Felhívom a figyelmet, hogy a térképen a Hátsókapunál látható N° 19-22. házak ugyan a belváros erődfalán kívül vannak, de mégsem az árokvőhöz tartoznak, hanem a kinyúló telek miatt ezek belvárosi házszámok! Ld. *Thirring* 1941. i.m. 30-31. p. (Müller P. u. 1., 4., 6.)

⁴⁵ 1810-ben már 49 női ároképület is volt rajta. *Thirring* 1941. i.m. 75. p. (Színház u. 31.) Ha az 1. táblázat e területre érvényes 1776-os adatait nézzük, úgy tűnik, hogy Gubitsch Ferencnek legalább három szomszédos árokkertet fel kellett vásárolnia a kaszinó kertjét követő szakaszon.

⁴⁶ A N° 3. alatti 107 női árokkertbe pl. az átellenes oldalon (N° 109.) lakó tulajdonosa Turba József 25 női ároképületet építtetett, a N° 7. alatti 239 női kertben a tulajdonos Oeller Máttyás (lakik N° 112.) 11,5 női bástyaépületet készíttetett.

⁴⁷ Szentgyörgyi Horváth Zsigmond udvari tanácsos birtokolta a várfal belső oldalán lévő N° 12. házat is. Ezeket az ingatlanokat szerzi meg a 19. század közepén Lenck Sámuel és a telkeket összeolvasztva nyitja meg a Lenck-átjárót. *Thirring* 1941. i.m. 8. p. (Szt. György u. 11.)

"Ház" megjelölésű épületek
  "Ároképület" megjelölésű épületek

6. térkép. Az 1801/1802. évtől érvényes sorszámzás, ahol már a majdani Színház utca mindkét oldala és minden adóval terhelt ingatlan önálló sorszámot kapott. (Ld. még 3. kép is.)

A kisebb törés a Hátsókapu mellett (N°89.) fekvő kert volt, ami a belvárosban birtokos Csakly Mihály lakatosmester telkéhez tartozott. Új, várkerületi sorszámot már kapott, de birtokjogilag még tisztázatlan lehetett a státusa, mert bejegyzését az adókönyvbe is később toldották be, idegen kéz írásával.⁴⁸

A Hátsókaputól az erődítmény derékszögű töréséig bérházak sora foglalta el az árkot, a kanyar után viszont ismét pusztai kert következett, amit csak jóval később, a 19. század közepső harmadában, a Promenádkialakítása után építettek be. A délnyugati sarokban fekvő posztókalló épülete kapta az ároköv utolsó sorszáját N° 98., ami viszont

The image shows a handwritten page from a tax ledger, titled "Grabenlinie / 127". The page is organized into columns for property descriptions, tax amounts, and other notations. The entries are numbered sequentially from 224 to 236. Each entry includes a brief description of the property, followed by numerical values and some handwritten notes. The right side of the page shows a running total of tax amounts, with several lines ending in "Som" (likely a unit of currency or tax type). The handwriting is in a cursive script typical of the early 19th century.

3. kép. Az 1801/1802. év adókönyvéből a Várkerület bejegyzésének első lapja. A második oszlopban az egyes tételeknél felül az adózó ingatlanok régi, alatta az új sorszámai.

⁴⁸ Csakly a N° 19/a. épületet birtokolta a Hátsókapu területén. A telek státusa 1810 után látszik rendeződni, amikor Hasenauer Márton kezére kerül. Thirring 1941. i.m. 30. p. (Müller P. u. 1.), 48. p. (Várkerület 123.)

jóval magasabb, mint az előző (lakóházakat favorizáló) szisztéma szerinti N° 55. volt, de jelentősen alacsonyabb, mint amit ugyanabban az időszakban a valódi adótárgyak sorában viselt N° 119., de még az 1776-ra érvényes N° 109-nél is!

Ez az egyetlen épületet illető felsorolás játéknak tűnhet a számokkal, pedig egyrészt nagyon jól érzékelteti a lehetséges zavarokat, amit a források kezelésében ez a sokféle számozási rendszer okoz. Másrészt viszont azt is megmutatja, hogy a többé-kevésbé évtizedenként bekövetkező átszámozások között milyen változások történtek az adóztatott (beépített) telkek darabszámának sorában. Ez az utolsó, N° 98. sorszám például azt jelzi, hogy a megelőzően rögzített állapothoz képest húsz egységnyi volt a csökkenés, ami minden bizonnyal a végletesen szétaprózott parcellák ésszerű összeolvasztásának kezdetét jelenti.

A számozás kezdőpontjához visszaérkezve kiderül, hogy az árok ugyan önmagába záró kör, de a számozás kilépett belőle és spirálként tovább haladt az Ógabona tér középső harmadát elfoglaló, ekkor már zárt utcasorban, fel egészen a Kőkapuhoz épített korai tömbig, és a N° 99-től a N° 116-ig sorszámozta át a házakat. Ezzel a számmal zárult a továbbra is önálló egységként kezelt „Grabenrunde” nyilvántartásának a megújítása, de ez a történeti külvárosok számsorában is változást hozott, mert az első negyed első kerületének az Ógabona tér délnyugati sarkában lévő számkezdő házát a N° 117. sorszámmal jelölték a korábbi N° 56. helyett.

Dolgozatom befejezésekor ismét hangsúlyozni szeretném – amire már az első bekezdésekben is felhívtam a figyelmet –, hogy a közölt térképek nem léptékhelyesek és nem konkrét épületeket ábrázolnak, hanem a háztelkek állapotváltozását, osztódását, pusztát, vagy beépített voltuknak a tényét, illetve a beépítés jellegének változását mutatják. Következik ez abból, hogy az elemzett forrásanyag elsőrendűen a városi adó kivetésének céljait szolgálta, az épületeket tehát a legjobb esetben is csak a befoglaló méreteikkel, rosszabb esetben egyedül az alapterületük adataival ismerhetjük. Az egyes épületek alakulásának kiderítésére a 18. századi szórványanyagon túl, csak a 19. század első harmadától számíthatunk megfelelő mennyiségű forrásra, megbízható dokumentációra pedig a városi Építészeti és Szépészeti Bizottmány működésének 1836-os indulása után. A Várkerület történetének további vizsgálatát attól kezdve a közvetett adatokkal dolgozó topográfától az építészettörténeti kutatás veszi át.

A soproni Várkerület festői hatású elemét, a Mária oszlopot számos helyi művész és fotográfus megörökítette az idők során. Többször is felbukkan például idősebb és ifjabb Storno Ferenc, Storno Miksa rajzain-rézkarcain, Diebold Károly fotóin, vagy újabban Gáspárdy Tibor akvarelljein. A történetére és ikonográfiájára vonatkozó legfontosabb adatokat a talapzat latin–német nyelvű kronosztikonos felirata árulja el, amelyet éppen ezért teljes terjedelmében idézek:

HAEC STAT -//- INSIGNUM POPULI -//- ELECTI QUIA -//- ASTITIT REGINA
-//- DEXTRIS TUIS Ps. 44 -//- STA VIATOR -//- QUI FORUM HOC -//- TRANSIS
DEI ET TUAM -//- MATREM GRATIA -//- PLENAM CUM -//- ANGELO PIE -//-
VENERARE.

DEI PARAE -//- Sine Labe Virgini -//- COELI TERRAEQUE -//- REGINAE -//-
STELLIS CORONATAE -//- SOLE AMICTAE Apoc XII. -//- ANTIQUI SERPENTIS
-//- VICTRICI -//- PRO PVBLICO CVLTV ET -//- GLORIA -//- PERENNI -//-
CONVENTVS ROMANO -//- CATHOLICVS EREXIT

„ZUR EHRE -//- DER UNBEFLECKTEN -//- IUNGFRAU UND MUTTER -//-
GOTTES MARIA -//- HAT EIN LÖBLICH -//- KATHOLISCHER CONVENT -//-
DI[E]SE SAULE ERBAUT -//- ANNO 1754 -//- SUB PRAESIDIO -//- IOANNIS
ADAMI PINTER -//- P. ETL. RC. IVDICIS”

„RENOVATA MDCCCLXIII -//- MDCCCLXXIX -//- MCMIV -//- MCMLXXXIX
-//- ANNO DOGMATIS JUBILARI”¹

Az első felirat felszólítja az úton járókat (*sta viator*), hogy róják le tiszteletüket Isten anyja előtt, akit Gábrriel arkangyal *gratia plena*-nak azaz kegyelemmel teljesnek nevezett (Luk. I. 28). Ugyanez a szövegrész a keresztény középkor szellemében a XLIV. zsoltár szavait: „jobbodon áll a királynő” Máriára vonatkoztatja, aki ily módon Krisztus jegyesét, az Egyházat jelképezi.² A második felirat folytatja Mária erény-katalógusának felsorolását, ahogyan az a hagyományban az egyházatyák korától kialakult. Az efezusi egyetemes zsinat (431) nyilvánította Máriát Isten anyjának (Theotokosz, Deipara, Istenszüdő). Mária eredendő büntől való mentessége (*immaculata, virgo sine labe, unbeflechte Jungfrau*) már

¹ Ifj. Storno Ferenc 1903-as vázlatkönyvéből kitérünk (ld. Kelemen István-Nemes András tanulmányát jelen számunkban, 4. kép) a feliratban szereplő évszámokat az idők folyamán végzett restaurálások módosították. A legnyilvánvalóbb példája ennek a német felirat 1745-ös évszáma, amely 1754-re módosult. Ugyanígy a kronosztikon kiemelt betűi sem egyértelműek már.

² „Királylányok vannak szeretteid között/ Jobbodon a királynő áll/ Ofir aranyával ékesítve.” Zsolt. XLIV. 10

jóval több vitát eredményezett a teológusok között, amit a domonkosok és a jezsuiták között kibontakozott polémia is mutat.³ Bár a gondolat folyamatosan jelen volt az egyházi hagyományban (lásd a nagyszámú *Immaculata*-ábrázolást), dogmaként csupán 1854-ben fogadták el. Erre emlékeztet a római Piazza di Spagnán emelt *Immaculata*, vagy a budapesti Rókus kórház kápolnája elé állított Mária-oszlop.⁴

Mária mint mennyei királyné jelenik meg számos, a mennybevétellel (Nagyboldogasszony) összefüggő koronázás-ábrázoláson. Tovább gazdagítja az ikonográfiát a „napba öltözött asszony” (*mulier amicta sole*) alakja: „Az égen nagy jel tűnt fel: egy asszony, öltözte a Nap, lába alatt a Hold, fején tizenkét csillagból korona. Áldott állapotban volt, gyötrelmében és szülési fájdalmában kiáltozott. Most egy másik jel tűnt fel az égen: egy nagy, vörös sárkány, hét feje volt és tíz szarva, s mindegyik fején korona.” (Jelenések könyve, XII. 1-3). Az asszony a középkori teológia szerint az új Éva, aki világra hozta Krisztust, az új Ádámot. Lábával a sárkányra tapos, amely általában véve a gonosz, az ellenreformáció idején pedig az eretnokség jelképe volt.

Máriát mint új Évát látjuk a soproni Mária-oszlop tetején is: feje körül az érényeit jelképező tizenkét csillagból font glória, lábánál holdsarló és a legyőzött kígyó feje, szájában az almával, a bűnbeesés eszközével. Hasonló módon jelenik meg Mária a Soproni Múzeum egyik rézmetszetén is. A lapot Andrea Pozzo (1642–1709), neves tiroli jezsuita mester rajza nyomán készítette Johann Andreas Pfeffel augsburgi metsző⁵ (1-2. kép). A lap jobb, alsó sarkában a megrendelőnek, Esterházy Pál nádornak (1635–1713) a címere jelenik meg. A nádor közismert volt hittérítő buzgalmáról, Mária tiszteletéről. Nem csupán maga adott ki saját szerzeményű kiadványokat a csodatévő Mária-kegyképekről, de támogatta a bécsi teológus hallgatók Szűz Máriáról szóló prédikációinak kiadását is. Amint arra a kutatás már rámutatott, eredetileg egy hasonló, 1707-ben megjelent kiadvány címlapja volt Pozzo metszete is.⁶ A nádor emellett birtokain, Fraknón, továbbá a

³ Siptár Dániel említi, hogy az erdélyi Brassóba 1718-ban visszatérni szándékozó domonkosok ellen a jezsuiták felhasználták az *Immaculata*-dogmával kapcsolatos nézetkülönbséget is. „Úgy állították be a Mária szeplőtelen fogantatásával kapcsolatos véleménykülönbségüket, hogy ennek a hittételnek a tagadásával a domonkos rend Erdélyben szinte előkészítette az eretnokség térhódítását, sőt azt egyenesen be is vezette.” Vö. Siptár Dániel: A domonkos rend visszatérési kísérlete Erdélybe a 18. század elején. Levéltári Közlemények 83 (2012), 69–129, itt: 86.

⁴ A Máriával kapcsolatos egyházi tanításhoz lásd: *Joseph Ratzinger: Sion leánya. Az egyház hite Máriáról – Elmélkedések.* In: Jézus és az Egyház Anyja. Prugg Verlag, Eisenstadt. 1987. 24–62. A 19. századi római *Immaculata*-emlékre vonatkozó dokumentumok a *Monte di Pietà* fondjában (Róma, Archivio della Banca di Roma) tanulmányozhatók (VI. 2. busta 3, fasc 9).

⁵ Soproni Múzeum, Storno Gyűjtemény, 2015.81.1. A metszet jelentőségére Storno Miksa hívta fel a figyelmet. *Storno Miksa: Andrea Pozzo egy magyar vonatkozású művéről.* Soproni Szemle 8 (1944), 97. Ennek nyomán foglalkozott vele: *Szilárdfy Zoltán: Barokk szentképek Magyarországon.* Budapest, 1984. 36. A tanulmány átdolgozott változata: *Szilárdfy Zoltán: Szűz Mária sajátos ikonográfiai típusa a barokk-rokokó művészetben: a győztes Immaculata és a Jó Pásztornó.* In: Idem: *Ikonográfia-kultusztörténet. Képes tanulmányok.* Budapest, 2003. 20–29, itt: 23.

⁶ A kiadványt, amelynek a metszet eredetileg címlapja volt Serfőző Szabolcs azonosította: *Serfőző Szabolcs:*

boldogasszonyi ferences templom előtt Mária-oszlopot állított, így köszönve meg az Istenszülőnek pályájának szerencsés alakulását (nádorrá választása 1687. december 8-án, a Szeplőtlen Fogantatás ünnepén történt a soproni Cézár házban).⁷

Miközben a Pozzo-metszet Máriaja maga előtt tartja Krisztust, aki hatalmas keresztvégződésű lándzsát dőf a sárkány szájába, addig a Mária-oszlopon látható Szűz kezét imára teszi össze. Tartása az alázatosságra, ahogyan az őt köszöntő Gábrriel arkangyal előtt is meghajolt; meglepettségénél erősebb volt benne az elfogadás, hiszen akarata teljes összhangban volt az Úristenével. A soproni szobor ikonográfiai típusa inkább a szeplőtlen napba öltözött asszonyénak felel meg, mint a győztes *Immaculatáé*nak, melyet az ellenreformáció harciassága jellemez. A soproni Mária-oszlop készülése idején, 1745-ben, az érett barokk kifinomultsága uralkodott, amely különben is sajátossága a Schletterer által készített, az alábbiakban részletesen bemutatott *Immaculata* szobroknak.

1. kép. Andrea Pozzo – Johann Andreas Pfefel: Győztes *Immaculata*. Rézmetszet. (Soproni Múzeum Storno-gyűjtemény, S.2015.81.1)

Győztes *Immaculata* Esterházy címerrel. Andrea Pozzo rézmetszete Esterházy Pál hercegnek ajánlva. *Ars Hungarica* 40 (2014), 2. szám, 169–176.

⁷ Esterházy Pál mecénatúrájával foglalkozott: *Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál. Művészettörténeti Értesítő* 37 (1988), 136–161, különösen: 152–154. Ld. még: *Tüskés Gábor – Knapp Éva: Bevezető tanulmány. In: Esterházy Pál: Az egész világos levő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti. Nagyszombat. 1690. Facsimile kiadás. Balassi Kiadó, Budapest, 1994, 7–27.*

2. kép. Mária alakja a soproni Mária oszlop tetejéről. (Fotó: Bolodár Zoltán)

A soproni Katolikus Státus újjáéledése 1674-re tehető, ekkor kapták vissza a katolikusok a templomaikat és a régi céhek vagyonát.⁸ Sopron katolizálásában jelentős szerepet vállalt a jezsuitákat támogató Kollonich Lipót győri püspök, a későbbi esztergomi érsek, aki a soproni Szentháromság-emlék érdekében is közbenjárt a városnál, bemutatva annak a tervét is (1695–1701).⁹ A konventté alakult státus anyagi forrásait az ún. oltárjavadalmak (alapítványok) jelentették, ezek révén tudott nagyobb szabású műpártoló tevékenységet kifejteni. Mivel a visszakapott templomoknak, köztük a Szent Mihály templomnak új berendezésre volt szüksége, a konvent új főoltárt állíttatott, benne nagyszabású

⁸ Formálisan csupán 1700. július 13-án, a fertőrákosi püspöki kastélyban alakult meg a Katolikus Státus Keresztély Ágost győri püspök kezdeményezésére. Vö. *Bán János: A soproni katolikus konvent története.* Sopron. 2000², 12–17.

⁹ Bán János szerint a Szentháromság-emlék eredetileg Thököly Katalin és első férje, Esterházy Ferenc gróf fogadalmának köszönhetette a létét, amellyel a pestistől való megmenekülésükért akarták hálájukat kifejezni. Eszerint Thököly Katalin kérte fel Kollonich Lipótot, hogy járjon közben a városnál az emlékmű érdekében. *Bán János: Sopron újkori egyháztörténete.* Sopron. 1939. 264; *Askercz Éva: Barokk pestisemlékek a Sopron környéki falvakban.* Arrabona 15 (1973), 149–168, itt: 154–155.

oltárképpel. Bartolomeo Altomonte 1739-ben készült festményén (ma letétben a Magyar Nemzeti Galériában) Mária Magyarország nagyasszonyaként (*Patrona Hungariae*) jelenik meg, és Mihály arkangyalt küldi csatába a gonosz, azaz a törökök ellen¹⁰ (3. kép).

A tiroli származású Bartolomeo Altomonte (eredeti nevén Hohenberg) testvére volt a Bécsben színházi mérnökként dolgozó Andrea, aki a Katolikus Konvent számadáskönyvei szerint a soproni Mária-oszlop tervét készítette.¹¹ A számadáskönyv 1744-ben említi, hogy ez év júniusában Andrea Altomonte magával hozta a Bécsből a tervet, amiért 58 forintot és 10 dukátot fizettek neki. Ezt követően olvashatjuk, hogy a szintén Bécsből érkező Jakob Schletterer szobrásznak 50 dukát 10 forintot tett ki a honoráriuma. Ahogyan az a hasonló esetekben szokás volt, a tervező építész vagy szobrász nem várta meg a munka elkészülését, hanem csupán rövid ideig tartózkodott a helyszínen, a kivitelezést helybeli mesterek végezték. Ez történhetett a jelen esetben is: a számadáskönyv megemlíti a kőfaragó mesterek, Lorenz Eisenkölbl és Tobias Hauck nevét, akik 1744 szeptemberében 100 dukátot, decemberben pedig 300 dukátot kaptak fizetségként; a munka összköltsége így 516 forint 50 dukát volt. A talapzat felirata szerint az emlékmű 1745-ben készült el.¹²

A Mária-oszlop tervezője tehát Andrea Altomonte építész, szobrásza pedig Jakob Christoph Schletterer (1699–1774) volt. Utóbbi Pozzóhoz, valamint az Altomontékhoz hasonlóan Tirolból érkezett, megbízásait nagyrészt a Habsburg örökös tartományokban kapta. Gyakran szerzett számára megrendelést festő barátja, Paul Troger, akinek rajzait több ízben előképként használta faragott reliefjeihez. Bécs és az örökös tartományok közelsége miatt számos esetben találkozunk Schletterer nevével nyugat-magyarországi emlékek kapcsán is. Ezek listája még távolról sem teljes, a felbukkanó újabb adatok arra figyelmeztetnek, hogy eddig ismeretlen emlékekkel is számolnunk kell.

---

¹⁰ Az egykori barokk főoltárt idősebb Storno Ferenc az átalakítás előtt lefényképezte és lerajzolta. Ma a nyulasi (Jois am See) plébániatemplomban található, benne az ifjabb Storno Ferenc által festett Könyörületes Madonna oltárképpel. Ld. *Grászlí Bernadett – Kiss Melinda: Egy művészcsalád története. A soproni Storno család munkássága és műgyűjteménye.* Sopron, 2013, 35. (az archív fotó és vízfestmény reprodukciójával). Bartolomeo Altomonte festménye is sok viszontagságon esett át. Előbb a Katolikus Konvent Várkerületen lévő épületének mennyezetébe illesztették, majd visszavitték a Szent Mihály templomba. Innen került restaurálásra a Magyar Nemzeti Galériába 1975-ben. Az oltárképpel több ízben is foglalkozott: *Jávor Anna: Bartolomeo Altomonte soproni főoltárképe. Művészettörténeti Értesítő* 26 (1977), 288–290. *Eadem: V-22. számú katalógustétel.* In: *Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. Kiállítási katalógus. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin.* Magyar Nemzeti Galéria. Budapest, 2000, 328–329.

¹¹ *Csatkai Endre: A soproni szobrászat.* Magyar Művészet 4 (1928), 519–539, itt: 530–531. *Idem: Az Altomonték és Schaller István szerepe a soproni barokk festészetben. Művészettörténeti Értesítő* 1 (1952), 69–75.

¹² *Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei, II. kiadás.* Budapest, 1956, 320. Eisenkölbl Lőrinc 1739-ben szerződött a kőszegi Városházával szemben álló Mária-szobor elkészítésére. Ez az egyetlen ismert figurális alkotása. Bár személyét sokszor említik a soproni források, fennmaradt művei közepes színvonalú alkotóra utalnak. Ld. *Dávid Ferenc: Sopronbánfalva-kolostorhegyi lépcső.* Adatok Schweitzer György soproni szobrász működéséhez. *Építés – Építészettudomány* 15 (1983), 55–92, itt: 83–84. A kőfaragók működésére vonatkozóan lásd még: *Prickler, Harald: Eisenstädter bildende Künstler und Handwerker der Barockzeit. Burgenländische Forschungen* 105. Eisenstadt 2013. Kismartonban is működött egy Hauck nevű mestercsalád: i.m. 42–43.

3. kép. Bartolomeo Altomonte: *Patrona Hungariae* (a soproni Szent Mihály templom főoltárképe, letét a Magyar Nemzeti Galériában)

Ha röviden áttekintjük Schletterer pályáját, a következőket tudjuk meg róla.¹³ Wenns-ben (Tirol, Ausztria) született 1699. július 22-én, tanulóéveiről nem maradt fenn forrás, bár valószínű, hogy a kőfaragást helybeli mesterektől tanulta. Ezt követően került a Bécsben dolgozó Johann Stanetti (1663–1726) keze alá, de Velencében is tartózkodott egy ideig. A lagúnák városából Stanetti követője, Johann Christoph Mader hívta vissza, mivel segítségre volt szüksége a bécsi Karlskirche homlokzatát díszítő reliefek kivitelezésénél (1724–1725). Bécsben ismeretséget kötött Georg Raphael Donnerrel is, akit követett Salzburgba, hogy ott a Mirabell-kastély lépcsőházának antikizáló figuráin dolgozzon (1725–1727). Itt ismerkedett meg későbbi jó barátjával, a festő Paul Trogerrel is; a következő években együtt látogatták a Jacob van Schuppen-féle bécsi művészeti akadémiát. Erre elsősorban presztízs-okokból volt szükségük, mert amúgy már mindketten jelentős gyakorlati tapasztalatot tudhattak maguk mögött.¹⁴

¹³ A művészre vonatkozó forrásadatokat összegyűjtötte: *Windschgrätz, Franz*: Jakob Christoph Schletterer, ein Bildhauer des Wiener Spätbarock. Diss. Phil. Wien, 1951. Ld. még: *Schemper-Sparholz, Ingeborg*: Der Bildhauer Jakob Christoph Schletterer (1699–1774) und die Tiroler in Wien. In: Friedrich Polleroß (hg). *Reiselust & Kunstgenuss. Barockes Böhmen, Mahren und Österreich*. Petersberg. 2004. 141–156.

¹⁴ *Heinrich Rudolph Füessli*: *Annalen der bildenden Künste für die österreichischen Staaten*. II. 1802. Idézi:

Mivel Troger gyakran kapott megrendeléseket szerzetesrendektől, gondolt barátjára, Schlettererre is, így magyarázható, hogy többször szerepelnek együtt különféle megbízásokon. Ilyen a Sankt pölteni ágostonos kolostor és templom, vagy a zwettli ciszterci templom, ahol a szobrász 1733-tól megszakításokkal négy évig dolgozott. A zwettli keresztház oltárai mellett két-két nagyméretű homokkő relief látható Schletterertől, amelyek témájukkal a ciszterci rend hagyományos Mária-tiszteletére utalnak. Az északi keresztház egyik reliefjén például a Győztes *Immaculatát* láthatjuk, ölében a harcias gyermek Jézussal, aki egy óriási lándzsával taszítja a pokolba az eretnekség jelképes alakjait. Az ezzel szemközti reliefen a Napba öltözött asszony látható, gyermekét az Atyaisten parancsára Szent Mihály arkangyal rejti el a sárkány elől. A kutatás hangsúlyozta, hogy Schletterer lineáris, lapos reliefstílusa kifejezetten régies, olyan 17. századi szobrászati modellekre utal vissza, amelyek metszetek nyomán készültek.¹⁵ Ezek a vonások jellemzőek a soproni *Immaculata* emlék talapzatának általa tervezett, alább bemutatandó domborműveire is.

Schletterer 1737-ben megnősült és házat vett Steinben. Ugyanebben az időben együtt dolgozott az építész Mungenasttal és a festő Trogerral a gerasi premontrei rendházon és templomon. Mozgékonyosságát bizonyítja, hogy 1740-ben egy morvaországi megbízást is vállalt: Serényi Károly Antal gróf miloticei kastélyának kerti szobrait. A kertplasztika később is tevékenységének egyik kiemelt területe maradt. 1742–1745-ben elkészítette a kreamsi Sankt Veit plébániatemplom Nepomuki Szent János-oltárát és további munkákat a templom számára. 1742-ben feladta steini házat és visszatért Bécsbe, ahol megmintázta Daun és Khevenhüller grófok epitáfiumait (Augustinerkirche és Schottenkirche). Ezekkel közel egyidejű a soproni *Immaculata*-emlék, amelyre mint láttuk, 1744-ben szerződött. Az 1750-es években több ízben kapott megbízást magyar arisztokratáktól kastélyaik kertplasztikáinak elkészítésére. 1754-ben a kismartoni (Eisenstadt) Esterházy-kastélymára elveszett kerti szobrait tervezte, 1758-ban pedig a darufalvi (Draßburg) Herbeville-Mesko kastély számára készített egy ma is látható múzsa-ciklust¹⁶ (4. kép).

Schletterer 1751-től tanított szobrászatot a bécsi akadémián, ami azt jelentette, hogy hivatalos műhelyet tartott fenn, tanítványokkal. 1752–53-ban a bécsi Sonntagberg kegytemplomának Melchior Hefele tervezte főoltárára egy szárnyas angyalt mintázott, majd 1758-ban ismét együttműködött Paul Trogerral, ezúttal Innsbruckban. Itt a Niccolò Pacassi által tervezett Hofkirche főoltárára egy Szent Mihály arkangyalt és egy *Ecclesia* allegorikus nőalakot készített (ma Volders, Borromei Szent Károly templom). 1759-ben elkészített végrendeletében arra panaszkodott, hogy igazán jelentős megrendelést sosem kapott életében. 1772-ben, amikor lehetősége lett volna a schönbrunni kertszobrok kivitelezésébe bekapcsolódni, már túl öreg volt. 1774. május 19-én hunyt el Bécsben, a mai Ungargasse 2. szám alatti házában.¹⁷

Schemper-Sparholz 2004, 143–144.

¹⁵ Schemper-Sparholz 2004, 148.

¹⁶ Schemper-Sparholz 2004, 152.

¹⁷ Schemper-Sparholz 2004, 152–154.

4. kép. A darufalvi (Draßburg) Zichy-Mesko kastély kertje, J. Ch. Schletterer szobraival.
(Fotó: Veress Ferenc)

5. kép. A győri Frigyláda emlékmű (készült 1731-ben, ismeretlen mester műve)

Ezekkel a vázlatos adatokkal kívántam szemléltetni ennek a rendkívül termékeny szobrásznak a munkásságát, amelynek számos magyar vonatkozása és további feltáratlan területe van. Megemlíthető ezek közül a magyarországi kastélyok kertplasztikáinak a részletesebb méltatása, vagy Schletterer szerepének tisztázása a győri Frigyláda-emlék (1731) kivitelezésében. Ez utóbbit először Stengl Marianne tulajdonította Schletterernek a „STERF” szignatúra alapján, olvasatát azonban a kutatás nem fogadta el egyöntetűen. Lehetséges, hogy az iniciálékban nem mesterjegyet, hanem más típusú rövidítést kell látnunk: *Sacramento Terra Elevato Redemptoris Factum*¹⁸ (5. kép). Schletterer eddig ismeretlen magyarországi műve a répcseszentgyörgyi plébániatemplom egykori főoltára, amelynek az 1745 körüli költség-kimutatása a szentgyörgyi Horváth család iratai között maradt fenn.¹⁹

A soproni Mária-oszloppal összefüggésben utalnom kell még Schletterer kisméretű *Immaculata*-szobraira, amelyek magyarországi tevékenységéhez fűződnek. Az egyik példány eredetileg a zirci apáti lakosztályban volt, jelenleg a Magyar Nemzeti Galériában látható. A másik szobor gróf Esterházy Ferenc tatai kastélyából került a Kuny Domokos Múzeumba.²⁰ Kecses, törzsükkel lágy S vonalat leíró alakok, rokonai a soproni Mária-szobornak (6. kép). A mester munkásságában elsőként az 1735 körüli zwellti *Immaculata*n bukkant fel ez a típus, ezt időrendben követik a soproni (1744), valamint a kisebb méretű tatai és zirci szobor (1750-es évek vége). Mária kezét imára teszi össze, vagy mellén összefogja, lába alatt ott látható a földgömb a holdsarlóval, felhőkkel, köpenyét angyalok tartják.²¹ A győri karmeliták temploma mellett is látható egy megnyúlt arányú *Immaculata*-szobor (1754 k.), ez azonban stílusában különbözik Schletterer alkotásaitól, így nem lehet a tiroli szobrász körébe utalni, legfeljebb csak párhuzamként említhető.²²

¹⁸ A győri Frigyláda mesterét Pigler Andor a stílusvonások alapján az olasz származású, de Bécsben dolgozó Giovanni Giulianiban (1663–1744) látta. Vö. *Pigler Andor: A győri Szent Ignác templom és mennyezetképei*. Budavári Tudományos Társaság. 1923. 4–8. A talapzaton látható „STERF” jelzést Stengl Marianne „Schletterer fecit”-ként olvasta. Vö. *Stengl Marianne: Győr műemlékei*. Győri Szemle 3 (1932), 7–9. sz., 226–227. Voit Pál ezzel szemben Antonio Corradininek (1668–1752), a Joseph Emanuel Fischer von Erlach mellett dolgozó szobrásznak tulajdonította. *Voit Pál: Ein unbekanntes Werk von Antonio Corradini*. *Ars Decorativa* 3 (1975), 81–91. *Schemper-Sparholz* a talapzat Kálvária-jelenetét hasonlóan tartja Schletterer 1734-ben, Zwelltben készült reliefsorozatához (az Úr szenvedésének hét misztériuma). *Eadem* 2004, 155. o. 16. jegyz. A problémát újabban összefoglalta: *Hámori Katalin: Georg Raphael Donner hatása a magyar szobrászatra*. Doktori disszertáció. ELTE BTK Művészettörténet-tudományi Doktori iskola. Budapest, 2014. 29–30.

¹⁹ Köszönöm *Kelemen István* kollégámnak, hogy felhívta a figyelmem erre a dokumentumra. Levéltári jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. XIII.18. A szentgyörgyi Horváth család iratai. 24. doboz (kegyúri iratok).

²⁰ Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 86.13. Alabástrom, magassága: 38,5 cm; Tata. Kuny Domokos Múzeum, ltsz. 55.81. Márvány, 46 cm. Jelzése: J. Schletterer Fe.

²¹ *Aggházy Mária: A zirci apátság templomépítkezései a XVIII. században*. Veszprém. 1937, 115. o. 42. kép. (Donnernek tulajdonítva); *Eadem: Die Immaculata-Statuen des Jakob Christoph Schletterer*. In: *Alte und Moderne Kunst*. 9 (1964) 73. sz. 24–25; *Schemper-Sparholz, Ingeborg: 193. sz. katalógustétel*. In: *Barokk művészet Közép-Európában. Utak és találkozások. Kiállítási katalógus*. Szerk. *Galavics Géza*. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest, 1993, 423–424.

²² *Aggházy Mária* 1959-ben még Schletterer körébe utalta a győri karmeliták *Immaculata*-szobrát, ehhez

6. kép. J. Ch. Schletterer: *Immaculata* szobor (alabástrom, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 86.13, Régi Magyar Osztály)

A soproni Mária oszlop előképeivel kapcsolatban a szakirodalomban felbukkan a Mária emlékek „öse” a müncheni *Immaculata*. Ezt 1637–1638-ban állította I. Miksa bajor választófejedelem, hálából, hogy a város megmenekült a svéd csapatok ostromától, valamint a pestisjárványtól. A holdsarlóra támaszkodó, karján gyermekét tartó koronás Szűz bronzból készült alakját a holland Hubert Gerhard formálta meg a loretoi kegyszobor mintájára. A szobor eredetileg a Frauenkirche főoltárán állt, innét helyezték a köztéri oszlop tetejére. A talapzatra harci viseletű puttókat, valamint címerpajzsokat helyeztek. A puttók szörnyekre taposnak, utalással a XC. zsoltár 13. versére: „Oroszlánok és kígyók között lépdelsz, oroszlánkölyköt és sárkányt tiporsz el.” (*Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem*).²³ Az emlékmű előtt 1641-ben leróta tiszteletét a Münchenbe látogató III. (Habsburg) Ferdinánd, a bajor választófejedelem unokaöccse és sógora. 1645-ben Bécsben felkérték Tobias Pock szobrászt egy, a münche-

---

a véleményéhez azonban később már nem ragaszkodott. Ld. A barokk szobrászat Magyarországon. I–III. Budapest, 1959. cit. I. köt. 268.

²³ Walter P. Kalina: Die Mariensäulen in Wernstein am Inn (1645/47), Wien (1664/66), München (1637/38) und Prag (1650). Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 58 (2004), 1. sz. 43–61, itt: 46–47.

nihez hasonló oszlop elkészítésére, amelyet végül testvére, Johann Jakob Pock fejezett be 1647-ben. A bécsi Mária-oszlop anyaga a kevéssé költséges mészke volt, talapzatát négy lanternanyílás tagolta, és a müncheniről már megismert harci génuszok díszítették. A napba öltözött asszony alakját mozgalmas barokk drapéria emelte ki. 1667-ben I. Lipót császár Georg Ludwig von Sinzendorf grófnak ajándékozta az oszlopot, aki mai helyére, a Passau melletti Wernstein am Innbe vitette. A Mária-tisztelet jegyében felnőtt Lipót császár Balthasar Herold ágyú- és harangöntő mesterrel készíttette el az emlék újabb, bronz változatát 1665-67-ben; ez ma is áll a bécsi Am Hof téren. Talapzatát a kismartoni Esterházy-kastély építész, Carlo Martino Carlone tervezte.²⁴ Pozsonyban ugyancsak I. Lipót állíttatott Mária-oszlopot 1674-ben, ezt a szakirodalom ismeretlen bécsi szobrászművének tartja. A Kollonich Lipót püspök megbízásából épült győri Mária-oszlop Buda török alóli felszabadulására emlékeztet (1686), mestere ennek sem ismert. Az uralkodó példájának követése, valamint személyes meggyőződése egyaránt készítette Esterházy Pál nádort a boldogasszonyi és fraknoi Mária-oszlop alapítására.²⁵

A felsorolt példákhoz képest a soproni Mária oszlop teljesen eltérő karakterű alkotás, egy másik korszak ízlésének jegyében fogant. Mint említettem, a 18. század közepére a törökellenes háborúk, a vallási küzdelem viharai elcsitultak, a kifinomult reprezentáció vált jellemzővé. A Katolikus Konvent megújította a Szent Mihály templom berendezését, elkészült a domonkos és a ferences templomok bútorzata. A városi paloták (Zichy-Mesko), környező kastélyok (Darufalva) kialakítása is eleganciára, kényelemre törekvő. A soproni Várkerületen álló Mária-émlék kecses formáival válik ki környezetéből, talapzata ékszerdoboz-jellegével felidéri a győri Frigyláda-szobrot (7 kép). Rokon az átlós elrendezésű, volutában végződő, harangvirág-füzéres pilaszterek jelenléte, bár a győri talapzat homorú kialakítása eltérő karakterű. Miközben a Frigyláda-szobor alapítményét egy Kálvária-jelenet díszíti,²⁶ addig a soproni Mária-oszlop talapzatán Mária életének kanonikus eseményei vonulnak végig: Angyali üdvözlés, Mária és Erzsébet találkozása, Pásztorok imádása, Krisztus bemutatása a templomban. Az Angyali üdvözlés jelenetén a számolyán térdelő szűzet látjuk, amint bal kezével imakönyvének lapjait tartja, jobbát meglepettségében fölemeli. Előtte Gábriel arkangyal alakja bontakozik ki a felhőkből, baljával fölfelé mutat, afelé, aki küldte; jobbában a szüzesség szimbólumát, a liliumot tartja.

---

²⁴ Kalina 2004, 55–58. Balthasar Herold a soproni evangélikus gyülekezet istentiszteleteit látogatta. A gyülekezetnek ajándékozott feszülete ma is megvan az evangélikus gyűjteményben. Ő öntötte a Tűztorony két harangját is. Vö. *Csatkai Endre*: Régi soproni harangöntők. In: *Idem*: Régi soproni házak, régi soproni családok. Sopron, 1936, 29–33.; *Kormos Gyula*: Jubiláló soproni harangkincseink. In: *VÁRhely* 14-15 (2009), 1-2. sz. 75–83.; Carlo Martino Carlone-ról lásd a következő adatbázist, amely *Petr Fidler* vezetésével a Közép-Európában dolgozó itáliai mesterek munkásságát dolgozta fel: http://www.uibk.ac.at/aia/carlone_carlo%20martino.htm (letöltés ideje: 2015. nov. 15.)

²⁵ *Hámori* 2014, 16–17.

²⁶ *Ricordója*, vagyis ólomból készült variánsa fennmaradt a budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteményében (ltsz. 10917). Vö. *Schemper-Sparholz*: 170. katalógustétel. In: *Barokk művészet Közép-Európában*. 1993, 394–396. Antonio Corradini követőjének tulajdonítva.

7. kép. A soproni Maria-oszlop. Fotó: Diebold Károly, 1932. (Soproni Múzeum, Fotótár 25473.)

Az angyal karcsú, elegáns alak, a testét fedő lepel gazdag redőket vet. A jelenettől balra oszlopos előcsarnokot látunk, ez a jeruzsálemi templomra utalhat, ahol Jakab apokrif evangéliuma szerint Mária leányként szolgált. Az oszlopos előcsarnok felfedezhető Mária és Erzsébet találkozásának jelenetén is (Vizitáció). Itt arra utalhat, hogy Erzsébet férje, Zakariás pap volt, az angyal neki az oltár körüli teendők végzése közben idején jelent meg (Luk. I. 8). Zakariás feje valóban az oszlopsor mögül bukkan elő, Erzsébet a lépcsőkön állva fogadja a félig térdelő Máriát, ettől a jelenet méltóságteljessé válik. Az előtérben, jobbra József cipeli hátán az úti málhát, mögötte a szamár feje látható. A háttérből hangsúlyosan kiváló obeliszkek talán nem pusztán díszítőelem, elképzelhető, hogy Mária erényeit jelképezi.²⁷ A pásztorok imádásának jelenete a reliefsor talán legközvetlenebb darabja (8. kép). Egyértelműen a jászol körül álló Szent Család alakjaira összpontosítja a figyel-

²⁷ Két hasonló obeliszkekkel találkozhatunk a Cserei Farkas-féle Loretói litánia illusztrációján, Jakob Adam metszetén (Bécs, 1772). Vö. Szilárdfy 1984, 13. képleírás.

münket, amely téma különben is a legfontosabbak közé tartozik a barokk időszakában. Jól megfigyelhető, mennyire kevésbé foglalkoztatta a mestert a perspektíva, az előtér-hát-tér viszonya. A jelenetet mintegy síkban kiterítette, ezért támad olyan érzésünk, mintha a pajta teteje és palánkfala össze akarna omolni, ha a felhőkön ülő angyalok valahogyan ki nem egyensúlyoznák a kompozíciót. A Bemutatás a templomban jelenetén minden ismét ünnepélyessé merevedik, a szentélyben álló főpap szigorúan a mózesi törvénytáblákra mutat, melyen kanonikus felosztásban láthatók a Tízparancsolat számai. Mária és József alázatosan térdepelnek a főpap előtt, mögötte pedig szerényen állnak Anna prófétanő és Simeon, a templom hűséges szolgálói. Az ők jóslataik mintegy előrevetítik a passiót, vagyis a gyermekekre váró szenvedést, amelyet Mária felajánlása is kifejez.²⁸

8. kép. A pásztorok imádása. Relief a Mária oszlop talapzatáról. Fotó: Diebold Károly (Soproni Múzeum, Fotótár)

²⁸ A Bemutatás a templomban jelenete ikonográfiailag a Keresztáldozat előképeinek számít. Mária itt, ugyanúgy felajánlja gyermekét az emberiség üdvözüléséért, mint majd a kereszt tövében. Az okolicsnói oltár (1500–1510, Magyar Nemzeti Galéria) Krisztus bemutatása jelenetén Mária két alkalommal jelenik meg, felajánlóként, ill. fájdalmas anyaként. Vö. *Eörsi Anna*: „Simul habuit gaudium et dolorem in summo.” Mária néhány különös ábrázolásáról. In: Maradandóság és változás. Művészettörténeti konferencia. Ráckeve, 2000. Szerk. *Bodnár Szilvia* et al., Budapest, 2004, 85–103, itt: 97.

A reliefek darabos kidolgozása Eisenkölbl és Hauck kezére vall, de összességében középkori előképeket, a szárnyasoltárok ábrázolásait idézi. Lehetséges, hogy Schletterer életművében is számolnunk kell a barokkban továbbélő középkor jelenségével.²⁹ A reliefek hatása ezért is áll kontrasztban a Mária-oszlop építményének nyúlánk arányaival, a lanternákat tartó angyalkák dekoratív megjelenésével. A játékos, lámpát tartó puttókkal találkozhatunk más típusú emlékeken is, így például a Zichy-Mesko palota lépcsőházának korlát-pilléreire, valamint az ezzel közel egykorú nagycenki Széchényi-kastély lépcsőházában. Ez utóbbiak nem Schletterer munkái, bár ő maga is készített játszó puttókat a salzburgi Mirabell-kastély lépcsőházában (1726), ahol, mint említettem, Georg Raphael Donner mellett dolgozott³⁰ (9-10. kép).

A győri Frigyláda-emlék terve fennmaradt a bécsi Albrecht-kódexben, amely a császári Érem- és Régiség-tár felügyelője, Konrad Adolf von Albrecht által tervezett műveket tartalmazza.³¹ A soproni Mária-oszlop tervezőjének, Andrea Altomontének a neve a Katolikus Konvent számadáskönyvének köszönhetően ismert ugyan, de maga a terv nem maradt fenn.³²

Andrea Altomontéről (1699–1780) a következőket tudjuk. Császári építőmérnök, díszlettervező volt, emellett festőként, metszőként is működött. Bécsben és Krumbauban (Český Krumlov) a Schwarzenberg család számára dolgozott. 1759 körül Bécsújhelyen működött mint udvari hadimérnök, 1763 körül Bécsben találjuk mint színpadi díszlettervezőt. A Krumlov-i Schwarzenberg palota kertjében ma is áll az általa tervezett téli lovarda, nyári pihenőlak, „cascade”szökőkút. Nevéhez köthető a bécsi Peterskirche portálépítménye (1751–1753), valamint ugyanebben a templomban Joachim Georg Schwandtner és felesége síremléke. A Leopoldkirchében, a mellékoltárok egyikén látható a Keresztrefeszített Krisztust ábrázoló festménye.³³

Több rézmetszet is fennmaradt Andrea Altomonte szignatúrájával. A washingtoni National Gallery gyűjteményében van például egy Ábrahám áldozatát bemutató lap, melyet David Teniers festménye nyomán készített. Szignatúrája szerint: „DAVID TENIERS PINX[IT] An[no] 1653 -/-/ - CUM PRIVILEGIO S[UAE] C[AESAREAE] M[AIESTATIS] ANDR[EAS] ALTOMONTE ING:YS Del[ineavit] et Inci[dit].” A New York-i Metropolitan Museum gyűjteményébe került egy neki tulajdonított kép, amely egy színpadi előadás közönségét ábrázolja.³⁴ A kutatás szerint a Český krumlovi Schwar-

²⁹ A középkor felidézéséhez a barokk építészetben ld. *Farbaky Péter*: A középkor renovációja a 18. századi magyarországi barokk művészetben. In: *Maradandóság és változás*, 2004, 161–177.

³⁰ A salzburgi lépcsőház mellvédjét elemzi és fotóit közli: *Pigler Andor*: Georg Raphael Donner. Wien, 1929, 32–33, ill. 5–6, 7–8. sz. fotók.

³¹ Österreichische Nationalbibliothek, inv. 7853, fol. 122–124.; *Pigler* 1923, 5–6. o. 1. jegyz. Újabbban: *Hámori* 2014, 29–30.

³² A soproni Katolikus Konvent archívumában ma már nincs meg az a számadáskönyv, amelyből Csatkai Endre a Mária-oszlopra vonatkozó kifizetéseket idézi.

³³ https://www.wien.gv.at/wiki/index.php/Andrea_Altomonte (letöltés ideje: 2015. nov. 29.)

³⁴ Olaj-vászon, 48,3 × 96,5. Inv. no. 34.83.2

9. kép. Ismeretlen szobrász: a Zichy-Mesko palota korlátjának puttója. (Fotó: Veress Ferenc)

10. kép. Lámpást tartó angyal a Mária-oszlop talapzatáról. (Fotó: Veress Ferenc)

zenberg kastély bálterméhez készült vázlatról van szó. A velenceies könnyedséggel festett képen illuzionisztikus belső díszletben mozgó jelmezes figurákat látunk. A vázlat kidolgozása jobb festői készségről árulkodik, mint az elkészült falképeké (1748). Lehetséges, hogy soproni épületek-városi paloták díszítésénél is számolnunk kell Andrea Altomonte nevével?

A Mária oszlop tervezőjének, szobrászának személye egyaránt Bécs felé tereli a figyelmet: itt kell keresni az emlék rokonait. Egyelőre csupán *Maria Immaculata* alakját és a talapzati reliefek stílusát tudtam összevetni Schletterer ismert munkáival, köztük a zwettli reliefekkel; egy későbbi kutatás feladata lesz analógiákat találni az oszlop felépítményéhez, figyelembe véve Andrea Altomonte esetleges további terveit is.

Bevezetés – historiográfiai áttekintés

A Szeplőtelenül Fogantatott Szűz Mária (*Immaculata*) tiszteletére a külvárosi főtéren, avagy főpiacon emelt oszlop (*Frauensäule, Mariensäule*) alapításának történetét a soproni helytörténet-kutatásnak köszönhetően jól ismerjük. 1744-ben kezdtek el építeni és 1745-ben, Pintér András városbíró és konventelnök idején készült el, amikor felszentelését is elvégezték.¹

A Mária-oszlop környezetében a középkorban az ún. várárokmenti Boldogasszony-templom („Miasszonyunk temploma”) állt. Ez a templom eredetileg az ispáni vár számára épült főesperesi templomként, valószínűsíthetően a 11. században (első írásos említése: 1278). Amikor 1340-ben a soproniak királyi engedéllyel a háromszoros falgyűrű köré várárkot létesítettek, a templom teljesen a várárok szélére került. Ettől kezdve a soproni vár, illetőleg a belváros temploma a ferences templom lett.² A templomot a városi tanács 1532-ben a török fenyegetés miatt hadászati megfontolásból lebonttatta.³ 1719-ben a mai Mária-oszlop helyén szökőkutat létesítettek. Szemléletes leírását Bél Mátyás (1684–1749) munkájából ismerjük.⁴ A kúttól nem messze állt egykoron a pellengér (*Pranger*), a megszegyenítő büntetések végrehajtási eszköze. Ennek első ábrázolása III. Ferdinánd 1625-ben vert koronázási érmén látható.⁵ Amikor 1744-ben az említett kút elromlott, a Katolikus Konvent a városi tanácstól engedélyt kapott az oszlop felállítására.

A köztéri alkotás történetével először Póda Endre (1840–1902) városplébános (1876–1902) foglalkozott a soproni plébánia történetéről írt, 1892-ben megjelent munkájában.⁶ Ő még csak Andreas Altomonte (1699–1780) szobrászt ismerte a mesterek közül. Csatkai Endre (1896–1970) 1937-ben közölt egy hosszabb írást a Mária-oszlopról a *Soproni Hírlap* karácsonyi számában. Ő mutatott rá, hogy a tervező és kivitelező nem ugyanaz a személy, a Mária életének négy jelenetét bemutató domborművek szobrásza ugyanis a tiroli születésű Jacob Christoph Schletterer (1699–1774) volt.⁷ Sopron újkori egyháztörténetének monografikusa, Bán János (1887–1971) 1939-ben a konventi

¹ *Csatkai Endre*: Sopron. Budapest, 1954, 34.

² *Mollay Károly*: Sopron várostörténeti kutatása. Soproni Szemle 14 (1960), 334–335.

³ *Mollay Károly*: Kőszeg 1532. évi ostroma és Sopron. Soproni Szemle 37 (1983), 208.

⁴ *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása III. Descriptio Comitatus Sempronienis III. Fordította: Tóth Gergely. Sopron város történeti forrásai, C/4. Sopron, 2006, 187.

⁵ Soproni Múzeum, Pl.65.1.1. A szegyenoszlopot 1746-ban helyezték át a Szénatérre, azaz a Várkerület és az Ötvös utca sarkára. *Csatkai Endre – Dercsényi Dezső*: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956, 320.

⁶ *Póda Endre*: A soproni kath. „parochia” és a „soproni kath. hitközség” története. Sopron, 1892, 74.

⁷ *Csatkai Endre*: A Mária-oszlop a soproni piacon. Soproni Hírlap 24 (1937), 292. sz., december 25. 12–13. Schletterer munkásságának ide vonatkozó részleteiről ld. Veress Ferenc tanulmányát jelen számunkban (*A szerk.*).

iratanyag felhasználásával újabb adatokkal szolgált az oszlop történetére vonatkozóan. Véleménye szerint a konvent „a pestisveszedelem szerencsés elmúlásán érzett hálától indíttatva” kért engedélyt a tanácstól a Szeplőtelen Fogantatás szobrának felállítására. A konvent-számadásokban azt is megtalálta, hogy munkájáért mekkora összeget vett fel a konvent pénztárából Altomonte, Schletterer és a két soproni kőfaragó, Eisenkölbl Lőrinc és Hauck Tóbiás.⁸ Bántól tudjuk, hogy a négy lámpás nem a szobor állításakor készült, azokat a konvent csak később szereltette fel a talapzatra és a világítóolajról is mindig saját költségén gondoskodott.⁹ Csatkai műemléki topográfiájában 1953-ban, majd 1956-ban eredeti források közreadásával ismertette a műemlék történetét, megemlítette analógiáit és leírást adott róla.¹⁰

Az oszlop egyik írástábláján még a 19. században kezdték el római számokkal megörökíteni a fontosabb renoválások idejét. Napjainkban a következő évszámokat találjuk meg: 1843, 1879, 1904 és 1989. Az első három renoválásra Bán János hívta fel a figyelmet.¹¹ Jelen írásunkban a szakrális objektum megújításának egyes állomásait új források bevonásával ismertetjük.

1843

Az 1829. évi katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a Mária-oszlopot éppen abban az évben tatarozták illően a város költségén. Feljegyezték azt is, hogy az elhelyezett négy lámpást a konvent költségén szokták az év minden szombatján és a Boldogságos Szűz Mária ünnepeinek vigíliáján meggyújtani.¹²

1841 tavaszától a város az oszlop környékén tereprendezést végeztetett, melynek során lesüllyesztették a térszintet.¹³ Ez a műemlékre is kihatással volt, hisz egyrészt megközelíthetőségének biztosítása érdekében alapjához több lépcsőfokot kellett építeni, másrészt biztosítani kellett a felépítmény statikai szilárdságát. Az aláfalazás és a lépcsőfokok létesítése a város kötelezettsége volt. A június 3-án tartott konventülés a fenti körülmények ismertetése után úgy döntött, hogy kihasználja az adódó alkalmat és a szükséges

⁸ *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 376–376.; *Idem*: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000. Sopron, 2000, 25. A konvent 1744. évi számadásának vonatkozó részletét Csatkai Endre tette közzé. *Csatkai – Dercsényi* 1956, 320.

⁹ *Bán* 2000. 25. Itt nem az angyalok kezében levő lámpákra kell gondolni, hanem a szobrot körülölelő vasrácsához erősített, oszlopokon álló lámpákra. Id. Storno Ferenc a 19. század közepén még lerajzolta őket (2. kép).

¹⁰ *Csatkai Endre – Dercsényi Dezső*: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953. 256–258. és *Csatkai – Dercsényi* 1956, 318–320.

¹¹ *Bán* 2000, 34, 48, 60.

¹² „Statuae notabiliores sunt: Beatae Mariae Virginis in altiore columna in foro ci[vi]t[at]is principali, e lapide per i[n]clitum Conventum Catholicum anno 1744 erecta, quatuor singulis per annum diebus Sabbathi et in vigiliis festorum B[eatae] M[ariae] V[irginis] impensis eiusdem conventus ardentibus lampadibus instructa, impensis civitatis decenter hocce admodum anno reparata. [...]” Győri Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Levéltár (GyEL PL), Conscriptio proventuum parochialium, XIV. Sopron, 2. csomó.

¹³ *Bán* 2000. 34.

helyreállításokat és renoválásokat elvégezteti az általa egykor emelt oszlopon. Tisztában voltak azzal, hogy a felmerülő költségeket a konvent egyedül nem képes viselni, ezért úgy határoztak, hogy gyűjtést rendeznek a helyi katolikusok között. Az adománygyűjtést Felber Ágost József, Schmidt Ferenc és Russ János konventgondnok vállalta el. Az ülés résztvevői, hogy jó példát mutassanak a konvent részéről, nyomban 109 pengőforintot (Pft) ajánlottak fel a célra. Felkérték Hild Ferdinánd építőmestert, hogy a helyreállítás költségeiről készítsen költségvetést és terjessze be a konvent részére. A szeptember 29-i konventülésen Russ János konventgondnok és Felber Ágost József bejelentette, hogy a tatarozásra az adományokból 217 Pft gyűlt össze. Pátzill József konventelnök bemutatta a vonatkozó költségvetéseket, melyek 598 Pft 45 krajcárt (kr) tettek ki. Mivel a város az aláfalazást időközben elhalasztotta és csak tavasszal kívánta folytatni, elhatározták, hogy a bemutatott költségvetéseket és a már befizetett pénzeket a konventgondnok őrizze meg.¹⁴

A konvent 1842. április 24-én egy bizottságot (Ofner Lőrinc, Ertl János, Kania Ferdinánd, Wagner Vid, Schmidt Ferenc, Felber József, Hochecker János) küldött ki a tatarozáshoz szükséges költségvetések megtárgyalására. Az 1843. április 23-i konventülésen a kiküldött bizottság már a munkák befejezésével kapcsolatban jelentette, hogy Handler József építőmester az állványzatért 70 Pft-ot vett fel, a kőfaragásért és szobrázmunkáért Höller Györgynek 230 Pft-ot fizettek. Kastner Krisztián a festésért 65 Pft-ot, Braun Károly az aranyozásért 110 Pft-ot kapott. A konvent egyúttal megbízta a bizottságot az egyik új, sérült angyal helyreállításával.¹⁵

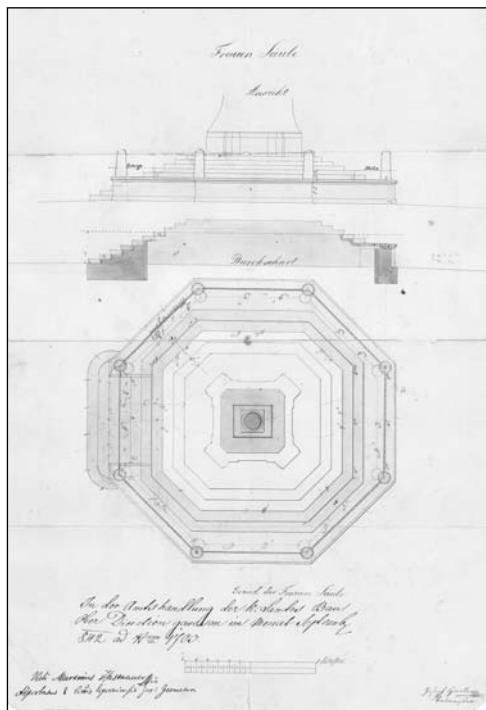
A városi tanács 1842. június 13-án tartott ülésén a „*város piacán álló Boldog Asszony oszlopa alapja szilárdítása végett szükségessé lett munkákrólí tervet és költségvetéseket*” helybenhagyás végett felterjesztette a Magyar Királyi Kamarához. A felterjesztésben előadták, hogy „*a város köz piacának tavali [1841] leásása, szabályozása s kövezetének igazítása által az ott álló boldog Asszony oszlopának alapjai nagyobb biztosítása végett többrendbéli kőmivesi, kőfaragói s lakatos munkák szükségesek lettek, mellyek minekutánna az első beadott költségvetések tulzónknak láztattak, s azért az illető munkák kivitele az idei tavasz, illetőleg nyárra hagyatott [...]*”. Kérték, hogy a kamara hagyja jóvá az – előbb Hasenauer Márton városi mérnök által átvizsgált és mérsékelt, majd a választott község javaslatára végrehajtott árcsökkenés szerinti – 596 váltóforint 4 kr-os költségvetést, ami magába foglalja a kőműves, a kőfaragó, a kövezeti és a lakatos munkákat, hangsúlyozva, hogy: „*ezen munkák egyedül az oszlop állása szilárdítását illetik; a mi magának az oszlop és szobor tatarozását s kijavítását érdeklí, annak tetemes költségeit az ide való Katholika Gyülekezet segedelem szedés útján viselendi.*” A Magyar Királyi Udvari Kamara Tanácsa október 19-én válaszolt a város felterjesztésére. A mellékelt költségvetést 227 Pft 1 ⁴/₅ kr-ra módosították, és az összeg kiutalását a városi pénztárból engedélyezték¹⁶ (1. kép).

¹⁴ A Soproni Katolikus Konvent Levéltára (SKKL), 1. doboz. Jegyzőkönyv, 1833–1855. Itt mondunk köszönetet Horváth Imre esperes-városplebánosnak, hogy lehetővé tette számunkra a kutatást a konvent archívumában.

¹⁵ SKKL, 1. doboz. Jegyzőkönyv, 1833–1855.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMMSL), Sopron

Az alépítmény a lesüllyesztés következtében 5 lépcsővel bővült, ami 70–75 cm-es süllyesztést jelentett. A már meglévő lépcsőkből is két sort kicseréltek. Mivel az alap kerülete megnövekedett, így új oszlopokra is szükség volt. A szobor körüli mai vasrács a fenti okok miatt nem lehet korábbi 1843-nál, hiszen egy-egy oldalon hosszabb kerítésekre volt szükség.

1. kép. A Mária-oszlop lépcsőjének oldalnézete, keresztmetszete és felülnézete. Handler József építőmester rajza. MNL GyMSMSL, APOe Fasc. XXV. No. 6537

A kamarához benyújtott költségvetések közül a kőműves- és kőfaragómunkákra vonatkozókat Handler József (április 24.), a lakatosmunkákról szólót pedig Hetzler Ágost (május 23.) készítette.¹⁷ A Königliche Ungarische Landes Bau szeptember 12-én vizsgálta felül mindhármat és azokon költségcsökkentést hajtott végre. Handler többek között az alábbi tételeket vette fel (korrigált értékekkel): aláfalazás és az ehhez szükséges föld-

szabad királyi város levéltára. 1003. Sopron Város Tanácsának iratai. e) Tanácsi iratok: Acta Politica et Oeconomica (APOe), Fasc. XXV. No. 6537. Köszönettel tartozunk Polán Miklósnénak az anyag előkészítéséért. Ld. még: MNL GyMSMSL, Sopron szabad királyi város levéltára. 1003. Sopron Város Tanácsának iratai. a) Tanácsülési jegyzőkönyvek (továbbiakban: Tjk.) 2218/1842.

¹⁷ A kőfaragómunkára vonatkozó és a város által elfogadott ajánlatot Höller György tette (Tjk. 2218). Bizonyára azért Handler neve szerepel ezen a költségvetésen is, mert az az általa készített átalakítási tervrajzhoz készült.

munka, 195 négyszögláb burkoló- (*Verkleitungsplatten*) és fedlap (*Dekplatten*), valamint 116 négyszögláb lépcső lerakása, végül 8 db vasrácstartó kőláb elhelyezése. Anyagszükséglet: 5.000 db faltégla, 19 mérő oltott mész, 13 fuvar homok (fuvaronként 16 köbláb). Az új felületeken a lépcsőkig kövezőmunka (*Dekplatten*) végzése $3 \frac{1}{2}$ négyszögölnyi területen. A kőfaragómunka keretében: 117 négyszögláb burkolólap és 78 négyszögláb oldallap (*Gesimspalten*), valamint 8 db 3 láb magas, 1 láb átmérőjű, csappal ellátott kőláb megfaragása. (A régi kőlábak ekkor már teljesen használhatatlanok voltak.) Hetzler lakatosmester költségvetésében: 8 vasrác leszerelése, 48 db kampó kivésése a kőből, a sérült rácsok kijavítása, majd azoknak az új kőlábakra 32 db új kampóval és csavarral való felszerelése, végül a lépcsőhöz 34 db, kőbe eresztett kampószeeggel rögzítése.

Október 31-én a városi tanács a kamara említett leiratával kapcsolatban meghagyta Reisch Eduárd tanácsnoknak, Kania Ferdinánd szónoknak és Hasenauer városi mérnöknek, hogy az oszlop megigazításához szükséges munkákat a meghirdetett árverésen a legkevesebbet ígérőnek adják ki.¹⁸ A tervezett munkákat 1843 nyaráig végezték el. Júliusban Hetzler Ágost lakatosmesternek a kerítésrácsért 22 Pft 48 kr-t, Höller György kőfaragónak 135 Pft 68 $\frac{2}{5}$ kr-t és Handler Józsefnek 82 Pft 44 $\frac{3}{5}$ kr-t fizettek ki a városi kasszából.¹⁹ (2. kép)

2. kép. A Mária-oszlop vázlatos ceruzarajza Id. Storno Ferenctől, 1852/53. A kerítéshez erősítve két oszlopon álló íves, ovális lámpatartó kandeláber látható. Az angyalok is hasonló tartanak, csak kisebb méretben. Ezek a lámpák még a gázvilágítás előtti időszakból valók. Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, id. Storno Ferenc vázlatkönyve, S.84.102.1 No. 19. 27. o.

¹⁸ MNL GyMSMSL, Tjk. 3870/1842.

¹⁹ MNL GyMSMSL, Tjk. 2691/1843, 2771/1843, 2858/1843.

3. kép. A szobor északnyugat felől, 1860 körül. A korláthoz erősített lámpák is megfigyelhetők.
Soproni Múzeum, Fotótár

1879

1879. június 25-én a városi tanács a Mária-oszlop állapotával foglalkozott. A tanácsülésen Finck János tanácsnok felhívta a figyelmet a „Nagyboldogasszony szobor” tatarozásának szükségességére: *„Tekintettel arra, miszerint a kérdéses szobor annyira rongált állapotban van, hogy a közbiztonságra veszélyes, tekintve tovább miszerint a szobron levő felirat tanúsága szerint az illető szobrot a cath. convent állítván fel, jó karban tartásáról szintén a nevezett convent tartozik gondoskodni, a helyb[eli] cath. convent arra, hogy ezen szobor kellő megerősítéséről egy havi záros határidőn belül gondoskodják, utasítatni határozott.”*²⁰

²⁰ MNL GyMSMSL, Sopron szabad királyi város levéltára. 1401. Sopron Város Törvényhatósági

A jegyzőkönyvi kivonatot Glozer József polgármester és Ihász József főjegyző aláírásával küldték meg dr. Schwartz Miklós konventelnöknek (1875–1908). A város ebben tájékoztatta a konventet, hogy egy bejelentés szerint az alapépítmény kőtalapzata (*Steinsockel*), amelyre a vaskorlátot rögzítették, oly módon károsodott, hogy a korlát részben kifelé, részben befelé elmozdult, és emiatt sürgős tatarozás szükséges. A helyreállítás során a teljes talapzatot és szegélykövet újra kellene készíteni, a kőfugákat pedig sűrű oltott mésszel (*Zementkalk*) kitölteni. Felhívták a figyelmet arra, hogy az oszlop felirata szerint az emléket 1745-ben a Katolikus Konvent állíttatta, majd 1843-ban a város végezte el a tér kiásása miatt szükségessé vált helyreállítást, azaz az oszlop talapzatának a megerősítését, de ebből, az általános biztonsági szempontból történt helyreállításból nem lehet jogi következtetést levonni, így azzal fordulnak a konventhez, hogy az oszlop megerősítését egy hónapon belül ők végezzék el. Az okirat július 9-én érkezett meg a konventhez.²¹ Tartalmát a 13-án tartott konventülésen tárgyalta meg és úgy határozta, hogy az ügyet kiadják a gazdasági bizottságnak azzal a meghagyással, hogy azonnal vizsgálja meg az oszlop állapotát, szerezzen be költségvetés-tervezetet és annak bemutatásával 8 napon belül tegyen jelentést.²²

A konvent kegyúri bizottsága rövidesen renováltatta a műemléket.²³ Sajnos az elvégzett munkálatok volumene nem derül ki a fennmaradt forrásokból. A konvent iktatókönyve²⁴ és pénztárkönyve²⁵ ugyanakkor megőrizte az egyes munkálatokkal megbízott iparosok nevét. Számlájuk október 13-tól kezdve érkezett be a konventhez, legutoljára 1880. február 2-án Mechle Józsefé. Fischthaller József a szobrászmunkáért 72 Ft-ot kapott. Markl József építésznek 341 Ft 32 f-t, Zmarits (Cmarits) Ferdinánd festőnek a festésért és aranyozásért 347 Ft-ot fizettek. Pokorny Antal lakatosmester 111 Ft 64 f-t kért munkájáért, míg Haupt Jakab sárgarézöntő 64 Ft-ot. A Schleiffer és Lang nevű soproni vaskereskedő cég 3 Ft 37 f-ért szállította a kötővasak kiöntéséhez szükséges ólmot. Legvégül, 1880. március 22-én Mechle Józsefnek a kőfaragó munkáért 334 Ft 75 f-t fizettek ki. Itt kell megjegyeznünk, hogy a munkák közt az aranyozásra kifizetett összeg jelentős, a kőfaragó munka nagyságát is meghaladja. Mivel a korábbi leírásokban nem szerepel a szobor aranyozására vonatkozó megjegyzés, így arra gondolhatunk, hogy a szobor bizonyos részeit, így a domborműveket is ekkor aranyozták be először.

Bizottságának iratai. a) Közgyűlési és tanácsjegyzőkönyvek, 2158/1879.

²¹ SKKL, 11. doboz. Iktatott iratok, 60/1879.

²² SKKL, 2. doboz. Jegyzőkönyv, 1879–1880.

²³ *Bán* 2000. 48.

²⁴ GyEL Plébániai és espereskerületi levéltárak (örökletetek). Soproni Katolikus Konvent iratai. 31. kötet. Iktatókönyv 1876–1885.

²⁵ Uo. 43/a kötet. Cassa des Conventes, 1876–1881.

1904–1905²⁶

A Mária-oszlop következő renoválását, ami 1903-ra vált esedékessé. Június 21-én dr. Zehetbauer Ottó konvent-alelnök, prépostkanonok, esperes és városplébános (1902–1925) levélben tájékoztatta dr. Schwartz Miklós konventelnököt, hogy „a piacon álló Mária-szobor oszlopfeje szakértők véleménye szerint, kik az oszlopot az urnapi körmenet előtt megvizsgálták, annyira meg van rongálva, hogy az oszlop javítását netáni szerencsétlenségek elkerülése végett multhatatlanul szükségesnek mondották”. Kérte, hogy hívja fel a hitközséget a további intézkedések megtételére.

A konvent július 14-én tartott ülésén tárgyalta meg a prépost beadványát, aki sürgős intézkedést kért a szobor „megromlott alapjének helyreállítása tekintetében”. A konvent álláspontja szerint a szobrot sosem adták át neki, így nem a katolikus hitközség, hanem Sopron közönsége köteles a város egyik látványosságát képező műemléket fenntartani. Felkérték a városplébánost, az ügyben forduljon a városhoz, hogy szakértőkkel vizsgálta meg a szobor állapotát, és ha az valóban közveszélyes, vagy egyes részeit az időjárás tönkretette, akkor azokat állíttassa helyre. Ugyanakkor jelezték, hogy a kegyes célra a konvent hajlandó magángyűjtést szervezni, ha a város megtagadja a helyreállítást.²⁷ A július 19-i konventülésen Zehetbauer a régi konvent-jegyzőkönyvek alapján megállapította, hogy az oszlopot a Katolikus Konvent állíttatta, így az ő tulajdonát képezi, ezért fenntartása és kijavítása a katolikus hitközséget terheli. A konvent az oszlop „rozoga állapotára tekintettel, annak mielőbbi alapos kijavítását és jó karban helyezését” határozta el. Felkérte a végrehajtó bizottságot, hogy szervezze meg a költségek fedezésére irányuló magángyűjtést.²⁸

Augusztus 12-én a konvent végrehajtó bizottsága a szobor megújítására egy szakértői bizottságot hívott létre, melynek tagjai Hild Lipót kőfaragó mester, ifj. Storno Ferenc (1851–1938) akadémikus festő, Schármár János (1840–1933) építőmester és Ullein József (1859–1915) műépítész lettek. Felkérték őket, vizsgálják meg a szobor állapotát és a szükséges helyreállításra vonatkozóan tegyenek jelentést a végrehajtó bizottságnak. A végrehajtó bizottság egyidejűleg az adománygyűjtés megszervezésére Zehetbauer elnöklete alatt bizottságot alapított Schaffer Antal, Heiszler M. János és Born Ferenc részvételével. A szakértők szeptember 1-jei értekezletükön alakítottak bizottságot. Kimondták, hogy a szobrot körül kell keríteni, és a műemlék megvizsgálására faállványt létesítenek. Az építésvezetéssel Ullein Józsefet bízzák meg. Az állvány elkészülte után megvizsgálják az oszlop állapotát, arról jelentést tesznek a konvent végrehajtó bizottságának. Felkérték Hildet, hogy készítsen költségvetést. Konstatálták, hogy a helyreállítás az évszak előrehaladta miatt csak 1904 tavaszán kezdhető meg. A tanács mint építési hatóság szeptember 15-én adta meg az engedélyt az oszlop felállványozására. Október 23-án

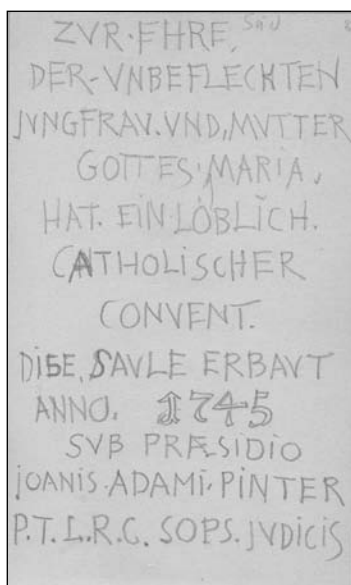
²⁶ A vonatkozó iratok legnagyobb részének lelőhelye: SKKL, 104. doboz. „Renoválások, Mária-oszlop 1903–1904” iratcsomó. Ebben a fejezetben csak az ettől eltérő forráshelyeket jelezzük.

²⁷ SKKL, 4. doboz. Jegyzőkönyv, 1902–1904.

²⁸ Uo.

a szakértői bizottság és az adománygyűjtésre kiküldött bizottság tagjai együttes ülésükön áttanulmányozták a beérkezett költségvetéseket és megbeszélték a gyűjtés módját. (A két bizottságból alakult meg a későbbiekben a szoborbizottság.)

A konvent december 3-i ülésén Zehetbauer, a szoborbizottság elnöke jelentést tett az addigi intézkedésekről és beterjesztette a költségvetést. A konvent a beterjesztést összes mellékletével együtt kiadta ifj. Stornonak azzal a kéréssel, hogy a költségvetést vizsgálja meg és adjon szakvéleményt az alapos restaurálás módjáról. Mivel a konventnek a helyreállításra külön alap nem állt rendelkezésére, a megindított magángyűjtéstől pedig nem várták, hogy olyan összeget eredményez, amely a helyreállítás költségeit fedezné, elhatározták, hogy felhívják a Műemlékek Országos Bizottságának (MOB) a figyelmét a restaurálásra, és megkérik, járjon közbe kormánysegélyért. Ezzel egyidejűleg gr. Széchenyi Miklós győri püspök anyagi támogatását is kéri.²⁹

4. kép. Az oszlop hasáb alakú posztamensének bemélyített mezőjében levő tábla felirata a déli oldalon, 1903. Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, ifj. Storno Ferenc vázlatkönyve, S.84.217.1 No. 131. 60. o.

A soproni közvéleményt élénken foglalkoztatta az oszlop állapota és a tervezett felújítás folyamata. A *Soproni Napló* szeptember 13-án *Sopron egy érdekes régisége* c. írásában örömmel számolt be arról, hogy a szobrot nemsokára renoválni fogják, hiszen azt az idők már megviselték, „annyira, hogy hossz tengelyétől föltűnően elhajlik”. Amikor Ullein műépítész, ifj. Storno festőművész és a bécsi Stephansdom egyik restaurátora megvizsgálták, csodálkozva állapították meg, „hogy a szobor még nem dőlt le. Az elhajlás ugyanis akkora,

²⁹ Uo. A püspök a későbbiekben 200 K támogatást küldött.

hogy a fizika törvényei értelmében a szobornak már el kellett volna dőlnie s hogy ez mindeddig nem történt meg, annak az oszlop kövei sajátságos egymásba illesztése az oka”. A lap úgy értesült, hogy meg kell majd újítani a talapzatot, a teljes munka kb. 6–7 ezer K-ba fog kerülni. „A szobron levő féldomborművek most befestvék és bearanyozvák. A jövőre a disztítés e neveit nem fogják alkalmazni, mert az arany és a festék idővel erős kéreggé válik s megrepedezve le hull, ki-kiszakítva egy darabot a porhanyóvá lett kőből is, annyira, hogy a fél domborműveket a teljes pusztulás fenyegeti. A renovált oszlop tehát a jövőben a kő természetes színében fog pompázni”. A napilap megörökítette a soproniak szoborral kapcsolatos mondáit is: az oszlopot egyesek a pestises időket élt emberek áldozatkészsége és vallásossága jelének tartották, mások azt állították róla, hogy egy soproni városi tisztviselő ártatlanul kivégzett neje emlékére engesztelésül állították.³⁰

A MOB elnökével, báró Forster Gyulával (1846–1932) ifj. Storno (egyúttal a bizottság levelező tagja) tartotta a kapcsolatot. Forster 1904. február 6-i levelében tájékoztatta a soproni szakembert, hogy a konvent január 6-án a Mária-szobor helyreállítására segélyt kért tőlük. Örömmel tudatta Stornoval, hogy a MOB őt kérte fel a szobor megvizsgálására és az erről szóló szakvélemény megküldésére. Storno válaszában jelezte, hogy a helyreállítás „okvetlenül szükséges”, azt „minél előbb” el kell végezni, mert a szobor állapota „közveszélyes.”³¹

Storno ebben az időben készíthette a MOB részére a szobor műleírását, támogatásukat kérve az egész város számára fontos műemlék renoválására. Előadta, hogy az oszlopot felirata szerint eddig két alkalommal újították meg, utoljára 1879-ben. Ez a renoválás a szép oszlop számára igen hátrányos volt, miután azt nagyfokú hozzá nem értéssel végezték. Az oszlop mindazon része, mely szentmargitbányai [Sankt Margarethen im Burgenland, A.] vörös homokkőből készült, jobban megmaradt és restaurálható, és mindazon munkadarabja, mely lorettomi [Loretto, A.] kőből való, nagyon szétmállott, és ezekből csak kevés maradhat meg, a többbit újjal kell pótolni, de a pótlásoknak ugyanolyanoknak kell lenniük, mint a régieknek. A Mária-szobor nagyon szétmállott, de igen örömteli lenne, ha megtartanák, annál is inkább, mivel a szobor a maga stílusában nagyon ügyes művészi szobrászmunka. A legfelső párkány szemöldöke szentmargitbányai homokkőből készült, renoválandó, az alatta található darab nagyon rossz állapotú és újjal kell pótolni, az egészet nagy vasszegekkel tönkretették. Az oszlopfő ugyancsak rossz, de ajánlatos megtartani, Lapitz Antal szobrász véleménye szerint renoválható. Az oszloptörzs egyes helyeken nagyon károsodott és a kannelúrákat újra kellene vésní, de ettől az oszloptörzs túlságosan elvékonyodna és ezzel a stabilitását kockáztatnák, ráadásul esztétikai megjelenése is csorbulna. Emiatt új oszloptörzs kellene, mindenképp a legjobb szentmargitbányai homokkőből. A négy írástáblát keretező voluták és párkányok legtöbbször jó állapotú. Az írástáblák szintén jó karban vannak, csak az egyes betűket kellene megerősíteni. A négy szép dombormű közül az északi oldalon lévő (amelyik az Angyali üdvözlést ábrázolja) a leg-

³⁰ Soproni Napló, 1903. VII. évf., 74. sz., szeptember 13. 4.

³¹ Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény.

szebb, de egyben a legrosszabb állapotú is, ezért sajnos teljesen újra kell készíteni, ugyanis az aranyozás által tönkrement, mert a sellak és a firnisz keményebbé vált, mint maga a kő, és így ezek a rétegek leváltak róla és leszedtek magukkal számos kimunkált részletet. A négy lámpatartó angyal közül csak egyet lehet megtartani. Ezek leginkább a gázcsövek bevezetések és az id. Storno Ferenc javaslata ellenére rájuk erősített nagy lámpák miatt sérültek. A gázlámpákat elkülönített kovácsoltvas karokkal kellett volna rögzíteni. (Id. Storno Ferenc egyébként attól a renoválástól teljesen távol tartotta magát.) Az alsó részt, lépcsőfokokat, sarokköveket stb. és a szép vasrácsot újra kell helyezni. Ifj. Storno azt javasolta, hogy a szobrot beállványozása után egy szakmai bizottság vegye szemügyre, hogy meggyőződjön annak szomorú állagáról. Szintén ajánlatos volna a renoválás során az alsó részekre több sárgaréz szeget felerősíteni, megakadályozandó, hogy később vasakat üssenek be azért, hogy ünnepi alkalmakkor virágokat és koszorúkat erősítsenek rájuk. Ezek a bevert vasszegek ugyanis nagy károkat okoztak. Csoda, hogy a szép oszlop még áll, mert ott, ahol az oszlopszékre felfekszik, az ólomlemez az egyik oldalon teljesen mozog és nyílt, ezért az egész felső rész, azaz az oszlopfejezet felső lemeztagja és a Mária-szobor csak az oszloptörzs átmérőjének a felén áll. Ifj. Storno közölte, az oszlop szomorú állapota miatt indítványt tett a konventek, hogy állítson fel kebeléből egy bizottságot, mely az emlékművet és műalkotást ellenőrzi és annak állapotáról időről-időre jelentést tesz. Ez szerinte megakadályozná, hogy nagyobb kár keletkezzen. Közölte, hogy a művezetést az ügy iránti elkötelezettségénél fogva vállalja, de a technikai megvalósítást a kivitelezőnek kell vezetnie.³²

1904. március 2-án Zehetbauer szoborbizottsági elnök jelentette a konventelnökségnek, hogy február 13-i értekezletükön megtárgyalták Storno jelentését és megállapították, hogy egyelőre elegendő volna a szoborról és annak négy relief-képéről „*nagyobb szabású fényképeszeti felvételeket eszközölni*”. A városi gyűjtésből eddig 3.430 K 94 f jött össze, melyet a nála őrzött kamatozó soproni takarékpénztári betétkönyvre helyeztek el.

Március 13-án a konventülésen tett jelentést Zehetbauer a „*Szt. Mária szobor*” javára indított pénzgyűjtés eredményéről (3.895 K 38 f). A konvent elhatározta, hogy írásban köszöni meg a gyűjtésben részt vevő hölgyek munkáját, és a helyi lapokban közzéteszi az adományozók névsorát, az adományozott összeg feltüntetésével. Ezután ifj. Storno „*véleményes jelentése*”-t tárgyalták meg, aki szerint a költségvetések és a kiviteli munkák felülvizsgálása és ellenőrzése csak a szobor állapotát feltüntető tervvázlat és részletes leírás alapján lehetséges. A konvent ezért megbízta a szoborbizottságot, hogy az oszlop körül „*oly tartós szerkezettű állványt*” készíttessen, amely lehetővé teszi a szükséges tervvázlat elkészítését, a szobor pontos leírását, majd annak óvatos lebontását és fennállhat mindaddig, míg a helyreállított szobrot újra felállítják. Az állvány költségeinek – az illető vállalkozóval alku útján való – megállapítását és az állvány felállítása körüli munkák ellenőrzését a konvent az építőbizottságra bízta. Egyúttal felkérte, az állvány elkészülte után hívja fel ifj. Stornót, hogy a szobor tervvázlatát és pontos leírását a konvent költségeire

³² A fogalmazvány helye: Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény.

készítse el és véleményes jelentésével együtt terjessze elő. Az építőbizottság elnökének, Zehetbauernek az indítványára a konvent engedélyezte, hogy a bizottság kiegészíthesse magát olyan urakkal, akiknek közreműködése – szakképzettségük, érdeklődésük miatt – kívánatosnak mutatkozik. A szobor körül emelt ideiglenes állvány és léckerítés költsége 236 K 80 f-t tett ki, amit Ullein részére a szobor helyreállítási költségeire gyűjtött összegből utalt ki a konvent.³³

Április 21-én Zehetbauer jelentette a konventnek, hogy a március 13-i konventülésen nyert megbízását teljesítette, azaz: 1. Valamennyi helybeli lapban (*Sopron, Soproni Napló, Oedenburger Zeitung, Neue Zeitung, Radical, Westungarisches Volksblatt*) közölte az adakozók névsorát. 2. Április 14-én értekezletre hívta a szoborbizottságot a szobor körül felállítandó tartós faállvány ügyében. Ezen megjelent: Born Ferenc, Hild Lipót, Kugler Alajos, dr. Pokorny Róbert, Schaffer Antal, Schwarz Károly és Ullein József. Az alábbi határozatokat hozták: a) A faállványt azonnal fel kell állítani olyan szilárd szerkezettel, hogy az összes felújítási munka befejezésig fennmaradjon. b) Az állvány elkészítésével a bizottság Ulleint bízta meg azzal, hogy április 17-ig terjesszen be egy szűkebb, az elnökből, Schármár és Hild bizottsági tagokból álló bizottságnak költségvetést. c) Az állvány elkészítése után a koronázó Mária-szobrot még a felújítási munkák megkezdése előtt le kell emeltetni és megfelelő helyen kell megőrizni. d) A bizottság egyhangúlag azt tanácsolta a konventnek, hogy az oszlop restaurálására a várostól is kérjen anyagi segítyt, a kérvényben kellően hangsúlyozva, hogy az a város piacát díszítő műemlék, melynek megújítása már közbiztonsági szempontból is kivetlenül szükséges. Az állvány elkészítése után ifj. Storno a szükséges rajzot azonnal el fogja készíteni. 3. A szűkebb bizottság április 17-én megvizsgálta az Ullein által április 15-én benyújtott „egységes árakat”. Azokat elfogadhatónak találta.³⁴ 4. A megállapodás alapján április 18-án megbízta Ulleint a faállvány elkészítésével.

A *Soproni Napló* május 29-i számában arról tudósított, hogy az állagromlás miatt a Mária-szobrot és a teljes oszlopot ki kell cserélni: „A várkerületi Mária-oszlopot leszedik. Ullein József műépitő emberei már napok óta foglalatoskodnak az oszlop körül, de munkájukkal csak lassan haladnak, mert igen óvatosan kell a régi alkotással bánniok. A szobor tetején álló Mária-alak leszedése nagy nehézséggel járt, oly erősen volt az oszlophoz forrasztva. E munkálatok alkalmával az is kitűnt, hogy a Mária-szobrot, valamint az egész oszlopot annyira megviselte az idő, hogy renoválás helyett valószínűleg egészen új oszlopot kell majd állítani.”³⁵

Miután a szoborbizottságban június 5-én megtárgyalták Storno „véleményes jelentés”-ét, bemutatták az általa készített rajzot és kihirdették a kivitelezésről szóló pályázatot, június 16-án elbírálták a beérkezett három ajánlatot és kiadták a munkát. A konvent július

³³ SKKL, 4. doboz. Jegyzőkönyv, 1902–1904.

³⁴ Az árak: 1 kőművespallér napidíja 5 K, 1 kőműves segédé 3 K 20 f, 1 kőműveslegényé 1 K 50 f, 1 kőfaragósegédé 5 K, 1 ácssegédé 3 K 20 f, 1 napszámosé 2 K. Az állványfa használatáért 1904-re: 150 K, ha 1905-ben is marad, akkor további 50 K.

³⁵ Soproni Napló 8 (1904), 43. sz., május 29. 3.

18-án kötötte meg a szobor helyreállítására vonatkozó szerződést Hild Lipóttal. A mester 4.700 K-ért vállalta el a restaurálási munkákat. A felek kikötötték, hogy amennyiben a szobor lépcsőpihenőjének és a lábazati párkálynak a helyreállítási költsége a régi anyagok felhasználhatósága következtében csökkenne, az ily módon megtakarított összeget a 4.700 K-ból levonják. Hild vállalta, hogy a szükséges anyag beszerzése mellett: a) A Mária-oszlopot alaposan és művészi módon renoválja, az architrávot átdolgozza. b) A fejezetet – a régivel megegyező módon – újonnan elkészíti. c) Egy új – a régivel azonos – oszloptörzset készít egy darab kifogástalan haraszi mészkőből. d) Az oszloplábazatot és a posztamens befedését az oszloplábazat alatt újonnan elkészíti. e) Az egész posztamenszt a lépcsőfokokkal és talpazattal együtt átdolgozza. f) Egy angyalt átdolgoz, hármat újonnan elkészít. g) A négy reliefet átdolgozza, részben újonnan kimélyíti. h) A szobor lépcsőpihenőjét és a lábazati párkányt újonnan elkészíti, vagy ha ez lehetséges, a régi anyagok felhasználásával renoválja, ez utóbbi esetben csökkenti a 4.700 K-s összeget. i) A lépcsőfokokat és a talpazatot újrarakja, a még álló oszlopot lebontja, majd minden további kérését a saját

5. kép. Az 1904–1905-ben lecserélt oszlopféjezet. Soproni Múzeum, Kp.69.45.1. Gabrieli Gabriella felvétele. A fejezet jelenleg a Fertőrákosi kőfejtő kiállításán látható

felelősségére az egész oszlopot újonnan felállítja, a korlátot lefesteti, és minden szükséges anyagot, mint ólom, gitt, mész, festék stb. beszerez. j) A rögzítést éppúgy kivitelezi, ahogy az addig volt. k) A szobrászmunkákat Lapitz Antallal végezteti el. l) A restaurálási munkákért a megállapított 4.700 K-n felül további költségeket nem számít fel. m) 1904-ben, ha az egész szobrot nem is, annak a felső részét elkészíti, hogy az állványzatot legalább késő őszi el lehessen távolítani, és minden tovább munkával 1905. május 1-jéig feltétlenül elkészül. Hild emellett teljes garanciát vállalt a felhasználásra kerülő anyagok, valamint a kőfaragó és a szobrászati munkák kifogástalan minőségéért és garantálta, hogy a renovált szobron legalább 10 éven át nem lesz szükség semmilyen tatarozásra, végül kijelentette, ha ez mégis előfordulna, az ő költségére fogják azt elvégezni.

A felújítási munkálatok 1905 nyaráig elhúzódtak. A szoborbizottság július 5-én tartott ülést a renovált Mária-oszlop átvétele alkalmából, melyen jelen voltak: Zehetbauer elnök, Schármár János, Schaffer Antal, Hild Lipót és a jegyzőkönyvet vezető konventjegyző. A bizottság a helyszínen megtekintette a kivitelezett munkákat, azokat tüzetesen megvizsgálta és megállapította, hogy a renoválást néhány kis fugázás kivételével eltekintve – melyek elvégzésére Hild azonnal kötelezettséget vállalt – kifogástalan anyagokból, művészi szépségben teljes mértékben elvégezték. Hild szerződéses összege 4.700 K-ról szólt. Azonban 350 K-ért új posztamenst (talapzatot) kellett készíteni, mivel a régi teljesen szétrepedt. Ugyancsak szükség volt új architrávra is (80 K). Hildnek így összesen 5.130 K-t kellett kifizetni.³⁶

Július 8-án Zehetbauer szoborbizottsági elnök levelet írt a konventelnöknek, megküldve a szoborbizottság július 5-i ülésének jegyzőkönyvét. Tájékoztatta, hogy a szobor megújítása sikeresen bejeződött. Hild csatolt számlája szerint a munkálatok folyamán a költségvetéstől két pontban el kellett térni, ami 430 K többletet eredményezett. A konventpénztáros kimutatásokat készített a szobor megújítására befolyt adományokról és kiadásokról. Peischl Ágoston lakatosmester ekkor még nem nyújtotta be számláját a szobrot lezáró vasrácszat kijavításáról. A régi lámpákat nagyságuknál fogva már nem lehetett tovább alkalmazni, ezért Zehetbauer azt javasolta, adják el ezeket és kisebb, vörösréz lámpákkal pótolják őket. Jelezte, hogy ki kell fizetni még Storno számláját is az általa készített rajzáért.³⁷ A szoborbizottság ezzel befejezte működését és az összes iratot átadta a konventi levéltár részére.

Már a renoválás befejezése után, augusztus 18-án értesítette Forster Gyula a konventet, hogy javaslatukra a vallás- és közoktatásügyi miniszter 8-án kelt rendeletével a szobor helyreállítására a MOB költségvetéséből 1000 K segélyt engedélyezett.³⁸

A szobor ünnepélyes megáldását szeptember 8-án, Kisboldogasszony napján gr. Széchenyi Miklós győri megyéspüspök végezte. Az eseményről a *Soproni Napló* is beszámolt.

³⁶ Hild Lipót „műfaragómester és cementáru-gyáros” július 25-én állította ki 5.130 K-ról szóló számláját. Itt nem ismételjük a szerződésben szereplő tételeket. Annyit érdemes megemlíteni, hogy a régi anyagokat nem lehetett felhasználni, ezért a szobor lépcsőpihenőjét (*Platzl*) és a lábazati párkánylapot (*Sockel-Gesimsplatten*) újra kellett faragni, ami az előírányzott 31 m² helyett 38 m²-t tett ki. A számla végösszege nem foglalta magába az alábbi tételek költségeit: a) állványzat; b) lakatosmunka a rácszat felállításakor; c) térkövezés; d) a még beszerzendő lámpák, melyeket az építőbizottság a kőzet kímélése érdekében vörösrézből kívánt elkészíttetni.

³⁷ Storno augusztus 29-én kelt számlája értelmében a Mária-oszlop felméréséért és rajzáért 120 K-t, a művezetésért (*artistische Leitung der Ausführung*) 30 K-t kért.

³⁸ A MOB 1905. január 11-én értesítette Stornot, hogy még 1904. szeptember 14-én javaslatot tettek a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak, hogy 1906. évi költségvetésük terhére 1000 K nagyságú segélyt nyújthassanak. 1905. november 14-én Forster köszönetet mondott Stornonak, hogy értesítette őket a helyreállítás befejezéséről és megküldte nekik a szobor fényképeit. Soproni Múzeum, Stornogyűjtemény. Érdekességként megemlíjtjük, hogy ifj. Storno a felújítással kapcsolatban széljegyzettel látta el a tulajdonukban lévő Póda-kötetnek a szoborról szóló leírását. Feljegyezte, hogy a MOB (Landes-Comission) közbenjárására támogatta a renoválást: „1905 wurde die Marien Säule renovirt und subventionirte die Landes-Comission mit 1000 Kronen durch meine Vermittlung Storno”. Póda 1892. 74. Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, Stornoék példánya.

Reggel 8 órakor szentmisét tartottak a Szent Mihály-templomban, ahonnan a püspök a konvent és a város képviselőinek, valamint a nagyszámú hívőnek a kíséretében az oszlophoz vonult. Miután azt megáldotta, beszédet mondott a Magyarok Nagyszombatjáról és annak tiszteletéről, végezetül megemlékezett a szobrot egykor állító soproni katolikusok áldozatkészségéről és a legutóbb renováltak nemzedékéről. A szobormegáldáson jelen voltak „Mária lovagjai” is, az orsolyita rend leánytanítványai, „a kik festői magyar egyenruhájukban pompás képet nyújtottak”. Az ünnepélyt a Szent Mihály-templomban Te Deum és püspöki áldás zárta. Délben Zehetbauer városplébános ebédet adott, melyen Miklós püspök, Páder Rezső prépost, id. Schwartz Miklós konventelnök, Krétschy Sándor tanácsos, Hild Lipót szobrász és a klérus több tagja vett részt.³⁹

Október 11-én Szommer László konventpénztáros levelében ismertette a konventelnökkel a szobor felújításával kapcsolatos vagyoni kimutatást. Eszerint adományokból és kamatokból az alap javára 5.203 K 39 f folyt be. Ebből Sopron városa 100, a MOB 1.000 K-t adott. A kiadási oldal (6.300 K 72 f) – főbb tételeit tekintve – a következőképp alakult: Ullein Józsefnek 768 K 50 f, Haupt Józsefnek 188 K 80 f, Hild Lipótnak 5.130 K, téglá, térkő 38 K 10 f, Peischl Ágostonnak 28 K, ünnepélyes szoboravatási költség 8 K 40 f, ifj. Storno Ferencnek 130 K.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a felújítás során az oszlopot és a fejezetét kicserélték, míg a koronázó Mária-szobrot felújították. Az angyalokat is megtartották, nem úgy, mint az oszlop posztamentjét. Csatkai így fogalmazott: a „*kecses oszlop egyébként már nem az eredeti, pontos másolata a hajdaninak, mintegy 1900 körül a Hild-műhelyben készült. Különbség alig vehető észre a régi és a pontosan másolt új között*”.⁴⁰ Bár a munkálatokkal 1905-ben végeztek, az írástáblára az 1904-es évszám került, mert ekkor ünnepelték a szeplőtelen fogantatás dogmája kihirdetésének 50. évfordulóját, ahogy ezt az évszám alatt ugyancsak megörökítették: ANNO DOGMATIS / JUBILARI.

A két világháború között

Az 1920-as évekre a domborművek állagának nagymértékű károsodását tapasztalták. Erre Csatkai is felhívta a figyelmet 1928-ban, amikor leírást készített a szoborról: „*Kár, hogy ezek a szép reliefek, melyek a bécsi Karlskirche tornyainak reliefjeit juttatják eszünkbe, erősen szenvedtek az idő vasfogatól*”.⁴¹ 1937-ben Csatkai már a műemlék lassú, de biztos pusztulásáról számolt be. Egy – név szerint nem említett – fővárosi szakember javaslatára intézkedéseket tettek, hogy megmentsék az alépitmény négy reliefjét. Szóba került, hogy másolatokkal cserélik ki azokat, az eredetiek pedig a múzeumba kerülnek.⁴²

³⁹ Soproni Napló, 1905. IX. évf., 76. sz., szeptember 10. 4.

⁴⁰ Csatkai 1937. 13.

⁴¹ Csatkai Endre: A soproni szobrászat. In: Magyar Művészet 1928. 535.

⁴² Csatkai 1937. 12.

1945 után

A II. világháború szerencsére csak kevés kárt tett az emléekben. Főleg repeszek általi sérülésekről tudunk Szakál Ernő (1913–2002) jelentéséből.⁴³ Ugyancsak Szakál volt az, aki 1952-ben az egyre inkább pusztuló reliefeket az emlékről lebontotta. Visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a Mária-szobor helyreállítási munkáit maga Csatkai indította el, amikor szembesült a domborművek pusztulásával. „Jó szándékú mentési céllal gyorsan sor került s reliefek kibontására és évekig tartó tárolására”.⁴⁴ A munkálatok nagyon elhúzódtak, mert Entz Géza (1913–1993) még 1956-ban azt írta, hogy a domborművek „újramintázása olyamatban van”.⁴⁵ A domborműveket évekig Sopronban tárolták, csak a '60-as években kerültek Budapestre, a Képzőművészeti Főiskolára (ma Magyar Képzőművészeti Egyetem), ahol Antal Károly (1909–1994), későbbi Kossuth-díjas szobrászművész tanítványaival másolatokat készített azokról.⁴⁶ Ezt követően, már talán a hetvenes évek elején

6. kép. A Mária-szobor 1952-ben, a domborművek leválasztása előtt. Szakál Ernő felvétele. Forster Központ Tervtára, ltsz.: 25699. A felvétel feltehetően még 1945 előtt készült

⁴³ Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltató Központ Tervtára (Forster Tervtár), ltsz: 25699. Szakál az 1963-as restaurálási műleírásba foglalta be a korábbi történéseket.

⁴⁴ Szakál Ernő: Szobrászművész – műemlékes restaurátor életutam (2. rész). Közéteszi: Dávid Ferenc. Soproni Szemle 67 (2013), 183.

⁴⁵ Entz Géza: Műemlékvédelem Sopronban. In: Soproni Szemle 10 (1956), 366.

⁴⁶ Dávid Ferenc szíves szóbeli közlése, melyért itt is köszönetet mondunk.

kerültek vissza a másolatok a szobor talapzatára, az eredetiek pedig a Soproni Múzeumba.⁴⁷ Közülük kettőt az 1980-ban megnyílt „Újkori kőtár” kiállításon be is mutattak a Táborkházban, a Fő tér 7. alatt. A másik két dombormű a tanulmányi raktárba került. Csak érdekességként érdemes megemlíteni, hogy Sallay Marianne, az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) Tudományos Osztályának későbbi vezetője a domborművek másolását, nem tartotta indokoltnak. Véleményét az eredeti reliefek rossz állapotával támasztotta alá.⁴⁸

7. kép. A szobor 1952 után és 1962 előtt. A domborművek már hiányoznak, a lépcsőt övező kerítés még a helyén található. Soproni Múzeum, Helytörténeti gyűjtemény, Aprónyomtatványok

1963-ra a szobor nagyon rossz állapotba került. Nem csak a plasztikai részek mállottak, de az északnyugati angyal lezuhant és összetört. A szobor vizesedése miatt a lépcsők és a kőburkolat megsüllyedt. Szakál Ernő és Birkmayer János (1921–1987) által készített költségvetés fennmaradt. A teljes szobormű restaurálását tervbe vették a kőburkolattól a szobor tetejéig. A vasrács és a lámpák javítása is szerepelt a költségvetésben, ami 81.138 Ft-ot tett ki. A talapzat átázott és szétfagyott téglamagját részben elbontották és úsztatott betonnal pótolták. A hibás kőlapokat kicserélték, a lépcsőket újra helyezték. Leszerelték a lámpákat, a vasrácsokat, valamint az tartó kőoszlopokat. Ezt követően a posztamensen,

⁴⁷ A másolatok készítésére vonatkozó iratanyagot és egyéb dokumentációt nem sikerült fellelnünk. A Forster Központ irattárában nem lelhető, a Magyar Képzőművészeti Egyetem irattárába nem sikerült eljutnunk. A Soproni Múzeum irattárában sem találtunk erre vonatkozó anyagot. A forráshelyek felkutatására tett javaslatot szintén Dávid Ferencnek köszönjük.

⁴⁸ Forster Tervtár, ltsz: 25699. Sallay Marianne művészettörténeti összefoglalása a Mária-oszlopról.

az oszlopon és Mária alakján a hibákat gipszstukkóval egészítette ki Szakál Ernő. Bár a költségvetésben szerepelt a lámpák és a korlátok visszaállítása, az mégsem történt meg.⁴⁹ Ekkor a jelentős emlékről már hiányzott a 4 dombormű, a négy lámpa és a vaskorlátok a tartó oszlopaikkal együtt.

8. kép. 1970 körüli felvétel. A vaskorlát, az oszlopok és a domborművek is hiányoznak. Előbbiek az 1963-as restauráláskor bontották el. Soproni Múzeum, Helytörténeti gyűjtemény, Aprónyomtatványok

Mint korábban említettük, legkésőbb a hetvenes évek elejére a domborművek másolata visszakerült a Mária-oszlop alsó részére, bár az eredeti plasztikánál jóval szárazabb megfogalmazásban. Az a festői stílus, amit Csatkai nagyra értékelt, eltűnt a másolatokról. A római iskolás végzettségű Antal a kompozíciókat hűen másolta, de a lány vonalak, a Csatkai által emlegetett „festői stílus” végképp eltűnt a domborművekről. A felületek erős kontúrokkal készültek el, a fény-árnyék hatás alárendeltté vált az összhatásában szárazabb, de plasztikusabb domborműveken. Az összhatásnak az sem tett jót, hogy a szobor sárgás színű anyagához képest a domborművek szürkés színben jelentek meg.

⁴⁹ Forster Tervtár, ltsz: 25699. Magyar Várostörténeti Atlasz 1. Sopron. Összeállította: Jankó Ferenc, Kücsán József, Szende Katalin Dávid Ferenc, Goda Károly és Kiss Melinda közreműködésével. Sopron, 2010. 69. Szakál Ernő hagyatékát őrző gyűjtemény, a Szakál Ernő Múzeum (SZEM) adattárában (Pereszteg, Győr-Moson-Sopron megye) az egykori OMF tervtárban őrzött dokumentációhoz képest részletesebb fotósorozat található D. 188 szám alatt. Itt köszönjük meg Faragó János segítségét az anyag rendelkezésünkre bocsátásáért.

9. kép. A Mária-szobor az 1970-es évek második felében, a Soproni Ünnepi Hetek idején. A domborművek másolatai már a helyükre kerültek, a vaskorlát még hiányzik. Soproni Múzeum, Helytörténeti gyűjtemény, Aprónyomtatványok

A szobor újabb renoválására 1988–1989-ben került sor. A megrendelő a Soproni Városi Tanács Városgondnoksága volt,⁵⁰ a restaurálási munkálatokat a Soproni Városszépítő Egyesület jelentős összeggel támogatta.⁵¹ Az állványozási és körestaurálási munkák 473.000 Ft-ba kerültek, a lakatos és bádogos munkák pedig 137.000 Ft-ba. Az előbbieket Sopron Városa, az utóbbit pedig a Városszépítő Egyesület fizette ki. Az ácsmester Krajcsics Ferenc fertőhomoki lakos volt, a restaurálást Kovács György szobrászművész-restaurátor irányította és végezte Fodor György segítségével. A lakatosmunkákat Halmos Tibor soproni lakatos készítette. Az ő feladata a vasrácsok megjavítása, kiegészítése, az oszlop posztamensén látható feliratok megújítása, a hiányzó betűk pótlása volt. (A vasrácsok az OMF soproni telephelyén voltak 1963 óta. Ugyanitt találtuk meg az angyalok által tartott lámpák maradványait egy ládában, de legalább zárt térben.) Mivel a lámpák restaurálására Sopronban nem volt megfelelő szakember, ezért azok Budapestre, az OMF Talpas utcai Központi Műhelyébe kerültek. Alapos konzultáció után az érintettek (Kovács György, Nemes András, a Soproni Múzeum művészettörténésze és Mészáros József, a Városgondnokság ügyintézője) úgy döntöttek, hogy a meglévő maradványok alapján

⁵⁰ Sopron Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal irattára, a Városgondnokság iratai, 1988. máj. 27. Száma: 299-3. Itt mondunk köszönetet Farkas Józsefné és Molnár Károlyné ügyintézőknek, akik az iratokat megkeresték és rendelkezésünkre bocsátották.

⁵¹ *Kubinszky Mihály: A Soproni Városszépítő Egyesület tevékenysége (1989. jan. 1.–1990. jún. 30.). Soproni Szemle 44 (1990), 366.*

új lámpákat kell készíteni. A lámpák csak 1990-re készültek el, ekkor villanyvilágítást is készítettek hozzájuk.⁵²

Az 1988–1989-es helyreállítás során finomszemcsés szórással a teljes emlék felületét megtisztították, az eredeti felületeket konzerválták, majd ezt a hiányzó felületek kiegészítése követte. A szobrászati munkák után a teljes kőfelület hidrofobizálást kapott. 1989-re elkészültek az új kőoszlopok és a felújított vasrácsok, egy évvel később pedig az újragyártott lámpákban kigyulladt a villanyfény.

10. kép. A Mária-oszlop az Előkapu felől, 2004-ben. Az 1988–1989-es restaurálást követően visszakerült a vaskorlát a tartóoszlopaival együtt. A lámpákat is ekkor szerelték fel újra, melyek 1963 óta szintén hiányoztak. Kelemen István felvétele

A szobor következő megújítása 2014–2015-ben zajlott. A megrendelő Sopron Megyei Jogú Város volt. Az új restaurálás szorosan kapcsolódott a Várkerület megújításához. A munkákat Sütő József kőszobrász-restaurátor irányította, az építőipari munkákat, valamint a sík kőfelületek tisztítását a Műemlékgondozó Kft. végezte Baranyai Gábor vezetésével. A pénzügyi okok miatt két évre szétbontott felújítás során megtisztították az emléket

⁵² Forster Tervtár, ltsz: 27.602.

10. kép. A szobor a 2014–2015-ös restaurálást követően napjainkban. A Várkerület új burkolata ráfed az alépitményre és részben eltakarja az alsó lépcsőfokot. Nemes András felvétele

teljes felületét. A nem plasztikai részeket finomszemcsés tisztítással, a plasztikus felületeket pedig vegyszeres eljárással. Ennek lényege: vegyszeres dunsztkötést helyeztek a felületekre, amely a szennyeződésekkel kiszívta a felületek pórusaiból. A helyreállítás során igyekeztek tiszteletben tartani az előző restaurálás plasztikai kiegészítéseit, csak a sérült, vagy hiányzó felületeket pótolták. A rézcsapokkal történt statikai megerősítést követően egységes kőlazúrral vonták be az emlék teljes felületét. Ez a korábban említett Antal-féle másolatok számára szerencsés, mert az eddig elütő szürke árnyalatú szín megszűnt, a felületek festői hatásából valamit sikerült „visszacsempészni”. Sajnos az oszlopszék és a nyolcszögletű alépitmény közti ólomlemez cseréje nem történt meg, ez esztétikailag rontja az összképet. Elmaradt a szobor állítását megőrkítő tábla hibás évszámának cseréje is. Már nem a restauráláshoz tartozik, de meg kell említeni: A szobor körüli új térburkolat indokolatlanul magasabbra került a korábnál, így az alsó lépcső, valamint a kerítés sarokpontjain álló kerékvetők besüllyednek a mai burkolatba. Ez nemcsak az összkép szempontjából zavaró, de a csapadékvizet is a puhamész-kő lábazathoz vezeti. Ebből pedig annak idő előtti károsodása származik, előrehozva egy újabb restaurálás szükségességét.

Összegezve azt mondhatjuk: A Várkerületen álló Mária-szobor eredeti anyagából, plasztikájából ma már nagyon keveset őriz. Ezt csak a sokszorosán javított Mária alakjára, valamint az alsó nyolcszögletű építmény lapos és plasztikus felületire mondhatjuk el, beleértve az angyalok alakjait is. 1843-ban kicserélték a lépcsőket és a vaskorlátokat, 1904-ben az oszlopszéket, a fölötte álló oszloppal és fejezetével együtt. Az 1970-es évekre a domborműveket másolatokkal cserélték ki, míg az angyalok tartotta lámpákat is kópiákkal váltották fel 1990-ben. A szobor ennek ellenére őrzi az eredetivel lényegében megegyező formáját, bár apró részleteiben nagyon sokban eltér attól. Tanulmányunk nemcsak az emlék restaurálásának történetét kívánja dokumentálni, de egyben segítséget, támpontot is kíván nyújtani az elkövetkező – sajnos egyre sűrűbben bekövetkező – megújításhoz is.

12. kép. Az oszlopszék keleti táblája 2015-ben. Az 1989-ben hibásan megújított felíraton az évszámot most sem javították (1754 helyett 1745). Nemes András felvétele

Diebold Károly neves soproni fényképész 1936 körül készített képén a várkerületi Mária-szobor mögött húzódó épületek, üzletek békés, idilli nyugalmat árasztanak, a napos időben szívesen korzoznánk a kihúzott napernyők alatt. A kép szinte invitál bennünket egy kis időutazásra, hogy megnézzük a kirakatokat, a kereskedők portékáit, felpróbáljunk egy kalapot, vagy vegyünk egy kis finomságot a Stühmer édességboltban (1. kép).

1. kép. A Várkerület belső ívén sorakozó épületek és üzletek 1936 körül (Fotó: Diebold Károly) Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Fotótára

Az 1297 és 1340 között épült, a római városfalakat magába foglaló hármas falgyűrű a 18. század elejére elveszítette funkcióját. Az egykori vizesárkot feltöltötték, a helyén először kertek, ligetek, bódék épültek, majd elkezdték időtálló anyagból készült házakkal beépíteni az árok területét.² Az 1831-ben, Hasenauer Márton által készített szintezési rajzon³ jól látható, hogy ebben az időben a Várkerület belső öve már szinte teljesen beépült,

¹ Jelen tanulmány a 2015. március 11-én, a Várkerület értékmegőrző megújítása – I. ütem című projekt támogatásával a Központi Bányászati Múzeumban a „Csak kövek” című előadássorozat részeként megtartott előadás szerkesztett, aktualizált változata.

² Erről a folyamatról ld. *Kücsán József* tanulmányát folyóiratunk jelen számában (*A szerk.*).

³ *Jankó Ferenc, Kücsán József, Szende Katalin* (összeáll.), Dávid Ferenc, Goda Károly, Kiss Melinda

egyedül csak a későbbi Lenck-átjáró telkén látunk kerteket. A Színház utca belső íve, valamint a Promenádnál, a későbbi Széchenyi tér északi térfala csak a 19. század második felében épült ki. A Széchenyi téren, valamint a Petőfi téren a volt tározó tavak maradványait ábrázolta a tervező.

A Várkerület földszintje, a soproni „bevásárló utca” az elmúlt majdnem 200 évben szinte folyamatosan változott, átépült. Az egymást követő, eklektikus, historizáló fa üzletportálok a 19. század végére már folyamatos falat alkottak, ahogyan azt a Diebold-fotón is láthattuk. Azonban a modern építészet elterjedésével egy időben a Várkerületen is megjelentek a modern fa, illetve fém anyagú üzletportálok. A továbbiakban három épület bemutatásán keresztül tekintjük át a 20. század elejére jellemző várkerületi változásokat.⁴

Várkerület 29. (ma: Várkerület 30.)

Az épület két korábbi, kisebb épület összeépítéséből jött létre. Handler József 1831-es tervén jól láthatók piros színnel az új falszerkezetek, illetve az összeépítés módja. A jobb oldali üzletet felidéző képeslap véleményem szerint a 19. század első felében készült (2. kép). A kőkeretes üzlet bejárat- és kirakatablak-spalettáira festett reklámtáblákat akasztottak, az üzlettulajdonos neve a bejárat fölött jól olvashatóan az üzlet teljes szélességében jelent meg. Az egyik fontos termék reklámtáblája az I. emeleten, a két ablak között kapott helyet.

Az 1848-49-es szabadságharc, az 1867-es kiegyezés, valamint a zsidó emancipáció eredményeképpen Sopronban is jelentős változások történtek. A középkorban Sopronban élt zsidóság 1526-os kiűzetése után az 1810-es évektől indult meg a Hét Község⁵ településeiről és távolabbról is az újbóli beköltözés. A kialakult verseny pozitív hatással volt a kereskedelem fejlődésére, a század második felétől megjelent a fa üzletportál, amely egybefoglalta az üzlet bejáratát, a kirakatokat és a cégtáblát, valamint magába rejtette a napvédő ponyva vagy az üzletet lezáró redőny szerkezetét.

Az 1871-ben Handler József által készített gyönyörű portálterv⁶ a cégtáblák anarchiájával szemben már magasabb fejlődési fokot jelentett. Ezt a faépítményt az építés a történeti építészet formáival öltöztette föl, volt lábazata és párkánya, amelynek

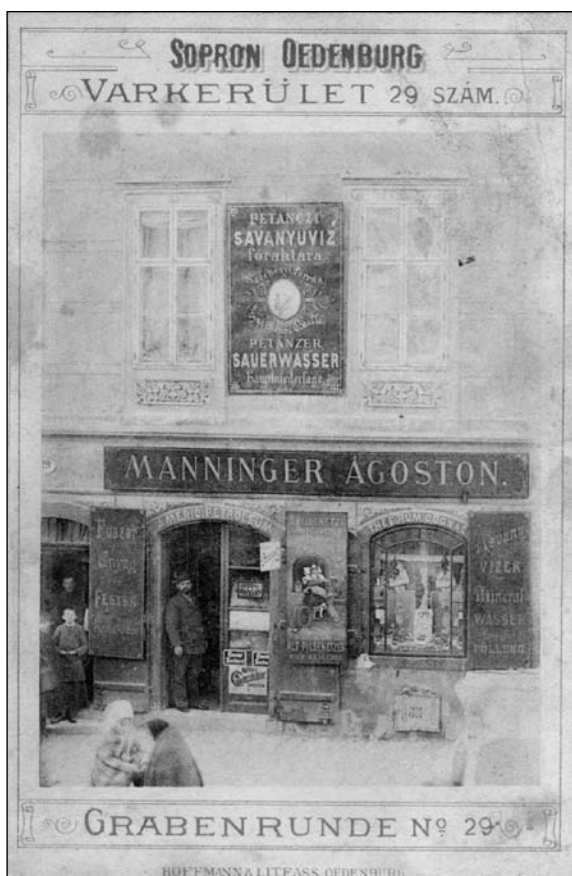

(közreműk.): Magyar Várostörténeti Atlasz 1. Sopron. Sopron, 2010. C.8 tábla Sopron belvárosa átnézeti és szintezési térképe, M. Hasenauer, 1831.

⁴ Az 1. jegyzetben említett előadáson szintén bemutatott Várkerület 107/A számú épületről ld. korábbi tanulmányomat: *Tárkányi Sándor*: Egy elpusztult várkerületi modern üzletház az 1930-as évekből, Soproni Szemle 67 (2013), 152–162 (továbbiakban: Tárkányi 2013).

⁵ Az 1526-os, Sopronból való kiűzetés után a zsidók a környező zsidó lakta helységekben telepedtek le, az ún. Hét hitközség, héberül Sheva Kehilot településein. E névvel jelölték Moson és Sopron megyék következő zsidó hitközségeit: Boldogasszony (Frauenkirchen), Kabold (Kobersdorf), Kismarton (Eisenstadt), Köpcseny (Kittsee), Lakompak (Lackenbach), Nagymarton (Mattersdorf), Németkeresztúr (Deutschkreutz). Mind a hét község a kismartoni főrabbiasság kerületébe tartozott, továbbá a („zsidótartási” joggal rendelkező) Kanizsai, később pedig az Esterházy család birtokain feküdt.

⁶ MNL GYMSM SL XXIV. 6401.

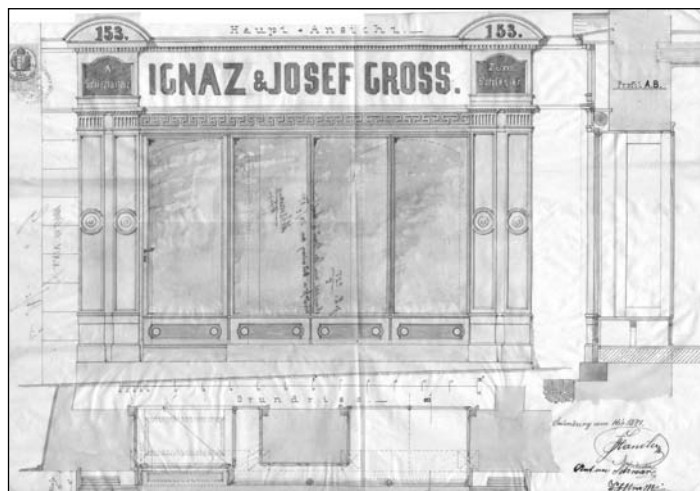
2. kép. A Várkerület 29. számú épület jobb oldali üzlete a 19. század elején. Göncz József gyűjteménye

képszéke adott helyet a cégtáblának. Az alsó és felső sávot faragott félpillérekkel kötötte össze, keretézve a megnövelt kirakatot és a bejáratot. A szimmetrikus kompozíciót a bejárat szélső helye borította föl – a bennmaradó falpillér miatt –, a nyílásokból kivett kőkeretek szaggatott vonala jól látható a terven. Az ablak mellvédjének elbontása után, a portálszerkezet 30 cm-rel a homlokzati sík elé épült (3. kép). Az igényes fa üzletportál megrendelői Josef & Ignaz Gross vászon- és fehérnemű-kereskedők voltak.

Az épület jobb oldali üzlete elé 30 évvel később, 1901-ben készült hasonló portáalterv, Schiller János építész közreműködésével.⁷ A terv a Hander-féle – valószínűleg még meglévő – portálhoz több ponton is hasonulni kívánt. Az előzőhöz képest már valódi szimmetriát tudott megvalósítani, mivel az acélgerendák alkalmazásával, a falazott pillér elbontásával középre kerülhetett az üzlet bejárata. A következő tulajdonos, Latzer Mór

⁷ MNL GYMSM SL XXIV. 10327.

1928-as kérelméből kiderül, hogy a meglévő portált meghagyta, csak belső átalakítást, továbbá üzlettér-nagyobbítást végzett. Az átalakítás tervét és a kivitelezést Boór Gusztáv soproni építőmester készítette.

3. kép. A Várkerület 29. számú épület bal oldali üzletportáljának terve 1871-ből. Soproni Levéltár

Az 1950-es évek elején készült fotón a jobb oldali, Schiller-féle portálterv jól látható (4. kép). Latzer Mór edényüzletét Bogárdi Imre vitte tovább, aki elvette Mór lányát. A Handler-féle portál helyett az 1920-as évek elején új szerkezet készült, az egykori tulajdonos, Fischer Emil számára. Az új fa portál Lederer Henrik asztalos munkája volt.⁸ A korábbihoz képest jóval nagyobb kirakatot készített, de ez már inkább funkcionista portálnak számított. Mindkét üzletet 1944-ben zár alá vették,⁹ zsidó tulajdonosaikat családtagjaikkal együtt deportálták. A férfiakat korábban, 1942-ben már munkaszolgálatra kényszerítették.

1944-ben a városban 150 zsidó üzletet vettek zár alá, ebből 77 volt a Várkerületen. A 200 elvett – nacionalizált – házból a Várkerületen 37 volt zsidó tulajdonban. A több mint 1900 deportált személyből 420-an laktak a Várkerületen.

Az épületet ábrázoló utolsó archív kép már az 1952-es államosítás után készült.¹⁰ A meglévő portálokat valószínűleg csak átfestették. A képszekeken a korábbi, neveket tartalmazó cégfeliratok helyett a Sport és a Kisipari Szövetkezetek Boltja feliratok jelentek meg. Az államosítás után a kereskedelem 5 %-a maradt csak magánkézben, a többi állami és szövetkezeti bolt lett, megszűnt a verseny.

⁸ MNL GYMSM SL X.206.933.

⁹ Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről. Soproni Szemle 59 (2005), 28–30.

¹⁰ Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Fotótára, Diebold Károly felvétele.

4. kép. A Várkerület 29. számú épület az 1950-es évek közepén Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdalkodási Központ Fotótára

Várkerület 61. (ma: Várkerület 62.)

Az épület földszintjén a 19. század második felében egyetlen üzlet működött, Seidl Samué, melynek képe korabeli képeslapokon maradt fenn.¹¹ Az eredeti terveket nem ismerem, de nyilvánvaló, hogy az igényes építészeti eszközökkel megformált fa portált építész tervezte. Az üzlet bejáratait, kirakatait a tervező három egyenlő részre osztotta, a kínált termékek reklámfeliratait (Vászonneműek, Rövid és szövött áruk, Kézi-munkák és készletek, Női és férfi-divat cikkek) a kirakatok felett olvashatók. A középső kirakat kis mélysége, valamint a két üzletbejárat arra enged következtetni, hogy a földszinten a falazott pilléret körbeépítették.

Az új tulajdonos, Schwarcz József 1929-ben készíttetett új fa portált. Az üzletbejárat középre került, a falazott pilléret kiváltották acél gerendákkal. A kirakatok nagyobbak lettek, elmaradtak az építészeti, díszítő elemek. Ez a portál is már csak funkcionalista, inkább modern megjelenésű. A képszekben az üzlet tulajdonosának neve szerepelt. Az üzlet bejárat két oldalán a portál ívesen befordult, ez kedvelt megoldás volt a vizsgált időszakban.

Ismét vessünk egy pillantást a kezdeti képünkre (1. kép), melyen szinte egymást követték a zsidó tulajdonú üzletek: Stössl, Breuer, Schwarcz József, a Mária szobor mellett

¹¹ Göncz József gyűjteményéből

Weisz Lipótné, Varga Testvérek, Kopstein Samu. Ha jól megnézzük a fotót, a nagyobb épületek hátsó, tűzfalas traktusai itt még láthatók. Ezeket csak az 1980-as években, a Várfal sétány kialakításakor szanálták, majd bontották el.

A Várkerület 61. számú épület fent bemutatott fotója az 50-es évek elején készült (5. kép). A tulajdonosától megfosztott épület és üzlet üresen tátongó képszéke mögött jól látható az áthidaló szerkezet. Az üzlet portálja fölötti nyílást acél gerendákkal kiváltották, majd körbe betonozták. Az 1929-ben kivitelezett üzletportál mind a mai napig megmaradt, napjainkban lakástextil profilú üzlet működik a földszinten.

5. kép. A Várkerület 61. számú épület az 1950-es években. Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Fotótára

Várkerület 113–115.

Ez az épület a Lenck-ház jobb oldalán állt, kezdetben még két különálló épületként. Az első nagyobb átépítés 1856-ban történt, amikor a két, korábban egyemeletes házat Handler József tervei alapján akkori tulajdonosaik, Kugler Antal cukrász¹² és Buck Ferenc ötvös¹³ még egy emelettel bővítették. A következő beavatkozás 1890-ben egy portálcseré

¹² MNL GYMSM SL XXIV. 3967.

¹³ MNL GYMSM SL XXIV. 3978.

és kisebb belső átalakítás volt az I. emeleten a Várkerület 113-as épületben.¹⁴ A kérelmező, Kohn Móric, 1885 előtt vált az épület tulajdonosává. Schwarz Ábrahám az 1910-es és 1920-as évek között vásárolta meg az ingatlant Kohn Móric özvegyétől.¹⁵ Az új tulajdonos 1934-ben végzett nagyobb, földszinti átalakítást. Ekkor összenyitották a két földszinti üzletet, és egységes, modern üzletportált építettek eléjük. Az új portál átalakítás, átépítés tervezője és kivitelezője a soproni modern építészet úttörője, Füredi Oszkár volt. A földszinten a korábbi két üzletet elválasztó tartófalat elbontották, és az üzlet teljes homlokzatán acél gerendákkal kiváltották a kirakatban lévő falazott pilléreket. A végeredmény egy nagyvonalú, fővárosi hangulatú, modern üzletportál lett (6. kép).

A modern építészet gyökeresen új eszközöket használt az üzletportálok kialakításánál. „A díszítés bűn” elvét, melyet Adolf Loos 1908-ban fogalmazott meg, Füredi megvalósult épületeinél, kirakatainál következetesen alkalmazta. Az addigi historizáló fa üzletportálok között a letisztult, nyugodt, finom plasztikájú homlokzat a „kevesebb több” elvével, hatalmas üvegfelületével hívta fel magára a figyelmet. A Várkerület 107/A. épület átépítésével kapcsolatos korábbi tanulmányomban két budapesti modern üzletportált villantottam fel, amelyek azt példázzák, hogy a soproni kora modern üzletportálok szervesen illeszkedtek a kortárs hazai és nemzetközi építészeti trendekbe.¹⁶

6. kép. A II. vh.-ban elpusztult Várkerület 113-115. számú épület modern üzletportálja az 1930-as években.
A Soproni Levéltár képeslap-gyűjteménye

¹⁴ MNL GYMSM SL XXIV. 8995.

¹⁵ *Thirring Gusztáv*: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig, Sopron, 1941 (továbbiakban: *Thirring 1941*), 47.

¹⁶ *Tárkányi 2013*, 158.

Várkerület 88. (ma Várkerület 79.)

Az épület tulajdonosa a 19. század második felétől a Lederer család volt.¹⁷ A korabeli képeslapokon a Lederer testvérek üzlete az épület Torna utcai sarkán kis kőkeretes, fém spalettás ajtóval és kirakattal jelent meg. Az 1881-ben alapított vállalkozást három fivér, József, Leó és Sándor vezette,¹⁸ az üzlet profilja kékfestőgyár és textiláru-kereskedés volt. Az üzlet mögött a Lederer testvérek a Torna u. 2, Ötvös u. 1. számú épületben korábban kelmefestő és kartonnyomó üzemet alakítottak ki, melyet az 1922-es tervek szerint átalakítottak.¹⁹ Tehát a vállalkozás úgy működött, hogy ebben az épületben volt a gyártás, a Várkerületen lévő üzletben az értékesítés.

A vállalkozás 1936-ban nagy ívű portál átalakításra kért engedélyt,²⁰ melynek kiviteli terveit és megvalósítását ugyancsak Füredi Oszkár végezte. Az átalakítás lényege az volt, hogy a földszinti téglafalakat acél oszlopokkal és gerendákkal váltották ki, és a várkerületi kaputól a Torna utca 2. számú házig összefüggő, modern üzletportált építettek. Az átalakítás a sarokra helyezett bejárattal, a föléje kinyúló, íves képszékkal, háromdimenziós felirattal a város legnagyobbúbb, fővárosi léptékű portálját eredményezte (7. kép).

A kiviteli tervek áttanulmányozása során kiderült, hogy az épület pince szintjét is megerősítették, függőleges vasbeton falakkal, kívül-belül.²¹ Az építkezés költsége 26.000 pengő volt, ebben az időben ennyi pénzből újítták fel a Tűztornyot is. Az üzletkirakat esti fotóján életre kelt az első soproni neonreklám is, a nézelődők pedig a látványtól lenyűgözve szemlélték a fényárban úszó kirakatokat.²² Az épület 1944-ben csillagos ház volt, tulajdonosai az 1944-es deportálás után sajnos nem jöttek vissza. Az államosítás után az üzlet még őrizte az egykori nagyvonalú átalakítás nyomait, azonban a nyolcvanas évek végén a műemléki felújítás az egykori korai modern üzletportált már teljesen eltüntette.

A fentebb bemutatott épület-átalakításokat, üzletportál-átépítéseket áttekintve megállapítható, hogy a 20. század elején, a korai modern építészet megjelenésével a 19. században még historizáló stílusban épült üzletportálok helyett modernebb vonalú, nagy kirakatokkal rendelkező, díszítés nélküli, funkcionalista fa üzletportálok készültek. Velük egy időben jelentek meg a filigrán szerkezetű, fém-üveg üzletportálok is, amelyek a „kevesebb több” elvét alkalmazva letisztult, nyugodt, finom plasztikájú homlokzatokkal, hatalmas üveg kirakataikkal, neon reklámfelirataikkal vonták magukra a vásárlóközönség figyelmét.

¹⁷ *Thirring* 1941, 64.

¹⁸ Sándor Pál jubileumi emlékalbum, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt., Budapest, 1930, 307.

¹⁹ MNL GYMSM SL X.197.922.

²⁰ MNL GYMSM SL X.122.936.

²¹ MNL GYMSM SL XIV.7. Füredi Oszkár építész iratai, 16. d. 227; 29. cs. 5/44; 34. cs. 10/44.

²² Soproni Múzeum Fotótára, 15515. A Sopronban elsőként alkalmazott neonreklámról ld. Bolodár Zoltán tanulmányát folyóiratunk jelen számában, amelynek 2. képe szintén a Lederer testvérek kivilágított üzletházát ábrázolja. (A szerk.).

Habár a 20. század második felének műemléki helyreállításai sok korábbi üzletportált megszüntettek, elbontottak, a rendszerváltás után az újjáéledő kereskedelem versenye a fa üzletportálok újabb megjelenését eredményezte. A 2015-ben megújult, átalakult modern Várkerület földszintjén napjainkban is megjelentek olyan igényes üzletportálok, melyek az üzlettulajdonosok konzervatívabb (pl. Várkerület 26.) vagy modernebb, kortárs építészetre nyitottabb (pl. Várkerület 27.) ízléséről árulkodnak. A Várkerület földszintje, a soproni bevásárló utca az elmúlt majdnem 200 év változásaival összhangban újra változik, átépül, szépül.

7. kép. A Várkerület 88. alatti kora modern stílusú, fővárosi léptékű üzletportál (Fotó: Diebold Károly)

A múlt iránt érzett nosztalgia – legyen az bármely periódusa a történelemnek – az érzelmek természetes kifejeződése. Kiváltképp erősek az érzelmek, ha a néhány évtizeddel ezelőtti történeteket vizsgáljuk, mert megéltük és élményszerűen megtapasztaltuk. A Kádárkorszak iránt érzett nosztalgia vizuálisan intenzív hatást kifejtő emlékei a május elsejei felvonulások és a városok utcáin színesen sugárzó neonfeliratok. A soproni dísztribünök előtt menetelők az idők folyamán csak a haladásuk irányát változtatták, a program viszont 1982 május elsejéig¹ minden évben hasonló volt. A következő évtől a nagygyűlések időszaka következett.² A hatalom gigantikus kényszerképzeteinek megszűnése természetes fejlemény volt, viszont a gázzal töltött neonreklámok eltűnése nem volt szükségszerű. Sopronban a telepítések csúcspontja az 1960-as évekre esett, mégis az 1970-es éveket tekinthetjük az aranykornak, mivel ekkor működött a legtöbb.

A neonreklám a rendszer rejtett propagandájának eszközévé vált, mert mindennapi közérzetünkre hatott a látvánnyal, és a haladást sugallta. Amikor éjszaka a nedves aszfalton lágy szórt fénnel visszatükröződött, nagyvárosi és modern atmoszférát sugárzott. Ekképpen a neonfények magyarországi története és a Kádári évtizedek egyfajta szimbiózisba kerültek egymással, amelynek következtében ez az emlék is a rendszer iránt érzett nosztalgia szerves alkotórészévé vált. Az érzet hamis, mivel az első neonfelirat már a második világháború előtt a Várkerületen ragyogott, azonban a tervek áttekintése segít, hogy mélyebben és más nézőpontból megismerjük a „neonperiódus” működését és a Várkerületet, amely a fényreklámok centruma volt (1. kép).³

A századfordulótól az első neonvilágítás időszakáig csekélynek tűnő változásokat jegezhetünk fel, mindenesetre ezek a lépések fontos állomásai voltak az akkor még erősen a Várkerületre és az azon belül eső területre korlátozódó üzleti életnek. Mangold Mór alkalmazott először villanyfényt mint kirakati fényforrást.⁴ Ezt követően számos fényképen és képeslapon találunk kirakat fölé szerelt lámpatesteket a cégtábla és a kirakat megvilágítására. Annak ellenére, hogy a századfordulóra már jellemző utcaképet alkotnak az egymást érintő faportál-sorok, még a későbbi időszakban is épülnek fából készült üzletfrontok, sőt megfigyelhetünk viszonylag rövid idő alatt többszintű portálfejlődést: a 19. századi üzletet faportállal megszépítő, majd utána modern arculatot kialakító boltokat. A modern üzletfrontok 1930-as években meginduló kialakításai merőben új hatást vittek a historizmus ízlésvilágát tükröző és a 19. századi portálmegoldásokat felvonultató Várkerületi házak légkörébe.

¹ Kisalföld 38 (1982), 102. sz., május 4. 3. p. „Derűt sugárzó májusi munkásünnep.”

² Kisalföld 39 (1983), 103. sz. május 3. 2. p., „Szín pompás májusi seregszemle.”

³ Szeretnék köszönetet mondani Polán Miklósnénak és Varga Szilviának, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára munkatársainak a kutatáshoz nyújtott segítségükért.

⁴ *Tárkányi Sándor – Dr. Tárkányi Eszter: Elfeledett soproniak.* Sopron, 2014. 128.

1. kép. 1977. május elseje, a háttérben neonfeliratok. Fotó: Torma József (Soproni Múzeum, Fotótár)

1936 július elsejétől a Villamosmű új, kedvezőbb tarifadíjakat vezetett be, ezzel a kereskedők régi kívánságát teljesítették a számukra kialakított nappali és éjszakai egységárrakkal. Az olcsóbb árral azt is méltányolták, hogy a kivilágított kirakatok a közbiztonságot is szolgálták. Feltehetően ez az intézkedés is ösztönözte az elgondolást, hogy a várkerületi házban megjelenjen a Lederer világitóreklám, és a kirakatait fényár töltsse meg.⁵ A Lederer Testvérek textilcégének Várkerület 88. szám alatti (ma 79.) üzlete volt ugyanis az az épület, amelyen 1936-ban az első soproni neonreklám világitott.

A Lederer fivérek a modernizáció mellett döntöttek. Álmoduk megvalósítását jó érzékkel azon kevesek egyikére bízták, aki a formaépítő stílusokban jártas volt, és újszerű alapelemek alkalmazásával képes lehetett arra, hogy a látvánnyal sokkolja a város polgárait. Ezzel persze a kockázatot is vállalták kudarc esetén. Bátraké a szerencse! Füredi Oszkár építész megoldásánál kivételes szerepet kapott a forma és a nézőpont, mivel a modern építészeti megoldással a funkció generálta kihívásoknak tudott eleget tenni. A Torna utca sarkán, a Várkerület 88. (ma 79.) szám alatt megvalósított terv megjelenése a modern szemlélet minden igényét kielégíti.⁶ Ahogyan Kende Ferenc megfogalmazta: „A portálterv is olyan logikus gondolatmenet eredménye legyen, mint egy mérnöki alkotás. Minden részfeladatának megfeleljen, vagyis a rábizott funkciót maradék nélkül teljesítse.”⁷ A Füredi Oszkár által elkészített tervek megfelelték ennek a követelménynek.

⁵ Soproni Hírlap 23 (1936), 92. sz., április 22. 1–2.

⁶ Az épületről és a cégről ld. *Tárkányi Sándor* tanulmányát is folyóiratunk jelen számában (*A szerk.*).

⁷ *Kende Ferenc*: A kereskedelem és ipar építészetéről. *Tér és Forma* 6 (1933), 3. szám.

A Lederer Testvérek cége az átépítés idejére egy ideiglenes árubódét állíttatott fel, amelyet a Diebold Károly által készített éjszakai felvétel jobb szélén fedezhetünk fel (2. kép). Ezzel biztosították a folyamatos üzletmenetet. A meglepetést deszkafallal rejtették el a kíváncsiskodó szemek elől, majd a megnyitás napján azt eltávolítva a közönség szeme elé tárult a lenyűgöző látvány.⁸ Az átadást követően a bejárat lépcsőkialakítását a hatóság kifogásolta, és a tulajdonosokat a kör alakú lépcsőfok elbontására kötelezte. Az indoklásban az állt, hogy a járdán a közlekedést akadályozza. Annak ellenére hozták ezt a döntést, hogy a fellebbezésben írtak alapján a régi portál vonalát a lépcső nem lépte át, sőt ezzel a kialakítással több férőhelyet hagytak a közlekedőknek. 1937-ben azt is felajánlotta a cég, hogy a balesetet szenvedőket kártalanítja, bár a dokumentumokból látható, hogy ilyenre a használatba vételtől eltelt nyolc hónapban nem volt szükség, és a legcsekélyebb botlás sem fordult elő. A cég azzal érvelt, hogy a Várkerület tervezett rendezési vonalába esik az alsó lépcsőfok, így az ennek megtörténtekor el fog tűnni.⁹ Az iratokból a pontos végkiírást nem tűnik ki, de Diebold Károlynak egy 1940-ben készített felvételén az említett lépcsőfok még mindig látható.¹⁰

A soproni polgárok „ovációval” fogadták az első neonfeliratos üzletportál megjelenését. Ahogyan Diebold Károly fényképén is láthatjuk, az esti kivilágítás odavonzotta az embereket, és valóságos tömeg alakult ki esténként az üzlet előtt. A sajtó rövidesen arról is beszámolt, hogy megérte a befektetés, mert a Lederer Testvérek cége már néhány nap alatt forgalomnövekedést ért el. Az újságíró idézve: „Csoportosan tértek be a soproniak a fővárosiasan modern üzletbe, ahol volt is elég látnivaló. Az üzlet külseje szinte teljesen üveg. Nyugodtan állíthatjuk, hogy olyan portáljai vannak a Lederer Testvérek textilcégének, amilyen a fővárosban is kevés van. A céget neonfény kiáltja bele a soproniak köztudatába, az esti órákban is nappali fényt árasztva.”¹¹ Hozzátehetjük, hogy mindez annak a konstruktivista szemléletnek köszönhető, amelyet Füredi Oszkár képviselt. Terveit többször méltatták abban a *Tér és Forma* című folyóiratban, amely a magyar modernista mozgalom írásait megjelentetve az egyik legfontosabb szakmai fórum volt, és amelyben később Füredi Oszkár is publikált. Az általa 1936-ban megjelent betűtípus a Várkerületen pontosan azt a szemléletet tükrözi, amelyet a Kassák Lajos szerkesztette *Ma* elnevezésű folyóirat is képviselt, és amelyben a betűarchitektúrának kimagasló fontosságot tulajdonítottak.¹² Mindez igazolja, hogy a soproni építész a formatervezés legújabb elveit érvényesítette munkáiban (2. kép).

⁸ Soproni Hírlap 23 (1936), szeptember 11. „Modern, fővárosias üzletházzal gazdagodott Sopron kereskedelme.”

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban MNL GYMSM SL) IV. 1403 Sopron Város Tanácsának iratai d) Tanácsi iratok jj) X. Építészeti ügyek 122/1936, 5699/1937

¹⁰ Soproni Múzeum Fényképtára, Leltári szám: AF-15515, Fotó: Diebold Károly, 1940.

¹¹ Soproni Hírlap, 23(1936), szeptember 20. „Átépítés után megsokszorozódott a Lederer Testvérek textilcég forgalma.”

¹² *Vadas József: A magyar konstruktivizmus. Budapest, 2007. 88–89.*

A háborút megelőző időszakban a soproniak jellemzően a sarki boltban, szatócsüzletben, a „fűszeresnél” vásároltak, ezért hoztak áttörést az olyan önálló, de rendszerint családi tulajdonban lévő vállalkozások, mint az említett Lederer Testvérek cég. Hozzá hasonló üzletet csak néhányat tudunk említeni, köztük Hirschl Jenő ruha és kalapárúházát a Várkerület 107a. alatt, amely bombatámadásban megsemmisült a Nagyrendella környékén.¹³ Modern áruházakat azonban ekkor még elsősorban a fővárosban találunk.¹⁴

2. kép. A Lederer Testvérek cég üzletháza és a bábéskodók 1936-ban. Fotó: Diebold Károly (Soproni Múzeum, Fotótár, AF-19955)

Az átalakulásnak nem kedveztek az 1940-es és '50-es évek. Egyrészt a háború alatti légiroadások idején szükséges elszórtatás, másrészt a háborút követően a Gazdasági Főtanács intézkedései sem. Ezt az időszakot a létért való küzdelem jellemzi. A „neonosítás” szempontjából kedvező időszak az '50-es évek végén kezdődött, és ez nem volt véletlen. A Kádár-kormány életszínvonal növelését megcélzó intézkedéseinek eredményeként a jövedelmi viszonyok javultak, különösen az 1965 és 1975 közötti évtizedben.¹⁵ Ekkor Sopronban és a Várkerületen – akkor Lenin körút – is mindenki a neonosítás lázában élt. Az akkor Magyarországra is jellemző, cikkszoportonként elkülönülő szaktoltok tömegét (húsbolt, kenyérbolt, tejbolt, gyermekruha, divatáru stb.) találhattuk még a Várkerületen. Az 1960-as években azonban fordulat indult el, és ennek a folyamatnak fontos mérföldköve volt a Csemege ABC nyitása is, ahol többféle cikkszoportot egy helyen lehetett beszerezni.

¹³ Tárkányi Sándor: Egy elpusztult várkerületi modern üzletház az 1930-as évekből, Soproni Szemle 67 (2013), 152–162.

¹⁴ Valuch Tibor: Magyar hétköznapi Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig. Budapest, 2013, 83. (A továbbiakban: Valuch 2013.)

¹⁵ Valuch 2013, 39.

Az ABC áruház homlokzatára a Csemege Élelmiszerkereskedelmi Vállalat megrendelésére készült neondísz több tervcsoportból állt össze. Ez a fényfelirat a középkorúak emlékezetében is élénken él. Számos városban ilyen reklám díszítette a Csemege ABC Áruházak épületét (Budapest, Győr, Nyíregyháza, stb.). A Várkerület 100–102. számú telken (a volt Erdészeti Technikum sportpályáján) már 1963-ban tervbe vették egy korszerű áruház létesítését. Stark Endrét, a soproni Csemege Áruház vezetőjét 25 tagú kereskedelmi küldöttség tagjaként még abban az évben tapasztalatszerzés céljából Jugoszláviába küldték. A tanulmányúton a Belkereskedelmi Minisztérium és a Csemege Élelmiszerkereskedelmi Vállalat szakvezetői vettek részt.¹⁶ A soproni üzlet megnyitását rendkívüli várakozás előzte meg. A felépült áruház átadásakor, 1967. október 20-án az ország egyik legkorszerűbb és legnagyobb önkiszolgáló élelmiszerboltjának számított.¹⁷ A megnyitóra elkészült a neonvilágítás, a műszaki átadására pedig november 22-én került sor. A több feliratból álló együttes leglátványosabb eleme az épület falsíkjára merőlegesen, az utcafront irányában kiugorva elhelyezett ABC felirat és egy csemege kosár volt. A látvány részét képezte még egy kuli figura, valamint a bejárat és a kirakatok felett az alábbi neonfeliratok: „Csemege” (zöld színű), „KÁVÉ TEA KAKAÓ” (sárga színű), „HIDEKGONYHA” (kék színű), „Édesség” (ciklámen színű)¹⁸.

A hatvanas évektől a hazai kereskedelemben egyre több helyen bevezették az önkiszolgálást.¹⁹ Ez olyan különleges opciónak számított, hogy gyakran ezt a hirdetésekben és az üzletek kirakatain is megjelenítették. A színvonalasabb és modernebb áruellátás biztosításában a Csemege ABC Áruházaknak az egész országban jelentős szerep jutott, így a soproniakat is elvárásolta a kínálat, tisztaság és a bolti kávéőrölgép. Az épületre még 1972-ben a Fővárosi Ásványvíz és Jégipari Vállalat megrendelésére felkerült egy mindkét oldalán világító dobozra címfestett Pepsi embléma, amely a homlokzat síkjára merőlegesen helyezkedett el a legelső erkély vasbeton szerkezetéhez rögzítve. A falsíkra merőlegesen elhelyezett reklám a csemegekosárral biztosította, hogy bármely városban ezt meglátva mindenki tudta, hogy melyik üzletről van szó. A bejárat és kirakatok feletti betűformák azonban nem nyújtottak semmilyen egyediséget, így azok külleme a többi üzlet megszokott látványához hasonlított²⁰ (3. kép).

A Csemege Élelmiszerkereskedelmi Vállalat Sopronban több helyszínen is telepített neonvilágítást. Példaként a Várkerület 90. számot említhetjük, ahol Sopronban az első ún. valutás bolt nyílt. 1964-ben rendelet született arról, hogy az ország idegenforgalmi szempontból forgalmas, külföldiek által látogatott pontjain – így többek között Sopronban is – kizárólag külföldiek részére, konvertibilis valutáért árusító, úgyneve-

¹⁶ Kisalföld 20 (1964), 8. sz., január 11. 5. p. „Milyen lesz a soproni ABC áruház?”

¹⁷ Kisalföld 23 (1967), 253. sz., október 26. 1. p. „Pénteken reggel megnyílt Sopronban az ABC áruház” (képalírás).

¹⁸ A továbbiakban a neonfeliratokat betűhíven, kis- és nagybetű megkülönböztetésével közlöm.

¹⁹ *Valuch Tibor*: Hétköznapi élet Kádár János korában. Budapest, 2012. 86.

²⁰ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 21767/1967 Sopron Városi Tanács VB. Építési és Közlekedési Osztály iratai.

zett Konzumturist ajándékboltot kell létesíteni.²¹ Az üzletben egyébként a Járműgyártó Ktsz működött korábban. A Konzumturist hálózat fejlesztése keretében 1966-ban nyílt meg az üzlet. A bejárat feletti homlokzatsíkra itt is neonfelirat került.²² A falsíkra egy „Konzumturist-souvenir”, illetve arra merőlegesen egy a síkból kiugró „Souvenir” feliratú neonberendezést tettek.

3. kép. A Csemege ABC áruház – Lenin körút (ma Várkerület) 100-102. – legendássá vált neonreklámja.
Fotó: Finta Béla (Soproni Múzeum, Fotótár, AF-69646)

A valutás bolt története azután a Várkerület 106. alatt (háború előtt 123.) folytatódott az 1970-es években, amelyet a többszintű portálfejlődés egyik érdekes példájának tekinthetünk. Ennek az épületnek a története azért is izgalmas, mert az itt működő cégek a századfordulótól a második világháborúig terjedő időszakban megjelenő első üzletláncok tagjai voltak. Az ilyen szervezetek jellemzően rendelkeztek egy főteleppel, onnan pedig a fióküzleteiket irányítva jelentősebb profitra tehetek szert. A Várkerület 106. bejáratától jobbra eső üzletben működött a Haas Fülöp és Fiai cég szőnyegkereskedése (a gyárat 1909-ben alapították). Az épület földszinti helyiségeit még az 1920-as évek

²¹ 3456/1964-es Korm.sz. rendelet.

²² MNL GYMSM SL XXIII. Tanácsok 509. a. Sopron Városi Tanács VB. Építési és Közlekedési Osztály iratai (1954. 03. 01-től Városgazdálkodás), 19905/1967.

elején is a 19. századi állapot szerint változatlan állapotban látjuk. A félköríves záródású kirakatnyílásokon a korabeli fotókon esetleg redőnyt fedezhetünk fel. A tulajdonos, özv. Szilvássy Mártonné nevéen végezték az első átalakítást, amely az épület bal oldali traktusát érintette 1925-ben. Ekkor faportál készült Filó Frigyes kereskedő részére.²³ Az épület jobb oldali részét 1930-ban egy szőnyegkereskedés kívánta átalakítani, amihez az engedélyt Szőnyeg és bútorszövet-gyárak Rt. néven kérték. A portál nem kapott engedélyt, mert az indoklás szerint a tervezett kirakati szekrények dísztelenek és az épület homlokzatát „eléktelenítik”. Való igaz, a tervezet nagyon egyszerű és jellegtelen volt. Ennek ellenére a levéltári iratok tanúsága szerint a portál kialakítását engedély nélkül elkezdték, ezért pénzbírság terhe mellett elbontásra is kötelezték a céget. A fémvázás üzletkialakítás valószínűleg ezután történt meg.²⁴

Meinl Gyula soproni fióközletének portálépítése 1942-ben a szemnek is vonzó árnyokat hozott létre. Az épület bal oldalán lévő faportált eltávolítva modern üzlethomlokzatot létesítettek (4. kép). Kezdetben, az engedélyezésnél az volt az elvárás, hogy a szomszédos Haas portálhoz hasonló kerüljön kialakításra. A tulajdonos fellebbezéssel élt, érvelésében pedig tudatta, hogy a Meinl cégnek sajátos egyéni arculata van, és ezt minden más városban engedélyezték. Stílusában más portált nem óhajtának építeni, mivel ezzel üzletük sajátos megjelenését elveszítenék. Végül az építési engedélyt 1942-ben megkapták. A portál kiépítésénél sárga színű Zsolnay-féle pirogránit-csempét használtak.²⁵ A háború után az üzlet szovjet tulajdonba került, majd a Csemege Élelmiszerkereskedelmi Vállalat vette át, amely 1961-ben „Csemege” feliratú neonfényt helyezett a kirakat fölé. Az üzletet a soproniak sokáig csak Meinliként emlegették. A szomszédos egykori „Haas-üzletet” 1967-ben a Ruházati Kiskereskedelmi Vállalat krémszínű „LAKÁSTEXTIL” felirattal látta el, amely kék alapon került üvegre, mögötte pedig neoncsövek világítottak.²⁶ 1972-ben a házat a Soproni Ingatlankezelő Vállalat felújította a Győri Tervező Vállalat Soproni Tervező Irodájának terve alapján.²⁷ A Várkerület 90. szám alatt létrehozott Konzumturist-Souvenir üzlet megszűnt, helyette 1973-ban Intertourist Souvenir néven nyitottak „dollár boltot”. A Csemege Vállalat mellett élelmiszert forgalmazott a Soproni Élelmiszerkereskedelmi Vállalat (Soproni ÉKV) is, melynek 11-es számú boltja a Hátsókapu 8. szám alatt „Élelmiszer Csemege” világító reklámját 1967-ben kapta meg.²⁸ Ugyanebben az évben az általuk működtetett Várkerület 47-es számú házra is neonfeliratot szereltek („FŰSZER CSEMEGE”).²⁹

²³ MNL GYMSM SL IV. 1403. d) jj) X. 58/1925.

²⁴ MNL GYMSM SL IV. 1403. d) jj) X. 216/1930

²⁵ MNL GYMSM SL IV. 1403. d) jj) X. 173/1942

²⁶ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 20570/1967

²⁷ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 19348/1972

²⁸ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 20293/1967

²⁹ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 21348/1967

4. kép. Meinl Gyula cégének üzlete a Várkerület 106-ban 1942-ben. Fotó: Diebold Károly (Soproni Múzeum, Fotótár, AF-15696)

A szállodák, vendéglők, presszók és hasonló üzletek működtetése a Soproni Vendéglátóipari Vállalat feladatkörébe tartozott. A hozzá tartozó egységek esetében a neonfeliratok építtetője mindig a Városi Tanács VB volt. A kezdeti kísérletek sikerén felbuzdulva 1957-től úgy döntöttek, hogy bevált a „kisvendéglő” típusa, így egyre több vendéglátó szakmában jártas család üzemeltethetett „családi vendéglőt”. A politika fontosnak tartotta, hogy ezekre mindenütt jellemző legyen a kulturált körülmények között történő fogyasztás, és emellett mindegyikben kapható legyen valamilyen különleges étel.³⁰ Az éttermekkel foglalkozó újságcikkeknek a vendégek viselkedésére utaló mondatai egyúttal a „szocialista embertípus” ismérveit sugallták, így burkoltan a politika elvárásait is közvetítették.

A vállalat által üzemeltetett Pannónia Szálloda három évvel a felújítása után kapott neonfeliratot. A szállodát a födémszerkezet gombásodása miatt kellett eredetileg bezárni; felújítása 1961-től 1963-ig tartott. A renoválás a sajtó érdeklődésének középpontjába került, mivel a munkálatok „csigalassúsággal” haladtak. Az építőmunkások a *Kisalföld* soproni szerkesztőségét felkeresve levelet adtak át „Így készül a Pannónia” címmel. Azt panaszolták, hogy a vállalatnak nincs lehetősége anyagszállításra, így kénytelenek voltak magukat egy lovas kocsira felkötöztetni, hogy 4 km-re mészért tudjanak menni.³¹ Végül 1963 októberének egyik hétfőjén átadásra került a Pannónia Szálloda és Étterem 44 szobával és 82 férőhellyel.³² Az épület homlokzatára „PANNONIA ÉTTEREM” és „PANNONIA

³⁰ Kisalföld, II. évf. 272. sz., 5. p., 1957. november 20. „Két új családi vendéglő nyílik Sopronban.”

³¹ Kisalföld, XIX. évf. 119.sz., 3. p., 1963. május 24. „A soproni Pannónia-ügy.”

³² Kisalföld, XIX. évf. 253. sz., 6. p., 1963. október 29. „Átadták a soproni Pannónia Szállodát.”

SZÁLLODA” felirat került. A két szélén lévő bejáratra „RESTAURANT” és „HOTEL” neoncsöveket helyeztek, mindent csupa nagybetűvel. A szomszédos Lenin körút 71-nél kalligrafikus írásmóddal „Pannonia Bár”-t rajzolt ki a neoncső.³³

Figyelemre méltó, hogy a Várkerület 104-ben napjainkig könyvesbolt működik (jelenleg az Alexandra Könyvesbolt). A neoncégér elhelyezését az Állami Könyvterjesztő Vállalat kérte 1966-ban, és 1967-ben üzembe is helyezték. A Fővárosi Neonberendezéseket Gyártó Vállalat által készített terv alapján „Berzsenyi Dániel KÖNYVESBOLT” került az üzletre. A műleírásban rosszul szerepelt, de a terv és a fényképek alapján látható, hogy a „Berzsenyi Dániel” szöveg írott formában fehéren világított, a „KÖNYVESBOLT” csupa nagybetűvel narancssárgára készült. A „Dániel” szó „l” betűjének meghosszabbításával díszaláhúzás került a „KÖNYVESBOLT” felirat alá. A felirat legvégére az Állami Könyvterjesztő Vállalat emblémája jutott.³⁴ A könyvesbolt épületét még a neonfelirat felszerelése előtt, 1962-ben tatarozták és a korszellemnek megfelelően kicserélték az olajos padlót mintás műanyagra, valamint önkiszolgáló rendszert vezettek be.³⁵

A háború utáni élelmiszerhiány, a jegyrendszer és a gazdasági nehézségek miatt az államosítást követően nem fejlesztették a kereskedelmet, mivel nem tekintették termelő ágazatnak.³⁶ Számos államosított üzlet ugyanazt a profilt vitte, amelyet a háború előtti tulajdonos kialakított (pl.: Julius Meinl – Csemege). A helyi sajtó (a *Kisalföld*) rendszeresen foglalkozott a sörhiánnyal, de valahogy a sajtóhír mindig inkább csak magyarázkodásnak tűnt, és a soproni sörgyárban beharangozott fejlesztések ellenére újra és újra terítékre került a probléma. Volt, hogy az újítás a jó szándék ellenére is gyakran balul sült el. Erre példa a tasakos tej bevezetése Sopronban, amelyre 1969. december 3-án került sor. A *Kisalföld* beszámolójában számos előnyét sorolta az új csomagolási eljárásnak. 1970 januárjának második felében viszont már komoly problémát okozott a tasakos tej hiánya. A hagyományos módon üvegben történő elvitelt megtiltották, viszont tasakos tejből utánpótlás jó ideig nem érkezett. Az elmaradás jelentős problémát okozott a kereskedelemben.³⁷ A '60-as évektől emelkedő életszínvonal, amellyel a Kádár-rendszer legitimációját próbálta erősíteni, azt eredményezte, hogy a '70-es és '80-as évekre a kurrens divatickek iránt megnőtt a kereslet,³⁸ aminek következtében kialakult a hiánygazdaság okozta sajátos élet a kereskedelemben. Jellemző példa a '80-as évek első felében a színes televízió, amelyhez csak megfelelő mennyiségű „kenőpénz” fejében lehetett hozzájutni. Minden vágyott áru esetében megszokottá vált a „pult alól” és a „háttal a raktárból” történő beszerzés.

³³ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 21584/1966

³⁴ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 19783/1967

³⁵ *Kisalföld* 18 (1962), 99. sz., április 29. 1. p. „Átalakítják Sopronban a Berzsenyi könyvesboltot és a Ciklámen cukrászdát.”

³⁶ *Valuch* 2013, 23–24.

³⁷ *Kisalföld* 25 (1969) 283. sz., december 6. 3. p. „Tejpremier”; *Kisalföld* 26 (1970) 17. sz., január 21. 6. p., „Soproni figyelő.”

³⁸ *Valuch* 2013, 156; 244.

A Várkerület 74. számú épület esetében tetten érhető az a szemlélet, ahogyan a korszakban gyakran viszonyultak a faportálokhoz. A problémát az okozta, hogy az épületben működő játékbolt neonvilágítás helyett sima cégtáblát szeretett volna felszereltetni ellentétben a szomszédos bórdíszmú üzlettel. A hivatal kifogásolta, hogy a Soproni Ingatlankezelő Vállalat tetemes költséggel az ócska és ízléstelen – ez a hivatal álláspontja volt – faportálokat eltávolította és helyére korszerű vasportálokat épített. Az új portál felett megfelelő hely áll rendelkezésre neonberendezés elhelyezéséhez. A vélemény az volt, hogy a Lenin körút (ma Várkerület) képét elégtelenítené, ha a számos üzlet között csak a játékbolt nem használná a neonfényt.³⁹ Végül is a ház bal felében a Győr-Sopron-megyei Ruházati Kiskereskedelmi Vállalat 72. számú boltja 1962-ben „Bórdíszmú” neonfeliratot,⁴⁰ míg az épület jobb szárnya, a Győr-Sopron Megyei Iparcikk Kiskereskedelmi Vállalat 116. számú boltja „Játékbolt” neonvilágítást kapott (5. kép).⁴¹ A '80-as évekig jelentette ez az üzlethelyiség azt a helyet, aminek „A játékbolt” volt a neve, mivel csak egy volt belőle a városban. A játékok árusításában a változást és a „forradalmat” a Hátsókapu kicsiny üzlethelyiségében működő Delfin játékbolt megnyitása jelentette a '80-as években, amely a korszak minden gyermekének különleges emlék.

5. kép. Lenin körút 72-74. (ma Várkerület) neonfeliratokkal (fotó részlete). Fotó: Finta Béla (Soproni Múzeum, Fotótár, AF-70022)

³⁹ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 15300/1962

⁴⁰ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 15300/1962

⁴¹ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 21584/1966

A neonosítási folyamatban alapvető szerepe volt a Városi Tanácsnak és az ellátást biztosító, cikkszoportonként elkülönülő kereskedelmi vállalatoknak. A Győr-Sopron megyei Ruházati Kiskereskedelmi Vállalat 1962-ben szereltetett fel több helyszínen neonreklámot. Az előbb említett Várkerület 74-en kívül (72-es számú bolt) a Lenin körút 16-ra (64 és 65-ös számú bolt) „Divatáru” valamint „Férfi Divat” került fel. A Lenin körút 14. (74. sz. bolt, „Rövidáru”, barna kerámiablokk betűk) és a Lenin körút 57-re (70. sz. bolt, „Leértékeltáru”, bordó kerámiablokk betűk) nem tartották szükségesnek a neonvilágítást.⁴²

A neonosításból a Kisipari Szövetkezetek is kivették részüket. Találunk helyeket, ahol saját üzletükre is neonokat szereltettek, a Soproni Vas és Járműipari Ktsz villanyszerelő részlege pedig a neonok elkészítésénél és kivitelezésénél is közreműködött. A '60-as években számos kisipari szövetkezetnek volt üzlete vagy műhelye a Lenin körúton. Egy 1962-es plakát az alábbiakat ismerteti:⁴³

Ktsz neve	Cím (Részlegek vagy tevékenységi kör)	Alapítás
Soproni Jármű és Gazdasági felszerelést gyártó Ktsz	<ul style="list-style-type: none"> - Sopron, Botond u. 4. (autószerelő-, vasesztergályos-, autóvillamossági részleg) - Rákóczi u. 27. (kovács-, bognár részleg) - Lenin körút 90. (Szíjgyártó részleg) 	1951
Soproni Fémtömegcikk Ktsz	<ul style="list-style-type: none"> - Rákóczi u. 39. 	
Soproni Vas- és Szerelő Ktsz	<ul style="list-style-type: none"> - Ógabona tér 12. - Ógabona tér 16. - Újteleki u. 4. 	
Soproni Asztalos és Faipari Ktsz	<ul style="list-style-type: none"> - Vitnyédi u. 21-23. 	1948
Soproni Nőiszabó Ktsz	<ul style="list-style-type: none"> - Lenin körút 34. 	
Soproni Szabó Ktsz	<ul style="list-style-type: none"> - Mátyás király u. 20. - Színház u. 20. - Lenin körút 83. - Major köz 1. 	1948
Soproni Cipész Ktsz	<ul style="list-style-type: none"> - Lenin körút 65. - Lenin körút 67. - Lenin körút 71. - Ötvös u. 10. - Béke u. 18. - Kossuth u. 2. - Köztársaság u. 8. - Brennbergbánya 	

⁴² MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 15300/1962.

⁴³ Soproni Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény, Aprónyomtatványok

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz	<ul style="list-style-type: none"> - Kossuth Lajos u. 5. - Lenin körút 23. (képkeretező munkát vállalnak) 	
Soproni Fényképész és Fogtechnikus Ktsz	<ul style="list-style-type: none"> - Széchenyi tér 2000. - Lenin körút 72. 	
Soproni Fodrász Ktsz	<ul style="list-style-type: none"> - Lenin körút 77. (férfi és női) - Köztársaság u. 2. (férfi és női) - Színház u. 11. (férfi) - Béke u. 16. (férfi és női) - Lenin körút 39. (férfi és női) - Lenin körút 23. (kozmetika és női) - Rákóczi u. 14. (férfi) - Híd u. 12. (férfi) 	
Soproni Háziipari Szövetkezet	<ul style="list-style-type: none"> - Torna u. 1. (kézi és gépi kötéssel felső kötöttruha, javítás is) - Lenin körút 77. (megrendelésre harisnya, szemfelszedés, nylon harisnya átkötés, ágynemű hímzés, gomb préselés, kézimunka, zászló készítés) 	

A Soproni Fényképész és Fogtechnikus Ktsz 1962-ben hívta életre a Tempó Gyors-szolgálati Részlegét, amelynek az átvevőhelye a Lenin körút 30. (ma Várkerület 30.) volt. Tevékenységi körükben gondoskodtak csomagok elszállításáról, postai küldemény feladásáról, padlás vagy pince lomtalanításáról, takarításról, ablaktisztításról, háztartási munkák elvégzéséről, tüzelő pincébe vagy kamrába hordásáról, gyermek felügyeletről, betegek ápolásáról és más szolgáltatásokról.⁴⁴

A Fodrász Ktsz a Lenin körút 23. és 77. szám alatt kiviteleztetett a tevékenységükre utaló neonfeliratot. Előbbinél „Női Fodrász Kozmetika” (1962) kalligrafikus írásmóddal,⁴⁵ utóbbinál „FODRÁSZ SZÖVETKEZET” (1966) kapitális betűkkel került a homlokzatra.⁴⁶ Az 1948-ban alakult Soproni Cipész Ktsz 1967-ben a Lenin körút 65-re készítetett szintén kapitális betűkkel „CIPŐJAVÍTÁS” feliratot.⁴⁷ A kisipari szövetkezetek és a „magánzók” számos olyan tevékenységet folytattak, amelyek napjainkra fokozatosan eltűntek a Várkerületről. Manapság már nem is olyan egyszerű a környezetünkben akár egy jó cipészt vagy bőrdíszművest találni, nem is beszélve ernyősről vagy babajavítóról (a Soproni Szolgáltató Kisipari Szövetkezet a Lenin körút 27. alatt működtetett Ernyő- és

⁴⁴ Kisalföld 23 (1967) 49. sz., február 26. 3. p. „Tempósabb lett a soproni Tempó.”

⁴⁵ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 14142/1966

⁴⁶ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 20555/1966

⁴⁷ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 20719/1967

Babajavító részleget⁴⁸). A magánkisipari tevékenységet folytatók között is találunk példát neonfelirat készíttetésére. Számuk az '50-es évektől 1964-ig Sopronban folyamatosan csökkent (228 fő), majd az azt követő évtől (244 fő) ugyan nem folyamatos, de enyhén növekedés indult meg. A „magánzó” közül jellemzően a fodrász, szabó, cipész és hasonló szakmákat űzték a legtöbben.⁴⁹ Jakab László iparművész portáljának köríves szemöldökpárkányához igazítva helyeztette el az „ajándék” feliratot (1972), ami iparűzésének helyén, a Várkerület 108. számú házon volt látható a bejáratától jobbra.⁵⁰ Itt említeném meg, hogy ugyanennek a háznak a bal oldali üzletére „Papír írószer” neonfény került folyóírással még 1966-ban.⁵¹ Jakab László emléktárgyak – akkor divatos kifejezéssel élve souvenirok – készítésével foglalkozott. Szakmája azért is különleges volt, mert ajándéktárgy készíttést nem tanítottak sehol és ez többféle mesterséghez is értő embert igényelt.⁵²

A neonfeliratok elhelyezése nemcsak képi élményt jelentett, hanem megjelenésükkel a városokban egyfajta modernitást, haladást tükröztek. Ennek következménye volt, hogy mind a Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, mind a műemlékvédelemmel foglalkozó szakemberek fontosnak tartották alkalmazásukat. Ellentétben az '50-es évek visszafogottságával, a hatvanas évek közepétől a gazdaság fejlődésével fontos szempont lett a döntéseknél, hogy ahol lehet, váljék a modern felirat a portálszépítés eszközévé. Az iratokból kitűnik, hogy a Várkerületen neonberendezéssel ellátott üzletsort szerettek volna kialakítani a Mária-oszlop környékén, ezért több céget „kértek” ilyen cégfelirat készítésére. A Győr-Sopronmegye Tanács VB. Építési és Közlekedési osztálya 1961-ben a Lenin körút 74. jobb oldalának kialakításánál ezért próbált nyomást gyakorolni a Győr-Sopron megyei Iparcikk Kiskereskedelmi Vállalatra, hogy a játékarubolt felirata is neon legyen. Ebben esetben a feliratot végül a Soproni Tanács rendelte meg több másikkal együtt 1966-ban.⁵³ Feltehetőleg belátták, hogy ennek a terhet nem lehet teljes egészében az üzletekre hárítani (6. kép).

Az 1966-os neonosítási dömpingre biztosan hatással voltak olyan megjegyzések, amelyek Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága ülésén hangoztak el 1961-ben. A felszólalások szerint a Sopronban megforduló idegenek részéről állandóan megismétlődő észrevétel, hogy az esti órákban a város fő útőere – a higanygőz utcai lámpák ellenére – nem tükrözi vissza a „City” jelleget, inkább egy kihálásra ítélt kis vidéki város benyomását kelti. Szóvá tették, hogy a Műemléki Állandó Bizottság elnöke és titkára bizonyos idegenkedéssel viseltetik a fénycsöves cégfeliratok iránt. Sopron Városi Tanács VB. Ipar- és Műszaki Osztálya ezért kikérte az Országos Műemléki Felügyelőség véleményét. A válaszból tudjuk, hogy nincs kifogásuk a fénycsöves cégfeliratokkal szemben, csak azt

⁴⁸ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 21791/1972 (A Soproni Szolgáltató Kisipari Szövetkezet levelének fejlécében.)

⁴⁹ Győr-Sopron Megye Statisztikai évkönyve, 1966. Győr, 1967.

⁵⁰ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 20719/1967

⁵¹ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 20570/1967

⁵² Kisalföld 22 (1966), 47. sz., 1966. február 25. 3. p. „Souvenir, souvenir... Egyedül, kettesben”

⁵³ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 15300/1962, 21584/1966

hangsúlyozták, hogy annak előre elkészített tervek alapján kell történni. Egyetértettek az-
 zal, hogy ízlésesen kialakítva ezek emelik a város színvonalát, esztétikailag és kulturáltság
 szempontjából is.⁵⁴ A dokumentumokból tehát kitűnik, hogy a berendezések használatát
 minden szempontból kívánatosnak tekintették a hivatalos szervek részéről, a politika pe-
 dig a neonfeliratok városképi hatását a propaganda egyfajta közvetett, passzív eszközének
 tekintette.

6. kép. Régi és neonos üzletfeliratok. Ma már ez is a múlt (fotó részlete). Fotó: Finta Béla
 (Soproni Múzeum, Fotótár, AF-71032)

A levéltárban található várkerületi neontervek – beleértve azokat is, amelyek várkerüle-
 ti homlokzattal bírnak, de helyrajzilag nem oda tartoznak – listája (kiegészítve fotókon
 megtalált neonfeliratokkal)⁵⁵:

Ingtalan címe	Építető	Felirat	Év
Lenin körút 10.	Sopron Városi Tanács VB.	Üveg porcelán	1966
Lenin körút 16. (bal oldal)	Győr-Sopronmegyei Ru- házzati Kiskereskedelmi Vállalat Soproni Kiren- deltsége	férfi divat	1962

⁵⁴ MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 15300/1962

⁵⁵ A táblázat adatainak a forráshelye: MNL GYMSM SL XXIII. 509. a) 14170/1961, 16086/1961, 14142/1962, 15300/1962, 20555/1966, 21584/1966, 21691/1966, 22104/1966, 19783/1967, 19905/1967, 20293/1967, 20570/1967, 20719/1967, 21348/1967, 21774/1967, 21791/1972, 19040/1973

Lenin körút 16. (jobb oldal)	Győr-Sopronmegyei Ruházati Kiskereskedelmi Vállalat Soproni Kirendeltsége	divat KÖTÖTTÁRU	1962
Lenin körút 18.	Sopron Városi Tanács VB.	Konzerv-Hal-Baromfi	1966
Lenin körút 23.	Soproni Fodrász Ktsz	női Fodrász Kozmetika	1962
Lenin körút 24.	?	Virág (fénykép alapján)	?*
Lenin körút 25.	Sopron Városi Tanács VB.	GULYÁS CSÁRDA	1966
Lenin körút 31.	Sopron Városi Tanács VB.	Finom pékárúk	1966
Lenin körút 31.	Molnár Lajos	DIVATCIKKEK	1973
Lenin körút 33.	Sopron Városi Tanács VB.	VASÁRUK	1966
Lenin körút 34.	?	Divatszalon (fénykép alapján)	?
Lenin körút 35.	Sopron Városi Tanács VB.	Cipők	1966
Lenin körút 36.	Sopron Városi Tanács VB.	HÁZTARTÁSI CIKKEK	1966
Lenin körút 45.	Sopron Városi Tanács VB.	VILLAMOSSÁGI CIKKEK	1966
Várkerület 47.	Soproni Élelmiszer Kiskereskedelmi Vállalat	FŰSZER CSEMEGE	1967
Lenin körút 48.	Sopron Városi Tanács VB.	Ciklámen ILLATSZER	1967
Lenin körút 51.	Sopron Városi Tanács VB.	CSILLÁR LÁMPA	1966
Lenin körút 53.	Sopron Városi Tanács VB.	BÚTOR	1966
Lenin körút 54.	Sopron Városi Tanács VB.	NŐI-FÉRFI Cipők	1967
Lenin körút 56.	Sopron Városi Tanács VB.	FÉRFIRUHÁK	1967
Lenin körút 60.	?	Óra Ékszer (fénykép alapján)	?
Lenin körút 62.	Sopron Városi Tanács VB.	Gyermekruhák + két gyermek-figura	1966
Lenin körút 65.	Soproni Cipész Ktsz	CIPŐJAVÍTÁS	1967
Lenin körút 66.	Sopron Városi Tanács VB.	Édesség	1967
Lenin körút 68.	Sopron Városi Tanács VB.	Papír írószer	1966
Lenin körút 70.	?	népművészet HÁZIIPAR (fénykép alapján)	?
Lenin körút 71.	Sopron Városi Tanács VB.	Pannonia bár	1966

Lenin körút 72.	OFOTÉRT (Optikai, Finommechanikai és Fotócikkeket Értékesítő Vállalat)	Optika FOTÓ + OFOTÉRT embléma (A fotókon az embléma mellett „FOTÓBOLT” felirat látható)	1961
Lenin körút 73.	Sopron Városi Tanács VB.	RESTAURANT, PANNONIA SZÁLLODA, PANNONIA ÉTTEREM, HOTEL	1966
Lenin körút 74. (Bal oldal)	Győr-Sopronmegyei Ruházati Kiskereskedelmi Vállalat	BÓRDÍSZMŰ	1962
Lenin körút 74. (jobb oldal)	Sopron Városi Tanács VB.	Játékárú	1966
Lenin körút 76.	Sopron Városi Tanács VB.	KONYHAFELSZERELÉSEK	1966
Lenin körút 77.	Soproni Fodrász Ktsz	FODRÁSZ SZÖVETKEZET	1966
Lenin körút 79. (bal oldal)	Sopron Városi Tanács VB.	Ruházati Áruház	1966
Lenin körút 79. (jobb oldal)	Sopron Városi Tanács VB.	Bisztró	1966
Lenin körút 81.	?	ÁLLAMI ÁRUHÁZ (7. kép)	1950
Lenin körút 87.	Sopron Városi Tanács VB.	LEÉRTÉKELT ÁRUK	1966
Lenin körút 88.	?	Ajándék (fénykép alapján)	?
Lenin körút 90.	Csemege Élelmiszerkereskedelmi Vállalat	konsumturist Souvenir	1966
Lenin körút 90.	?	UTAZÁSI IRODA + füstölgő mozdony embléma	1976
Lenin körút 92.	?	Opera ILLATSZER (fénykép alapján)	?*
Lenin körút 96. A.	?	Országos Takarékpénztár	?
Lenin körút 98.	Sopron Városi Tanács VB.	Motorkerékpár Kerékpár Varrógép	1966
Lenin körút 100-102.	Csemege Élelmiszerkereskedelmi Vállalat	ABC + Csemege kosár, Csemege KÁVÉ TEA KAKAO, HIDEG-KONYHA, Édesség, Kuli figura KÁVÉ TEA felirattal (embléma)	1967

Lenin körút 100-102.	MAGYAR HIRDETŐ	Pepsi embléma, ami kétoldalra világító doboz	1972
Lenin körút 104.	Állami Könyvterjesztő Vállalat	Berzsenyi Dániel KÖNYVES-BOLT	1967
Lenin körút 106. (bal oldal)	Csemege Élelmiszerkereskedelmi Vállalat	Csemege	1961
Lenin körút 106. (jobb oldal)	Sopron Városi Tanács VB.	LAKÁSTEXTIL	1967
Lenin körút 108. (bal oldal)	Sopron Városi Tanács VB.	Papír írószer	1967
Lenin körút 108.	Jakab László	ajándék	1972
Lenin körút 110.	Sopron Városi Tanács VB.	VASÁRUK	1966
Lenin körút 112. (Bal oldal)	Sopron Városi Tanács VB.	Édesség	1966
Lenin körút 112. (jobb oldal)	Sopron Városi Tanács VB.	DOHÁNY	1966
Hátsókapu 8.	?	TOTÓZÓ	?
Hátsókapu 8.	?	FŰSZER CSEMEGE	?
Hátsókapu 8.	Soproni Élelmiszer Kiskereskedelmi Vállalat	Élelmiszer Csemege	1967
Előkapu 11.	Sopron Városi Tanács VB.	SOUVENIR	1966
Ikvahíd 1.	?	Kosár kertibútor	1966

* A Kisalföld 1961. december 23-i számában említi (17. évf. 302. sz., 5. p.), mivel a kiégett neonetűket kifogásolja az újságíró

1980. szeptember 25-én az Ikva áruház megnyitása az Árpád úton fontos választóvonalat jelentett a Várkerület üzleti életében. Az áruházban a Győr-Sopron Megyei Iparcikk Kiskereskedelmi Vállalat és a Győr-Sopron Megyei Ruházati Kiskereskedelmi Vállalat közösen árusított 3600 négyzetméter alapterületen. Mutatta azt, hogy egy ilyen nagyléptékű áruháznak – ami Győr-Sopron Megye második legnagyobb áruháza volt – már nem lehetett helyet találni a Várkerületen.⁵⁶ Ezzel az üzletnyitással a kereskedelem helyszíne megindult a belvárosból kifelé, és ez a folyamat egészen napjainkig tetten érhető. A '80-as

⁵⁶ Kisalföld 36 (1980), 225.sz., szeptember 25. 1. p. „Megnyílt az Ikva ikeráruház.”

években a Várkerületen egyre inkább túlsúlyba kerültek a butikok („maszekok”), akik a magyarok által óhajtott divatcikkeket forgalmazták, valamint az egyre erősödő osztrák bevásárló-turizmusra építettek.

A „sógorokért” folytatott verseny eredményeként az Ausztriához közelebbi területekre kerültek át a butikok. Üzletházak, üzletsorok nyíltak a külvárosban. A Lackner Kristóf utcában 1992-ben épített Stadion üzletház jellegzetes példája ennek.⁵⁷ Ezzel egy időben a Várkerületen is intenzív átalakulás indult el, amelyet a multinacionális cégek megjelenése tovább erősített (TESCO). A felvázolt folyamatok azt eredményezték, hogy manapság kevés vonzó üzletportált találunk. Sem a tulajdonos, sem a bérlő nem kíván költeni a portál szépítésére, legkevésbé neonreklámra. Kirakat-világításon kívül alig találunk tetszetős cégfeliratot, esetleg néhány tőkeerős vállalatnál világító dobozbetűket fedezhetünk fel. Az a fajta igényesség, amely a háború előtt az üzlettulajdonosokat jellemezte, újból kívánatos lenne. A Várkerület megújítása újabb mérföldkövet jelent a „soproni Kiskörút” történetében. Azt, hogy a felújítás felelősségteljes munkája hogyan sikerült, csak néhány évtized múlva, a tanulságok levonásából tudhatjuk meg.

7. kép. Az Állami Áruház megnyílása (Várkerület 81.) Fotó: Diebold Károly, 1950.
(Soproni Múzeum, Fotótár, 15477)

⁵⁷ Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Szeged – Tatabánya, 2003, 132.

Jelen tanulmány írásakor a soproni Várkerület első szakaszának látványos felújítási munkálatai a befejezésükhöz közelednek, megkezdődött a műszaki átadási eljárás. A terület nagy része megkapta új burkolatát, folyamatban van a – használat és látvány szempontjából egyformán fontos – utcabútorok elhelyezése. Az újonnan kialakuló állapot bemutatása előtt fontosnak tartjuk áttekinteni, hogy melyek azok az építészeti és városesztétikai szempontok, amelyek a terveken rögzített és a kivitelezés során materializálódó megoldásokat alátámasztják.

A közterület mint építészeti tér

„Akik a házat úgy határozzák meg, hogy az valami, ami kő, téglá és gerenda – azok csak a lehetőség szerint való házat határozzák meg, mert amit említenek, az mind anyag. Akik ellenben azt mondják, hogy a ház emberek és javak megvédésére szolgáló zárt tér, vagy más ilyesfélét tesznek még hozzá, azok a ház aktualitását adják meg: ami az valóságosan. Akik pedig mind e kettőt egyesítik, azok a harmadik, a kettő egyesüléséből álló valóságot jelölik meg.”

Arisztotelész (Kr. e. 4. sz.), Metafizika, 8. könyv

A Várkerület változásainak elemzésekor talán nem haszontalan egy kis építészet-elméleti kitérőt tennünk. Rögzítenünk kell, hogy az építészet a téralkotás művészete. Célja az emberi tartózkodásra, különböző tevékenységek végzésére alkalmas, a külvilágtól többé-kevésbé elzárt terek létrehozása. Eszköze pedig a különböző korszakok technikai tudása, a rendelkezésre álló anyagok segítségével létrehozott szerkezet. Az építészetnek, építőművészetnek ez a kettőssége már a Krisztus előtti 4. században is foglalkoztatta a gondolkodókat, és hangsúlyosan jelenik meg a történeti építészetelméletben is.¹ Sokszor a belső terek létrehozásának mintegy „melléktermékeként” jönnek létre a települési szövetet alkotó külső terek: az utcák, teresedések, a települések. Természetesen találunk példát a közterületi terek tudatos tervezésére,² de a történeti városokra inkább ezek organikusan kifejlődött, a történelem folyamán szervesen kialakult változatai jellemzőek.

Az embert körülvevő tér érzékelésének legfontosabb módja a látás. A látókúp a szem tengelyétől mérve vízszintesen 60-60 fok, függőlegesen felfelé 30, lefelé 45 fok körül van, iránya a szem, illetve a fej mozdításával folyamatosan változik. A látványt az agyunk a

¹ A legnagyobb reneszánsz építészet-teoretikus, Leon Battista Alberti Tíz könyv az építészetről című munkájában foglalkozik az építészet gyakorlati oldalával (anyagok, szerkezetek, kivitelezés), és elméleti kérdéseivel is. Utóbbi kérdéskörrel kapcsolatban többször hivatkozik arra, hogy az épületnek a célszerűségeen túl szépnek, arányosnak kell lennie, annak érdekében, hogy a benne tartózkodó ember jól érezze magát. Alberti építészetelméleti munkásságát lásd: Alberti. Főszerkesztő: Taksás Mihály. Bercsenyi 28-30. A BME Építészhallgatóinak kiadványa. Budapest. 1982

² Egységes koncepció mentén tervezett városi terek klasszikus példái a római Piazza di Campidoglio, a párizsi Place des Vosges vagy a Place Vendôme.

korábbi tapasztalataink alapján értelmezi, így tudjuk a látás segítségével felmérni egy tér alakját, léptékét, méretét, színét. A szemünkkel érzékeljük a térben a fényt, annak irányát, erősségét, a fény által keltett árnyékokat. A térről alkotott képet a többi érzékszerv által közvetített információ is kiegészíti. A hallás a hangok, visszhangok segítségével szintén a tér méreteiről tájékoztat, a tapintás segítségével a teret körül vevő anyagokat, azok felületét, hőmérsékletét ismerhetjük meg. A tér méreteinek pontos felméréséhez sok esetben van szükség arra, hogy végigjárjuk a teret. A járás sebessége alapján, a mozgás során tudjuk megismerni a tér valós méreteit.³ Különösen igaz a végigjárás alapján történő megismerés a szabályos geometrikus rendtől eltérő, organikusan szerveződő történeti városi szövet, mint például a soproni belváros és a Várkerület esetében. Egy szögben törő, íves utcákból és szabálytalan alaprajzú terekből álló településrész megismerése, megértése sokszor csak többszöri végigjárás során lehetséges. A végigjárás, a megismerés során a terek méreteit, léptékét mindig magunkhoz, az emberhez igazítjuk.⁴ Az emberi méret határozza meg az épületek, az egyes épületelemek (ajtó, ablak, korlát, lépcső) méretét, így ezek látványa alapján tudunk egy épület méreteire következtetni.

A közterület az elsődleges építészeti elemként létrehozott épületek között látszólagosan üresen maradó semmi. Ugyanakkor ez a házak közötti űr a tulajdonképpeni város, ahol a városi élet megannyi mozzanata játszódik. A városi teret gyalogosok, kerékpárosok, gépjárművek mozgása, hangja telíti meg élettel. Az életet a tér alapfelületén elhelyezett közlekedősávok, utak, járdák, zöld felületek tagolják, és itt helyezkednek ez az utcai élethez szükséges utcabútorok, teraszok, szökőkutak, pavilonok, a közvilágítás, illetve egyéb közterületi elemek. A közterületek rendkívül fontos látványelemét adja a növényzet. A közterület alapsíkját valamiféle burkolat alkotja, ez a terepviszonyoktól függően lehet sík vagy tagolt, lehet vízszintes vagy ferde, illetve ezek kombinációja.

A közterületeket a környező épületek homlokzatai által alkotott térfalak teszik háromdimenzióssá, az utca vagy a városi tér ettől válik optikailag zárttá. A térfalak egymáshoz viszonyított távolsága, elhelyezkedésük iránya és magassága határozza meg a térarányokat. A városi utcák hosszú, keskeny alakjával szemben a teresedések szélesebbek, tágasabbak. Az utca vagy a tér szélessége, illetve a térfalak magassága függvényében a térarány lehet feszített vagy szélesebb. A gyakorlati tapasztalat alapján megállapítható, hogy az emberek többsége bizonyos térarányokat kellemesnek, más térarányokat kellemetlennek, szélsőséges esetben nyomasztónak érez. A túlságosan keskeny és magas teret szűknek érezzük, bezártság érzetet ébreszt bennünk. Ezzel szemben a túlzottan tágas, távoli térfalakkal lehatárolt térben nem találunk biztos tájékozódási pontot, elbizonytalanodunk (1.a-d ábra).

³ A tér mozgás során történő megismerése az alapja a barokk térszervezés által létrehozott épületeknek. A római Piazza di San Pietro (Lorenzo Bernini), mint városi tér vagy a velencei Santa Maria della Salute (Baldassare Longhena) templom belsője kiváló példák arra nézve, hogy a teret kizárólag a végigjárás, a mozgás útján ismerhetjük meg.

⁴ Az ember, mint kiinduló lépték két legfontosabb ábrázolása a Leonardo-féle körbe és négyzetbe foglalt emberi arányokat mutató rajz, illetve a Le Corbusier által megalkotott Modulor-figura.

1.a ábra. Térarányok a Várkerület különböző szakaszain. Széchenyi téri „kapu”

1.b ábra. Térarányok a Várkerület különböző szakaszain. Várkerület déli szakasza

1.c ábra. Térarányok a Várkerület különböző szakaszain. Mária-oszlop környéke

I.d ábra. Térarányok a Várkerület különböző szakaszain. Kisvároskerület

A történeti, szabálytalan alaprajzi rendszerű város végigjárása során folyamatosan változik a mozgás iránya, ezért változik az utcakép, változnak a térarányok. Különösen igaz ez a megállapítás mozgalmasság, lejtős terepen épült település esetében, ahol a vízszintes mozgás függőleges mozgással is kiegészül. Az állandóan változó településképet az emberek többsége szépnak, festőinek érzi.

Annak ellenére, hogy egy város térszerkezetéről a helyszínrajz vagy a térkép rendkívül sokatmondó információkat hordoz, térképi ábrázolásaink általában nem tükrözik hűven az utcák, terek méreteit, azokat sematikusan, többnyire a közlekedési útvonalak hangsúlyozásával ábrázolják. Az ábrázolás pontosságát természetesen az adott térkép elsődleges célja határozza meg, de legalább a belvárosi turista útvonalakat ábrázoló térképeken elvárható a városszövet hiteles ábrázolása, hiszen a változatos, izgalmas utcarendszer látványa felkelti az érdeklődést, újabb utcák és terek felkeresésére ösztönöz.⁵

A Várkerület mint építészeti tér

Az általános megállapítások után térjünk rá a soproni Várkerület elemzésére. A mai városkép gyökerei a római időkig nyúlnak vissza. Annak ellenére, hogy Scarbantia maradványai materiálisan alig-alig láthatók, megállapíthatjuk, hogy ezek határozzák meg a mai településképet. A Belvárost övező középkori hármass városfal középső eleme a római kori városfalra, annak maradványait felhasználva épült meg. Ehhez, az elliptikus alaprajzú falgyűrűhöz tapasztották hozzá a belvárosi épületeket. Mivel nagyjából azonos méretű telkeket alakítottak ki, a belvárosi Szent György- és Templom utcák íves vonalvezetését a fal íve határozta meg. Később, a 18. századtól a városfal hadászati szerepének elvesztése után ugyanez a folyamat játszódott le a Várkerületen, itt kívülről támasztották neki a

⁵ A közterület, mint tér érzékeléséről, a szemlélődő emberre gyakorolt hatásairól részletesen ír: *Granasztói Pál: Város és Építészet*. Budapest, 1960. és *Pogány Frigyes: Terek és utcák művészete*. Budapest, 1954.

falnak a kereskedőbódékat, később polgárházakat, így alakult ki a Várkerület belső öve. A külső oldalon, a várárok mentén már korábban is álltak épületek, erre néhány ház góti-kus részletei utalnak.

Az egykori Római Birodalom területén több helyen találkozhatunk azzal a jelenséggel, amikor a megmaradó utcahálózat közvetítésével érzékelhető az egyébként anyagában régen nem, vagy legalábbis nem látható módon létező római örökség,⁶ de Magyarország területén ilyen módon Sopron őrzi leglátványosabban a pannóniai örökséget.

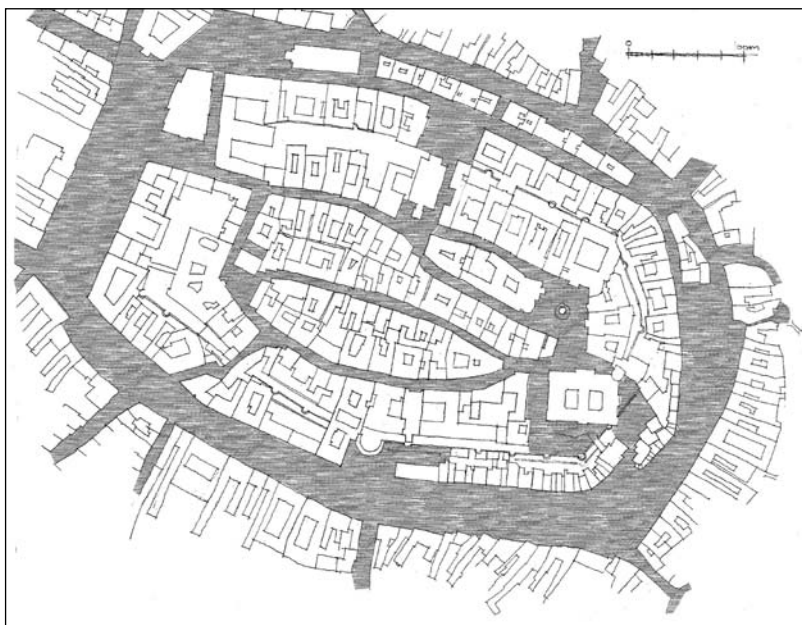
A Várkerület legszűkebb pontja, a Széchenyi-palota és a Horváth-ház között található. A Széchenyi térről így mintegy kapun keresztül lépünk be a Várkerületre, ami ezután rögtön jelentősen kiszélesedik. A következő hosszú szakaszon az enyhén hajló térfalak közötti távolság kis mértékben szűkül, majd tágul, a belső térfalban a városfal ívét követő töréspont is megfigyelhető. A térfalakat a belső oldalon a Hátsókapu, kívül a Móricz Zsigmond utca és a Torna utca torkolata töri át. A térfalak viszonylag magasak, a kezdeti egyemeletes házak után mindkét oldalon kétemeletes épületek sora következik, ennek következtében a széles – már-már túl széles – térarányok ezen a szakaszon kellemes, emberi léptékűvé válnak, a térfalak magassága az ellentétes oldalról kedvező látószög alatt figyelhető meg, de még a tér közepéről is átlátható a homlokzatok magassága.

A Várkerület íves kialakításának köszönhetően a tekintet a belépési pontból sem tud a végtelenbe futni, hiszen a külső ív házsora a horizont elé kanyarodva lezárja a kilátást, a kanyarodó térfalak továbbsétálásra csábítanak (1.b. és d. ábra). Az első nagyobb teresedés a Bástya tér, melyet a második világháborúban lebombázott házak helyének üresen hagyásával alakítottak ki. A külső oldalon ugyanitt az Árpád utca tágítja a teret. A térszakasz rendkívül fontos látványeleme a Szent György-templom bástya fölött magasodó tornya. Mivel a térfaltól visszahúzza helyezkedik el, nem uralja egyértelműen a látványt, hanem a házak mögötti, második réteget képezve egészíti ki azt. A Bástya tér létjogosultságát a mai napig vitatják a szakemberek,⁷ hiszen a jelenlegi – festői – városkép a történeti utcakép rovására, annak sérülésével, károsodásával alakulhatott ki.

A tér keresztmetszete a következő szakaszon fekvő arányú, a megnövekedő szélességhez alacsonyabb épületek tartoznak. A teresedés legnagyobb szélességét az Ikvahíd és az Előkapu becsatlakozásánál, a Mária-oszlop környékén éri el. Ezen a ponton a tér iránya is megváltozik, az idáig észak-déli irányú térfalak ívben nyugat felé fordulnak. Az Előkapu bejárata melletti épületek leszűkítik a teret, majd egy viszonylag keskeny átjárón jutunk az ismét kiszélesedő Kisvárkerületre, melyet egy, a térbe beállított háztömb zár le. Ettől a ponttól kezdve a széles tér közepe folyamatosan be van építve, így az a nyugati oldalon két párhuzamos utcává (Ógabona tér és Színház utca) keskenyedik (2. ábra).

⁶ A jelenség legközismertebb példái a római Domitianus stadionja helyén kialakított Piazza Navona; a luccai amfiteátrumot visszaidéző Piazza del Amfiteatro; illetve Split Diocletianus palota-együttese helyén kialakult belvárosa. Firenze belvárosában a Piazza di Santa Crocétól nyugati irányban fedezhető fel a helyszínrajzon az egykori amfiteátrum helye. Itt a nézőtér és a porond is sűrűn be van építve, ezért a helyszínen gyakorlatilag nem érzékelhető a jelenség.

⁷ Winkler Gábor (†) és Kubinszky Mihály több előadásában és írásában is a térfal történeti városkép megőrzése szempontjából szükséges visszaépítése mellett érvelt.

2. ábra. A soproni belváros közterületei

A területet a másik irányból végigjárva a szélesebb és szűkebb térrészek fordított sorrendben követik egymást, az utcakép, a teret lezáró horizont azonban más megjelenést biztosít a városképnek. A tornyok közül a Tűztorony és a Szent György templom tornya kevésbé hangsúlyosan jelenik meg a belső ív háztetői fölött. A Bástya tér utáni szakaszon azonban a domonkos templom látótengelyben megjelenő tornyai uralkodó motívummá válnak.

Látjuk tehát, hogy a városkép látványa végső soron csak többszöri, több irányú végigjárás folyamán tud teljes mértékben kibontakozni. Mindig a haladás irányába eső látvány az elsődleges, melyet az oldalsó, perifériásan érzékelt képek kiegészítenek, térbelivé tesznek. A mögöttünk levő képet az esetek többségében nem, vagy legfeljebb egy-egy visszapillantás erejéig érzékeljük.

A Várkerület látványát a határoló térfalakon kívül jelentősen befolyásolják az egyedi, hangsúlyos motívumként megjelenő tornyok. A Széchenyi tér felőli részen a domonkos templom tornyai mutatkoznak erőteljes függőleges elemként. A következő szakaszon a külső oldalon a látvány fontos eleme a Szent György templom tornya, mely a Bástya tér magasságában válik egyértelműen uralkodó motívummá. Ezen a helyen a Tűztorony felső része is jól látható a háztetők felett. Tovább haladva a Szent György templom tornyának látványa folyamatosan kíséri lépteinket, jelentős látványelemmé azonban csak az Ikvahíd torkolatából visszatekintve erősödik újra. Ezen a szakaszon azonban már a Tűztorony látványa dominál, de nem szabad megfeledkeznünk a Mária-oszlop térformáló, teret osztó szerepéről sem. A térrészen belüli központi elhelyezkedésével, a házak párkányvonaláig

3. ábra. Tornyok mint a városképben megjelenő erőteljes függőleges elemek a Várkerületen

4. ábra. Kockakő burkolat építése a Balfi utcában 2007 decemberében

emelkedő magasságával és karcsú megjelenésével optikai középpontot biztosít a térnek, éppen azon a ponton, ahol a térfalak távolsága a leginkább megnövekedik, ahol a szélességi-magassági arányok olyan méretűvé tágulnak, hogy a tér egységes látványa hiányában szétesne.⁸ A Kisvárkerületről visszatekintve még egyszer a Szent György templom tornya látható, de itt már egyértelműen a Tűztorony a fő függőleges motívum. (3. ábra)

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a Várkerület organikus fejlődés eredményeképpen létrejött, számos történelmi réteget magán hordozó, változatos megjelenésű, mozgalmas térfalakkal határolt, függőleges motívumokkal (tornyokkal) gazdagított, általában kellemes térarányokkal rendelkező, a szemlélőben alapvetően pozitív érzéseket kiváltó, festői, napjaink funkcionális igényeinek kielégítésére alkalmas építészeti tér.

Közterület-megújítások Sopronban

A Várkerület felújítása kapcsán érdemes felidézni a közelmúltban felújított, illetve még felújításra váró soproni közterületeket. A közterületek felújítása minden esetben jelentős terhet ró az önkormányzatra. A beruházás hatása nehezen mérhető, közvetlen anyagi haszon nem származik belőle, legfeljebb az ingatlantulajdonosok számíthatnak némi érték-növekedésre, a befektetés hosszú távú megtérülése nehezen számítható – bár a megvalósult példák alapján bizonyítható. Különösen nagy a döntéshozók felelőssége Sopron esetében, ahol az ország műemlékekben leggazdagabb vidéki városában kell a korszerű közlekedési, élhetőségi, gazdaságossági és műemléki szempontokat egyaránt figyelembe vevő építészeti megoldást találni.

Balfi utca

A soproni gazdanegyed mai napig legépebben megőrzött utcájának képét alapvetően barokk épülethomlokzatok határozzák meg. A többnyire földszintes gazdaházak zárt sorú beépítést alkotnak. Az utcában a közművek rekonstrukciójára és az utca újraburkolására 2007–2008-ban került sor Fehér Csaba közlekedéstervező (F-Road Bt.) burkolati tervei alapján. Az engedélyezett tervek szerint az utcában meglévő kőburkolat az egyes kövek elfelezése, illetve a járda vonalában elharmadolása után került volna vissza, sőt 2007 decemberében ilyen módon el is készült mintegy száz folyóméternyi útburkolat. 2008. tavaszán a lerakott burkolókö eltűnt (a hivatalos közlemények szerint ellopták⁹), majd nyáron az egész úttest aszfaltburkolatot kapott, melyet októberre – közlekedési szempontból is vitatható – a történelmi látványt teljesen megpecsételő fehér és sárga útburkolati jelekkel egészítették ki, így a külváros utolsó történelmi hangulatú utcája egy jellegtelen közlekedési folyosóvá silányult. Hiába őrzik a térfalak a 18-19. századi városképet, az alapfelület látványa rendkívül sokat ront az összképen (4. ábra).

⁸ Kiszélesedő tér közepén elhelyezett karcsú oszlop térosztó, térformáló hatását részletesen elemzi Pogány Frigyes *Bernini Piazza Navonán álló Négy folyó kútjával kapcsolatban*. Pogány Frigyes: Róma. Corvina Kiadó. Budapest. 1967.

⁹ Kisalföld, 2008. július 28.

5. ábra. A várkerület látványa a felújítást megelőzően

Petőfi tér

A belvárosi megnövekedett gépkocsiforgalom és parkolási gondok enyhítésére létesült a Petőfi téren a mélygarázs, jelentősen hozzájárulva a városközpont megközelíthetőségéhez, élhetőségéhez. A mélygarázs zárófödémén 2011 tavaszán készült a tér kialakítása. A terveket Józsa Dávid építész-mérnök (Archi-Doc Építész Iroda) készítette, de a tervtől látszólag csak kis mértékben eltérő módon megvalósított állapot látványában, hangulatában jelentősen eltér a tervezettől. A tervek szerint a fehér mészkő sávok közé meleg, barnászörös porfír kockakő betétek készültek volna legyezőmintába rakva. Ehelyett téglány alakú, a keretekkel és a növénykazettákkal színben sem harmonizáló, rideg gránit burkolat készült. A tér felújítása az esztétikai problémákon túl sikeresnek mondható, a zenélő szökőkút és környéke rendkívül népszerű a soproniak és az ide látogató turisták körében.

Deák tér

A belváros peremén húzódó parkosított tér 2006–2007-ben elvégzett felújítása a terület leromlott állapota miatt vált időszerűvé. A terveket Freiler László okleveles útépitő üzem-mérnök, Buzgó Csanád építész-mérnök és Wallner Krisztina tájépítész készítették. A korábbi sétaterén új funkcióként megjelent a játszótér, egy földbe süllyesztett – azóta vendéglátó funkciót kapott – „multifunkciós” tér, egy másik szintén a föld szintje alá kerülő – eredetileg Tourinform iroda – vendéglátóhely, valamint egy szökőkút.

Az igényes, ígéretes építészeti megoldásokat felvonultató tervek ellenére a csapnivaló kivitelezés és az azóta is hiányzó karbantartás következtében a tér ma lepusztultabb, mint a felújítást megelőzően! A kővel burkolt támfalokról, mellvédekről folyamatosan potyog a rosszul rögzített burkolat, a járdák igénytelenül elhelyezett szegélyelemei azóta

sem javították ki, a térformáló elemként felállított üveglapokat összetörték, a várostörténetet bemutatni hivatott üveglapokon és a – soha nem használt – felvonó üveghomlokzatain reklámok, óriásplakátok éktelenkednek. Egyedül a növényállomány kapja meg az őt megillető gondozást, és mivel a terület legnagyobb része zöldfelületként van kialakítva, ennek ápoltsága némiképp ellenpontozza az épített elemek siralmas állapotát.

Fő tér

A belváros szívében levő tér felújítását 2009-2010-ben végezték el Sallós Csaba és Szűcs Endre építészek tervei alapján. A tér burkolataként a korábban is meglévő kockakő került vissza, de a vízelvezetés szempontjából kedvezőbb lejtésvizonyokkal. Újraterelítették a restaurált Szentháromság-szobor körül a fákat, melyeket padokkal vettek körbe. Időközben megújultak a térre néző épületeik homlokzatai is, a tér megőrizte történeti hangulatát, ma is az ország egyik legszebb Fő tereként tartják számon, tapasztalataim szerint a felújítás óta még kedveltebbé vált. A téren számos rendezvényt tartanak, de a hétköznapiakban is megnőtt a téren sétáló emberek száma. A tér étellel való megtöltéséhez szerencsés módon járul hozzá az újból megnyitott Gambrinus étterem terasza is. A ház előtti térrészt a tér kialakítása során eleve sík kőlapokkal burkolták, ezt töltik meg ma a székek és asztalok.

A megvalósult példák vizsgálata során egyértelmű, hogy a közterületek felújítása minden esetben a környék felértékelődéséhez vezetett – bár önmagában a térburkolat felújítása nem oldja meg egy-egy leromlott állapotú tér problémáját. Az emberek szívesebben tartózkodnak a felújított tereken, a környező épületek értéke megnő. A szűkebb és tágabb belvárosban még felújításra váró közterek remélhetőleg tovább növelik a városközpont presztízsét.

Ötvös utca – Móricz Zsigmond utca – Magyar utca kereszteződése

A terület rendezésére vonatkozó burkolati terv (sajnos építész bevonása nélkül, kizárólag közlekedési tervként) elkészült. A tervezett állapot szerint azonban jóval több hely jut ezen a területen is a gyalogosoknak, mint a jelenlegi kialakítás mellett.

Kolostor utca – Templom utca – Bünker köz kereszteződése; Szent György utca

A belváros sorompóval való lezárása városképi szempontból rendkívül szerencsés döntés volt, azóta a belvárosban jelentősen lecsökkent a parkoló gépjárművek száma. A még aszfaltburkolatú belvárosi utcákra vonatkozó burkolati tervek szintén készen vannak. A burkolat rajzolatával hangsúlyozható az evangélikus templom előtti tér, valamint a Szent György templom finoman visszahúzott homlokzata előtti teresedés is.

Szentlélek utca – Dorfmeister utca – Balfi utca – Ikvahíd csomópontja

A Szentlélek templom előterének az újragondolása, forgalomcsillapítása, díszburkolattal való ellátása a gazdanegyed kapujában álló, a város egyik kiemelkedő műemléki értékét jelentő templom előnyére válna. A terecske újrafogalmazása a templom néhány évvel ezelőtti felújítása során fogalmazódott meg először. A nyugati (fő)bejárat kibontásának fel-

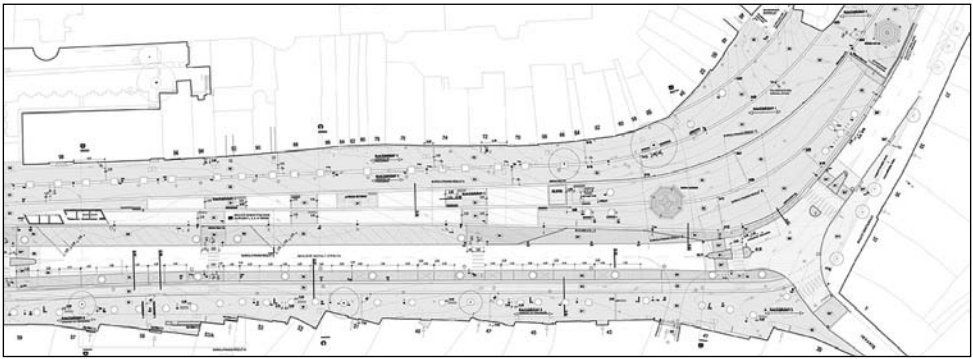
tétele, hogy az ne egy forgalmas útra nyíljon, hanem egy csökkentett gépjármű-forgalmú, alapvetően gyalogos zónára.

A Várkerület problémája

A Várkerület rehabilitációjának tervezése előtt – mint minden tervezési feladat esetében – szükséges volt a tervezési program összeállítása. Ehhez a jelenlegi állapot alapos felmérésére volt szükség. Az elemzés során megállapítható volt, hogy a Várkerület a meglévő állapotában nem tud a kívánt módon köztérként működni a következő okok miatt:

- a) A terület nagy részét a gépjárművek foglalják el. A kétsávos közlekedési út mellett helyenként mindkét oldalon egy-egy szervizút fut, ezekről nyílnak a parkolók. Cél a járművek által használt felületek csökkentése és a felszabaduló terület zöldfelületté vagy gyalogos zónává alakítása.
- b) A Várkerületen kevés és rendezetlen zöldfelület található. Az egyenként elhelyezett fák nem adnak összefüggő zöldfelületet, a gyepes felületek állapota rossz. A legtöbb zöld az út mentén húzódó örökzöld sövény. Ez jótékonyan eltakarja ugyan a forgalmat, valamint csillapítja a zaj- és porterhelést, ugyanakkor rendkívül kedvezőtlen a térbeli hatása: párhuzamos folyosókra tagolja a területet, gátolja keresztirányú közlekedést és átlátást.
- c) A sövényeken kívül a hosszában futó támfalak szintén közrejátszanak a tér tagolásában, a szintkülönbségek is az egymással párhuzamos terek érzetét erősítik.
- d) A közterületek elengedhetetlen tartozékaiként megjelenő pavilonok helyzete és formája rendezetlen. Az elárusító-, vendéglátó-, információs pavilonok ötletszerűen, sokszor igénytelen konténer formájában jelennek meg.
- e) A gyalogos zóna felülete kicsi. Az üzletek, vendéglátó-helyek kitelepülése esetén helyenként alig marad gyalogos közlekedő sáv, illetve nem megoldható az épületekben működő, aktív közterületi kapcsolatot igénylő funkciók elhelyezése.
- f) Nincs leülő felület, kevés a pad – bár maga a környezet sem inspirál, nem vonzza a sétálni, pihenni vágyó embereket.
- g) A térburkolatok sokfélék, többnyire műszakilag és erkölcsileg egyaránt elavultak.
- h) Az utcabútorok tekintetében nem beszélhetünk egységes arculatról. Többféle lámpatest, hulladékgyűjtő, pad található a területen. Ide sorolhatjuk a turisztikai információs táblák kavalkádját: az elegáns sötétbarna nyíl formájú öntött alumínium táblák mellett megjelentek a téglalap alakú információs táblák, majd a Mária-út szintén saját arculattal bíró táblái. A közelmúltban készült el egy újabb, negyedik típusú turisztikai tájékoztató táblarendszer. A belvárosban a Várfal-sétányhoz kapcsolódóan egy ötödik, ismét más anyagú, más színű, más arculatú táblarendszert találunk.
- i) A kereskedelmi forgalom külvárosba helyeződésének következtében a belvárosi, várkerületi üzletek működése bizonytalan, gyakori az üzletek bezárása, a helyiségek üresen maradása.

- j) A Várkerület problémái között mindenképpen meg kell említeni a belvárosi lakásállomány helyzetét. A második világháború utáni államosítások során a várkerületi ingatlanok többsége elvesztette tulajdonosát. Az eredeti állapotban az épületben lakó, ott üzlettel bíró tulajdonosok (vagy bérlők) valódi gazdaként gondozták az épületeket. Az új rendszerben az állam, és később az önkormányzat nem tudta sajátjaként kezelni az ingatlanállományt, ezért annak műszaki állapota folyamatosan romlott. A korábbi tehetős polgárok tágas lakásait apró, sokszor garzon méretű, közművesítés nélküli kis lakásokra osztották fel. Ebben az időszakban az egy kézben levő tulajdonjognak köszönhetően még volt lehetőség teljes épületek felújítására. A kilencvenes évektől azután a feldarabolt lakásokat a bérlők fokozatosan elkezdték megvásárolni. Az így kialakult tulajdonviszonyok (a kis lakások szerényebb anyagi lehetőséggel rendelkező tulajdonosai, és a tőlük független tulajdonban levő üzletek) következtében az egyes épületek egységes szemléletű felújítása sokszor teljesen lehetetlen, az épületek reménytelen helyzetbe kerültek (5. ábra).

6. ábra. A Várkerület tervezett helyszínrajza. Forrás: www.hetedik.hu

A Főutca-program

A Várkerület, illetve tágabban a történeti belvárosok megújítása kapcsán érdemes megemlíteni a 1980-as években Kanadából indult Főutca (Main Street) programot. A programot a városok identitását hordozó fő utcák vonzerejének elvesztése, belvárosi vállalkozások tönkremenetele, az épületek megüresedése hívta életre a kiüresedő belvárosok, azaz a helyi közösségek védelmére. A program lényege az érintett önkormányzat, a lakosság és a helyi kereskedők összefogása a történelmi belvárosok revitalizációja érdekében.

„A sikeres belváros-rehabilitáció kulcsa a hatpontos megközelítés:¹⁰

1. a *szervezés* – beleértve egy helyi, megszállottan lelkes és energiát adó szervező egyéniséget is; a jó szervezés mindennek az alapja.

¹⁰ Főutca kézikönyv. Pro Régió Ügynökség. Budapest. 2002. 6. oldal

2. a *helyi gazdaságfejlesztés* – igazán ettől várható majd az élénkülés; szükséges a helyi piac megértése, a versenytársak és a vásárlók ismerete és befolyásolása.
3. az *örökségvédelem* – a helyi közösség szellemi és fizikai örökségének számbavétele a jövőkép kialakításához is fontos.
4. a *városkép* – a városépítész, az utcaszépítés, az épített környezet minőségének fejlesztése igen fontos eszköz, de önmagában nem elegendő.
5. a *közlekedésszervezés* – a cél a közúti forgalom és az utca melletti terület-felhasználási tevékenységek szimbiózisának megteremtése a konfliktusok menedzselésével.
6. a *promóció* – beleértve a marketinget, a PR-t, valamint helyi médiával ápoltt szoros kapcsolatot.

A sikeres példák legfontosabb tanulsága, hogy a fenti megközelítés bármely elemének elhanyagolása biztos kudarchoz vezet!”

A fejlesztések célja a kiüresedő, rangjukat veszített belvárosok élettel való újbóli megtöltése. Az ehhez szükséges anyagi forrásokat közpénzek és magántőke együttes bevonásával lehet megteremteni. A szervezés, irányítás, menedzselés általában az önkormányzatok feladata, nekik kell a különböző gazdaságélénkítő város-rehabilitációs programokat koordinálni.

A Várkerület-tervpályázat és a felújítás

A korábban bemutatott soproni közterület-fejlesztések kapcsán teljes mértékben hiányzott a fenti hatpontos megközelítés. A kizárólag a fizikai környezet megújítását megvalósító programok többsége városrehabilitációs szempontból nem mondható sikeresnek, az esetek többségében a fizikai avulás néhány év után ismét szembetűnő.

Ezekhez képest nagy előrelépést jelentett, hogy a Várkerület rehabilitációját az akkori főépítész, Kuslits Tibor kezdeményezésére építészeti tervpályázat előzte meg, melynek célja volt „a Sopron városmagját körülölelő, az egykori várfal mentén kialakult központi körút, a Várkerület funkcióváltást követő új arculatának, térszerkezetének, organikus működésének és a városközponti szerephez igazodó, gyalogos dominanciájú használatának kialakítására vonatkozó építészeti javaslatok beszerzése.”¹¹

A pályázatra 27 pályamű érkezett, a zsűri első díjat nem adott ki. Második díjat kapott a *Hetedik Múterem* (Szabó Levente DLA, Almer Orsolya, Dvorzsák Jessica, Simon Orsolya, Tánczos Tibor, Páll András) és a *GEUM Múterem Kft* (Csontos Csenge, Gyüre Borbála, Rohrer Ádám) által készített terv. Ezen kívül a bizottság két darab harmadik díjat osztott ki, és négy pályaművet javasolt megvételre.¹² Végül a második díjat kapott tervező csapat készítette el a térburkolás engedélyezési és kiviteli tervdokumentációját¹³ (6-7. ábra).

¹¹ Részlet a pályázati kiírásból.

¹² A tervpályázat eredményéről szóló beszámoló 2009. november 12-én jelent meg az építészforum honlapon. www.epiteszforum.hu

¹³ A tervdokumentáció helyszínrajza és a látványtervek megtalálhatók a tervező Hetedik Múterem honlapján. www.hetedik.hu

7. ábra. A Várkerület látványterve. Forrás: www.hetedik.hu

A költséghatékonysági szempontból előírt kötöttségeket figyelembe véve, a várkerületi közlekedési útpálya az eredeti helyén maradt, ezen túl közvetlenül innen nyílnak a parkolók, melyek száma mindössze néhány százalékkal csökkent. Ezt a csökkenést az időközben elkészült Petőfi téri mélygarázs azonban többszörösen pótolja. Az oldalsó szervizutak helyén kerékpárutat, gyalogos zónát, zöldfelületeket alakítottak ki. Az egységes burkolattal ellátott felületen a korábbinál lényegesen több hely jut a vendéglátó teraszoknak, és remélhetőleg az épületek földszintjén kialakított üzletek száma is növekedni fog. A tervek szerint ezeken kívül szökőkút és egy minimális játszótér is növelni fogja a terület változatosságát. A zöldfelületek nagysága megnőtt, számos fát is telepítettek.

A különböző funkciójú térrészek burkolatai egységes rendbe szervezeten jelennek meg. Az úttest maradt aszfalt burkolatú, a parkolók nagykokcakó burkolatot kaptak. A kerékpárút, valamint a gyalogos felületek téglány alakú, sötétszürke kerámiaburkolattal készültek. Az egyes felületeket az egész területen egységesen végigfutó műkö szegélyek osztják optikailag kedvező arányú sávokra. Ugyanezekben a sávokban kaptak helyet a füvesített vagy bokrokkal beültetett szakaszok. A meglevő és az újonnan ültetett fákat impregnált zúzalékkal kitöltött faveremrácok védik. A burkolat anyagában, rakási módjában újszerű, a történeti környezetbe való illeszkedéséről valószínűleg sokan sok félet gondolunk. A tér egységes felületként való kialakítása mindenestre a történeti állapotot (faltól-falig egy síkú burkolat) idézi vissza, a sötétszürke szín pedig a hagyományos bazalt nagykokcakó burkolatok révén nem idegen a történeti belvárosainkban. A burkolat világos sávokkal való tagoltsága emberi léptékű, egy pillantással átfogható méretű részekre darabolja a felületet, segíti a tájékozódást. Az alkalmazott burkolóelem meleg színe szintén pozitív érzelmeket ébreszt az utca emberében.

A térburkolat újrafogalmazása során nagy részben eltűntek a Várkerületet hosszanti irányban megosztó szintkülönbségek, és a végigfutó sövények. Ennek köszönhetően a tér a párhuzamos közlekedési folyosók helyett egységes, a történeti állapothoz hasonló tágas teresedésé válhatott. Végigsétálva azt tapasztaljuk, hogy a korábbihoz képest sokkal jobban érvényesülnek a térfalak, kirajzolódik az út vonalvezetése, a semleges, nem harsogó és nem túltervezett burkolat kiemeli az épületek homlokzatait, végső soron a modern

építészeti eszközöket használó felújítás magamutogatás helyett a város történeti rétegeit hangsúlyozza. A nagy rondella előtt napjaink építészeti arculatát magán viselő, nyersbeton- és faburkolatú felületekkel megjelenő információs pavilon épült. A tervek szerint a teraszok is egységes arculatot kapnak.

A közterületi szobrok közül a Mária-oszlop szakszerű restaurálása megtörtént (Sütő József kőszobrász-restaurátor), a Hűség-kút változatlan formában áll a helyén. A 20. század második fele egyik legnevesebb magyarországi kőszobrász-restaurátorának, a város díszpolgáraként is tisztelt Szakál Ernőnek a római iskola szellemében fogant munkásszobra az engedélyezett tervdokumentáció szerint visszakerül az eredeti helyének közelébe.¹⁴

A Várkerület-rehabilitáció rendkívül fontos mozzanata és reményeink szerint a sikeres program egyik biztosítója, hogy a közművek és a térburkolat felújításán túlmenően kiegészült az egyes üzletek tulajdonosainak és bérlőinek bevonásával megvalósuló Portálprogrammal. Ennek jelentősége a Főutca programban is megfogalmazott köz- illetve magántőke együttes megmozgatása: a várkerületi portálokat a tulajdonosok önkormányzati segítséggel újíthatják fel. Ennek keretében a Nyugat-magyarországi Egyetem Alkalmazott Művészeti Intézetének diákjai Hadas László építész vezetésével 114 épületen meglévő 150 üzletportál közül közel száz várkerületi portállal kapcsolatban vettek fel adatlapot. A programban való részvételi szándékról megkérdezett üzlettulajdonosok közül huszonnégyen adtak pozitív visszajelzést. Ezekről a kirakatokról részletes felmérésről a dokumentáció és felújítási terv készült.

A Várkerületre mindig is a kor szerinti modern portálok voltak a jellemzőek. A 19. század második felében jelentek meg a nagy méretű, rolós, elegáns, még a történeti építészet formajegyeit viselő portálok. Az első világháború utáni évtizedekben Sopron országos viszonylatban is kiemelkedő helyszíne volt a korai modern építészetnek. A Winkler Oszkár és Füredi Oszkár építészek nevével fémjelzett időszakban számos sima vonalú, nagy üvegtáblákat tartalmazó, esetenként íves üvegezésű modernista portál jelent meg a Várkerületen.

A hetvenes-nyolcvanas években a műemléki helyreállítások során ezeket a portálokat nem tekintették értéknek, rengeteget megszüntettek, a Várkerület üzletei lakószoba-ablakok mögé szorultak. A mai helyzetben úgy érezzük, hogy a Várkerület eredeti funkciója, az üzletutca visszaállításához elengedhetetlenül szükséges a boltok üzletszerű megjelenése. A történeti rekonstrukció természetesen járható út, de ugyanakkor a mai építészet megjelenése is beleillik a város szerves fejlődési folyamatába. A Portálprogram ezen szempontok figyelembevételével segíti a város arculatának megőrzését, illetve szerves továbbfejlődését.

A várkerületi rehabilitáció szakmai irányítói az önkormányzat részéről Kuslits Tibor, majd Németh Gergely főépítészek, a Városfejlesztési Kft. részéről Kelemen Imre és Bors Péter voltak. Bízunk benne, hogy a színvonalas terv alapján, jó műszaki színvonalon megépített Várkerület közlekedési csatorna helyett az emberek kedvelt találkozóhelyévé válik, és hozzájárul Sopron belvárosában az élet megélénküléséhez, a város élhetőségéhez

¹⁴ Közgyűlési határozatban döntöttek arról, hogy Szakál Ernő munkásszobrát az Ógabona tér és az Újteleki utca torkolatánál található kis téren helyezik el. (A szerk.)

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Turbuly Éva

„Ez világ mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk.: Bubryák Orsolya MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat Kiadó, Budapest, 2010. 836 p.

A lövői és soproni gyökerekkel rendelkező Galavics Géza a magyar művészettörténet meghatározó alakja, az MTA levelező tagja. A főként a reneszánsz és a barokk korszak kutatójaként számon tartott, rendkívül sokoldalú tudós muzeológusként indult, pályafutása leghosszabb, meghatározó szakaszát az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének munkatársaként töltötte el különböző beosztásokban, miközben részt vett számos nagy kiállítás rendezésében, katalógusának elkészítésében. Munkáival sokszor mozgott az egyes kutatási területek határmezsgyéjén, kiváló kapcsolatokat ápolva más tudományágak művelőivel. A magyarországi kerttörténeti kutatások elindítójaként, doktori disszertációk témavezetőjeként számos tanítványt mondhat a magáénak.¹ A 70. születésnapja alkalmával összeállított tisztelegő kötet jól reprezentálja Galavics Géza kutatásainak és egyéniségének sokszínűségét, így a könyvesbolti forgalomban nehezen elérhető kötet rövid bemutatása talán több évvel a megjelenést követően sem érdektelen a Soproni Szemle olvasói számára.

Beke László, az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének igazgatója köszöntőjében tömören, lényeglátóan foglalja össze az ünnepelt munkásságának fő irányait és érdemeit. Az 59 tanulmányt tartalmi szempontok alapján három fő és nyolc alfejezetre osztották, amelyek követik a gazdag, folyamatosan tovább épülő életmű fő vonalait. A kötet végén olvasható a Bardoly István által összeállított, 1960 és 2010 közötti, tehát 50 évet átívelő Galavics-bibliográfia. A kötet fontos érdeme, hogy mindez egy helyen elérhető. Számos szakterület kutatói találhatnak benne fontos elindulási, kapaszkodási pontokat. Az 59 tanulmány szerzői tudósok, történészek, levéltárosok, építészek, műemlékes szakemberek, művészet-, irodalom- és kerttörténészek. A nyolc német nyelvű cikk írói osztrák, szlovák, illetve magyar, de német nyelvterületen alkotó tudóstársak. A cikkeket német nyelvű összefoglalók követik, a tájékozódást intézményi rövidítésjegyzék és névmutató segíti.

Az I. főfejezet a reprezentáció színtereivel foglalkozó írásokat gyűjti össze három alfejezetben. Ezek a Nyilvánosság és propaganda, A főúri reprezentáció „privát” színterei, valamint Az épített és a táji környezet ábrázolása és alakítása. A II. nagy fejezet Határátlé-

¹ A kiterjedt tudósi kapcsolatrendszer bizonyítéka az 59 tanulmány mellett a 350 nevet tartalmazó tabula gratulatoria is. Az ünnepelttel készült interjú folyóiratunkban: Turbuly Éva: A hagyomány mint megtartó erő és inspiráció. Interjú Galavics Géza művészettörténésszel. Soproni Szemle 68 (2014), 297–325.

pések címmel a kultúrák, művészeti és politikai kapcsolatok kölcsönhatásaival, valamint a vándorló művészekkel és motívumokkal kapcsolatos tanulmányok gyűjtőhelye. A III. főfejezet témája az egyház és a művészet, ezen belül legnagyobb számban a mecenatúra, valamint az ikonográfia, a kegyképek és a kegytárgyak témái rendezett írásokkal. Az 59 tanulmány részletekbe menő ismertetése, akár csak rövid említése is szétfeszítené e rövid bemutatás kereteit. Így a recenzens nem tehet mást, mint hogy szubjektív szempontokat sem nélkülözve kiemel néhány fontosabbnak tartott, illetve az olvasók érdeklődésére jó eséllyel számot tartó írást.

A Nyilvánosság és propaganda alfejezet első cikkének szerzője, Pálffy Géza történész, a 16–17. századi magyar történelem, valamint a koronázások, a koronázási jelvények elismert kutatója.² E témában egyik első publikációja az itt megjelent A magyar korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. H. Németh István történész, főlevéltáros a *Soproni Szemle* rendszeresen publikáló szerzője, a szabad királyi városok, köztük Sopron 16–17. századi történetének kutatója. Itt az öngazgatás és az állami felügyelet szimbólumait vizsgálja a fenti városokban. Gulyás Borbála a szász választófejedelmek udvarában 1548-ban és 1553-ban rendezett „huszár – török” viadalokról ír, ahol a bajvívók magyar és török jelmezekben bújva küzdöttek. A lovagi torna e műfaja egyúttal a törökellenes propaganda sajátos eszköze volt, aminek kialakulásában a schmalkaldeni háborúban hadi sikereket arató magyar könnyűlovas csapatok elismertsége mellett szerepet játszott azok egzotikus, „nézésre méltó” ruházata és fegyverzete is. Viskolcz Noémi Esterházy Pál I. Lipót 1666-os esküvőjén való részvételét helyezi tágabb összefüggérendszerbe egy metszetről kiindulva, amelyet Johann Martin Lerch bécsi rézmetsző készített el Esterházy megbízása alapján.

A korabeli főúri reprezentáció színtereit bemutató alfejezet tanulmányai közül olvasóink érdeklődésére tarthat számot Koppány Tibornak, a magyar műemlékvédelem doyenjének cikke Csáktornya átépítéséről a költő Zrínyi Miklós időszakában, valamint Kiss Erikáé Nádasdy Ferenc sárvári tárházának rekonstrukciójáról. Az Esterházy család két tagjával foglalkozik a fejezet két utolsó cikke. Stefan Körner és Kopp Margit a Galavics-kutatások egyik nagyon fontos célszemélye, Esterházy Pál nádor rezidenciáinak képi világát, a herceg által kialakított művészeti – képi program politikai-hatalmi céljait elemzi. Buzási Enikő egy eddig ismeretlen kosztümös ábrázolást mutat be, amely a Sotheby's egy árverésén jelent meg, s amelyet a szerző azonosított Esterházy Ferenc kancellár és családja ábrázolásaként.

Az épített és a táji környezet alfejezet öt cikke közül hármat emelnék ki. Basics Beatrix a táj szerepét és bemutatását elemzi az ismert angol író, Jane Austen regényeiben. Sisa József a soborsini (Sävârşin, Arad megye, ma Románia) kastélyról és parkjáról ír. A kastély építéstörténete a történelmi Magyarország távoli sarkában is „a közép-európai klasszicista ízlés komplex megnyilvánulása” a megbízók és az alkotók oldaláról egyaránt,

---

² Az MTA Lendület Szent Korona Kutatócsoport vezetője, többek között a Szent korona Sopronban – nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei című könyv szerzője. A kötet ismertetését ld. jelen számunkban (A szerk.).

sorsa pedig jellegzetes kastélysors, ami magán viseli a 19–20. századi történelmi változások következményeit. Hajós Géza, a kerttörténeti kutatások magyar származású, Ausztriában tevékenykedő elindítója és mestere, a művészettörténet-írás és a kertek kapcsolatának történeti áttekintését adja az I. világháborúig. Munkája végén röviden számba veszi a tudományág legfontosabb 20. századi és jelenkori kutatóit.

Fontos cikkeket olvashatunk a II. fejezet kulturális, művészeti és politikai kapcsolatokkal foglalkozó alfejezetében. Monok István a velencei könyvkiadás és Kelet-Európa 15–16. századi kapcsolatairól ír. Mikó Árpád az itáliai reneszánsz Jagelló kori magyar kapcsolatait dolgozza fel. Keserű Bálint egy érdekes kérdéskört, a katolikus Habsburg Monarchia által üldözött protestánsok mecénatúráját vizsgálja. Szabó Péter az erdélyi állam és Tokaj koronként változó kapcsolatát elemzi, különös tekintettel a határok és Tokaj „bejárat” szerepére. Szörényi László a haza fogalmát elemzi Zrínyi Miklós műveiben. A vándorló művészek – vándorló motívumok fejezetben mások mellett a művészettörténetesek doyenje, Garas Klára, Anton Kern munkásságához közöl adalékokat.

Az előzőkhöz hasonlóan az Egyház és művészet fejezet kiváló szerzői is elkényeztetik az olvasót. Marosi Ernő a pécsi román kori székesegyház narratív reliefjeit mutatja be, Lővei Pál a hahóti, egykori bencés monostor donátor szobrát elemzi, kitérve a korabeli európai analógiákra. Granasztóiné Győrffy Katalin a kőszegi Szent Jakab-templom jezsuita időszakának (1674–1749) mecénásairól ír, Farbaky Péter a barokk-kori Magyarország kamalduli remeteségeit veszi számba, míg Komárik Dénes a pesti, egykori pálos (Egyetemi) templom és kolostor mestereit. A megyénkben működő Székely Zoltán a győri Apátúr-ház ebédlőjének képprogramjáról értekezik, Puskás Bernadett egy munkácsi főpap, a görög katolikus Bacsinszky András sikeres lelképásztori, egyházpoltikus, és egyházmegye-építő tevékenységét mutatja be reprezentációs lehetőségeinek változásán keresztül, a görög katolikus egyház emancipálódásának évtizedeiben. Velladic Márta egy elfeledett forrásegyüttes, a lelkészszégregendezés (1782–1790) iratainak művészettörténeti vonatkozásait elemzi. A II. József által elrendelt szerzetesrendi abolícióval párhuzamosan végrehajtott lelkészszégregendezés során került sor a településeken a katolikusok lélekszámának felmérésére, a plébániák és filiák, az épület- és személyi állomány, valamint a jövedelmek összeírására. A Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött források számos tudományág, köztük a művészettörténet művelői számára nyújthatnak jól hasznosítható adatokat.

A keresztény ikonográfia témakörében három, a kegyképek és kegytárgyak fejezetben négy tanulmány olvasható, köztük a 2014-ben elhunyt R. Várkonyi Ágnes írása egy szakrális műkinccs, a „Klokocsói Szűz Mária” történetéről. Az ikon 1682 körül került a munkácsi vár kápolnájába, ahonnan Zrínyi Ilona vitte magával Törökországba. A kegy-szobor az ő halálát követően még visszakerült fiához, II. Rákóczi Ferenchez, majd 1711-ben hadizsákmányként Bécsbe szállították. A 18. század második felében nyoma veszett, így csak másolatban ismerjük a magyarországi Mária kultusz e jeles darabját. Kerny Terézia a máriabesnyői kegy-szobor történetét, 18–20. századi megjelenéseit mutatja be liturgikus alkotásokon, fogadalmi képeken, aprónyomtatványokon. Az ismertetés írásának idején körünkből örökre eltávozott szerző a szentképek kilenc fő ábrázolási típusát különítette el, vizsgálva azok tartalmi és formai megjelenésének a változásait.

Talán a fenti rövid bemutatás is jelzi, értékes ajándékot kapott az ünnepelt, és mi, olvasók is, kiváló szerzők izgalmas, sokszínű írásait, a barangolás lehetőségét a 16–18. század társadalom-, művészet-, és irodalomtörténetének, művészeti ágainak és nagy egyéniségeinek izgalmas, érdekfeszítő világában. Egyúttal kitekintést szűkebb-tágabb környezetünkre, és rálátást az országhatárokat átlépő politikai, kulturális és művészeti kapcsolatokra. A szerkesztő, Bubryák Orsolya hatalmas munkát végzett mind a szerzői kör megszervezésével és összefogásával, mind a 836 oldalas munka szerkesztői feladatainak magas színvonalú teljesítésével. A szemet gyönyörködtető kiadvány a kitűnő minőségű illusztrációkkal méltó megünneplése a kiemelkedő életpálya egy fontos mérföldkövének.

A tanulmánykötet címlapja

Nem csak a 17. századi soproni koronázó országgyűléseket, de a Szent korona soproni tartózkodását (1463, 1622, 1625, 1681) is szinte teljesen elfeledték a soproniak. Pedig ezeknek az eseményeknek köszönhetően ismerték meg Európa-szerte Sopront, a várost, ami ekkor, a 17. században élte egyik aranykorát. Pálffy Géza *A Szent Korona Sopronban – Nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei* című művében célul tűzi ki, hogy a fentebb említett eseményekkel nem csak a soproniakat, de a magyar nagyközönséget is megismertesse. A kötet egyrészt a Szent Korona elfeledett soproni tartózkodási helyszíneivel; másrészt az ezekkel összefüggő legfontosabb eseményekkel, ceremóniákkal is szeretné megismertetni az olvasót. A MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében működő „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által feltárt legújabb ismeretek is bekerültek a könyvbe.

A „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport 2012 júliusától Pálffy Géza irányításával a magyar uralkodókoronázások és a Szent Korona 1526 és 1916 közötti történetének szisztematikus vizsgálatát végzi. A projekt legfőbb célja a Szent Korona újkori históriájának és a magyarkirály-, illetve királyné-koronázások 16–20. századi (székesfehérvári, pozsonyi, soproni, budai és budapesti) ceremóniáinak részletes áttekintése. A kutatócsoport nemcsak hazai, hanem külföldi (ausztriai, szlovákiai, spanyol- és olaszországi stb.) levéltárak anyagát is vizsgálva kívánja összegyűjteni a koronázási jelvények és szertartások eddig ismeretlen újkori forrásait. Ezek segítségével összeállítja a korona itineráriumát, a koronázási szertartások „Ki kicsodáját”, a koronázási érmek adatbázisát. A kutatás kiemelt figyelmet fordít annak bemutatására is, hogy egyes korszakokban kinek mit jelentett a Szent Korona, milyen eszmeiség fűződött hozzá, és milyen szerepet játszott a magyar állami, később nemzeti reprezentációban és szimbolikus politikában.

A kötet könnyed, olvasmányos hangvételének köszönhetően fel se tűnik az olvasónak, hogy mennyi történelmi ténnyel és adattal gazdagodott már az első pár oldal olvasása alatt:

„Ellopták a Szent Koronát – 1440. február 20-21.

1440. február végén példátlan dolog történt a magyar felségjelvény históriájában. Ellopták a Szent Koronát! Mégpedig nem is akárhonnan, nem is akármilyen körülmények között és nem is akárki segítségével: bevett őrzési helyéről, a visegrádi fellegrárból, egy éjszaka alatt, egy királynéi udvarhölgy, Kottanner Jánosné Wolfram Ilona közreműködésével.”

Az idézett részlet, akár vezércikké is lehetne bármelyik napilapnak. Az olvasó figyelmét rögtön megragadja, majd olyan technikát alkalmaz, hogy az érdeklődő később

sem vész el a történelmi események sodrában; az évszámok tengerében. Lendületesen továbbszövi a történetet – „Az akciót számos körülmény nehezítette. Gyertyáik váratlanul elvesztek...” – már-már úgy érzi az olvasó, hogy részese az eseményeknek, és átlépve tér-idő határát, repül vissza a 17. századi Sopronba. A tér-idő határ átlépését segíti a kötet igényes és gazdag illusztrációs anyaga is. A szöveg és a képek egyensúlyban vannak, a tájékozódást pedig pontos és átlátható térképek segítik, melyek elvezetnek Bécsen keresztül Münchenig, ahol Clemens Jäger kétkötetes munkájának első részében találkozhatunk a Szent Korona legrégebbi hiteles ábrázolásával. Ezen a ponton nem csak egy nóvumot tár elénk a szerző, de ékesen bizonyítja azt is, hogy műve minden korosztálynak és érdeklődőnek szól. „... a müncheni kódexben látható koronaábrázolás igen alapos, s néhány pontatlanságtól eltekintve viszonylag híuen, persze saját korának ízlésvilágához igazítva adja vissza nemzeti ereklyénket. Középen a trónon ülő, könyvet tartó, szakállas Krisztus alakja látható, azaz egyértelműen nem Szűz Mária, miként ez az interneten oly gyakran olvasható. Csupán a csüngők száma nem egyezik a valósággal, kilenc helyett csak hat szerepel.”

A korona soproni tartózkodásai során új korszakot nyitott a város történetében. A Szent Korona első soproni tartózkodása talán ismertebb a nagyközönség előtt: 1463 júliusának végén ugyanis Mátyás királyunk mind a koronát, mind Sopron városát visszaszerezte III. Frigvestől, így a korona ismét magyar kézbe került. Amiről viszont elfeledkezünk, és amire Pálffy Géza újra felhívja figyelmünket az nem más, mint nemzeti ereklyénk szerepe a soproni koronázó országgyűlések idején. Ugyanis az 1625. évi király-, valamint az 1622. nyári és 1681. végi királyné-koronázás során vált Sopron a 17. században a Magyar Királyság új koronázó városává, a mai bencés templom (Kecske-templom) pedig koronázó templommá.

1622 nyarán két indokból szállították a koronát Sopronba. Egyrészt azért, mert Bethlen Gábor hadjárata és az ezzel járó polgárháború miatt politikai-katonai okokból nem Pozsonyban, hanem városunkban tartották az országgyűlést. A diéta május 1-jén kezdődött és augusztusig tartott, amelynek során a rendek ellenőrizték a koronáladában található felségjelvényeket, hogy azok mind Bethlentől, mind az elhunyt Révaykoronaórtól hiánytalanul visszakerültek. Másrészt a korona nélkülözhetetlen volt II. Ferdinánd új feleségének, Gonzaga Eleonóra Annának (1598–1655) az országgyűlés idejére tervezett magyar királyné-koronázásához is. A szertartás során a régi magyar szokások szerint a királyné jobb vállát, mint az uralkodó támaszát a felségjelvénnyel érinteni kellett. A koronázási jelvények ekkor 29 napot töltöttek a városban. Eleonóra Anna királynévá koronázása egyúttal a rendekkel ekkor kötött politikai kompromisszumrendszer jelképes betetőzése is volt.

1625-ben Bethlen Gábor újabb magyarországi hadjárata miatt kialakult politikai-katonai helyzetben II. Ferdinánd és magyar tanácsosai úgy döntöttek, hogy Pozsony helyett ismét Sopront jelölik ki az országgyűlés helyszínéül (amit az ott dülő pestis és a Sopronhoz közeli Kismartont és Fraknót bíró Esterházy Miklós országbíró érdekei is döntően elősegítettek), ezért mind az országgyűlést, mind a trónörökös III. Ferdinánd magyar koronázását újfent városunkban tartották. Így a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket Pozsonyból újra Sopronba kellett szállítani.

A Szent Korona a harmadik alkalommal töltötte a legrövidebb időt Sopronban. Mindössze 9 napig őrizték a városban. 1681 májusa és decembere között ismét egykatonai-polgárháborús állapot következteben – amelyet a Thököly Imre vezette kuruc felkelés idézett elő – válhatott a város átmenetileg a Magyar Királyság politikai-döntéshozatali központjává, az országgyűlés színhelyévé. A rendekkel való újabb kiegyezés egyfajta szimbolikus lezárásaként I. Lipót király harmadik feleségét, Wittelsbach Eleonóra Magdolnát magyar királynévé koronázták, így a felségjelvényeket ismét Sopronba kellett hozni. A királyné december 9-én megtartott koronázási ceremóniáját követően 12-én minden felségjelvényt hiánytalanul visszahelyeztek a koronáladába, és ki is tisztítottak. Így kerültek vissza december 13-án szokásos őrzési helyükre, a pozsonyi várba.

A szerző a kötet utolsó részében a kronologikus sorrendben elmesélt események helyszínére is elkauzolja az olvasókat. Precíz pontossággal újra felidézi az eseményeket helyszínleírásokkal egybekötve. Így tudhatja meg az olvasó, hogy III. Ferdinánd 1625. decemberi koronázásának világi ceremóniája során eljuthatott a magyar korona a mai Várkerületre, majd a négy kardvágás alkalmával a város fölé, a Koronázódombra. A koronaékszereket tartalmazó láda Sopronba hozatala, és a koronázási menet alatt pedig bejárta a belváros utcáinak egy jelentős részét, hogy végül megérkezessen a Fő téri Városházára. A régi Városháza tanácssterme mindhárom alkalommal az országgyűlés egyik táblájának (1622-ben és 1625-ben a felsőtáblának, 1681-ben pedig az alsótáblának), azaz a magyar rendek tanácskozásainak helyszíne volt. A legfrissebb kutatási adatok segítségével a szerző felhívja arra is a figyelmünket, hogy a Városházán 1622-ben és 1681-ben alkalom kínálkozott a korona és a felségjelvények megtekintésére, továbbá hogy az 1681-ben új nádorrá megválasztott Esterházy Pál az 1622-ben kialakult rítus szerint mutatta ki a koronát a városháza ablakán az összesereglett nagyközönségnek.

A három uralkodókoronázás után tartott ünnepi lakomák idején a Szent Korona hosszabb-rövidebb időre megfordult a mai Bányászati Múzeum és a Kossow-ház épületében is, amiről eddig a kutatás szintén megfeledezett. Az új kutatások alapján 1622-ben és 1625-ben II. Ferdinánd és családja az előbbi, míg 1681-ben I. Lipót és felesége az utóbbi épületben lakott. Így ha legközelebb betér a kedves olvasó a Gyógygödör Borozóba egy pohár kékfrankosra gondoljon arra is, hogy ebben az épületben lakott és lakomázott anno I. Lipót és felesége is koronázásuk után...

Végezetül Pálffy Géza és kutatócsoportjának eredményeit egy összegző táblázatban olvashatjuk, amely segíti az ismeretek rendszerezését és könnyebb átláthatóságát. Összességében elmondható, hogy a 2014-ben megjelent kötet nemcsak hiánypótló mű, hanem a történelem iránt érdeklődők számára igényes, alapos, pontos és egyben szórakoztató olvasmány is. A szerző elérte célkitűzését: nemcsak az eseménytörténet sűrűjébe repíti vissza az olvasót, de kézen fogva körbevezeti a korabeli Sopron épületeiben, megismertette őt a koronázások, és az azt követő ünnepek színhelyeivel és a város történetében betöltött jelentőségével, melynek köszönhetően a város európai hírnévre tett szert. Pálffy Géza jelen kötete valamennyi soproni lokálpatrióta könyvespolcán méltó helyet érdemel.

Az elmúlt évben jelent meg a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának gondozásában Johann Wohlmuth soproni polgár német nyelvű feljegyzési könyve a 18. század első évtizedeiből. A nyomtatott formában több mint százhatvan oldalas forrást két bevezető tanulmány helyezi a korabeli Sopron és a Magyar Királyság történetének kontextusába. Az első, „A város szolgálatában. Johann Wohlmuth pályafutásának várospolitikai tényezői (a 18. század első harmada)” című tanulmányban H. Németh István a 17. század végi és 18. század eleji Magyar Királyság várospolitikájának főbb jellemvonásaival foglalkozik, mivel maga Wohlmuth is ebben az időszakban élt: 1670-ben született, 1712-ben tette le Sopronban a polgáresküet és intenzív közéleti tevékenységet követően 1741-ben hunyt el.

A szerző dolgozatában felhívja a figyelmet azokra az alapvető változásokra, amelyek a magyarországi várospolitikában végbementek a török kiűzését és különösen a Rákóczi-szabadságharcot követő évtizedekben. A bevezető tanulmány nemcsak a Magyar Királyság területén fekvő városokra koncentrál, hanem arra a kérdésre is választ keres, hogy miként rokoníthatók a központi hatalomnak a magyarországi szabad királyi városokkal kapcsolatos reformjai az európai társaikkal szemben támasztott uralkodói igényekkel. Felhívja a figyelmet arra, hogy a városokat érintő intézkedések egész Európában a központi kormányzat kiemelt figyelmét élvezték, mivel a városok sokkal szorosabban kötődtek az uralkodóhoz, mint a rendiség többi szereplője. Az említett változások általában a városok önkormányzatiságának csökkentésében, a magyarányú bürokratizálásban és központosításban nyilvánultak meg.

A dolgozat a központi hatalomnak a városokban megerősödő befolyását vizsgálva két alapvető fontosságú megállapítást tesz. Először is nem látja igazolhatónak azt a magyar történetírásban meghonosodott szemléletet, amely szerint egy város önkormányzatiságának nagysága arányban állna annak gazdasági fejlettségével. A szerző álláspontja szerint nem az uralkodói befolyás mértéke határozza meg egy város gazdasági teljesítő-képességét, hanem azok a külső körülmények, amelyek a gazdasági tevékenységre közvetlenül hatással vannak. Debrecen példáján szemlélteti, hogy a település közjogi státuszának emelkedése nem járt gazdasági megerősődéssel, sőt a visszafoglaló háborúk miatt Debrecen éppen azokat a korábban meglévő adottságokat veszítette el, amelyek kereskedelmét fellendítették. Másrészt, az európai trendeket vizsgálva a szerző megállapítja, hogy szintén a történeti irodalomban meghonosodott véleménnyel ellentétben a Magyar

Királyság szabad királyi városai sok tekintetben önállóbbak voltak a környező országok, mindenekelőtt a Habsburgok osztrák tartományainak városainál.

A dolgozat második része a magyarországi városok kora újkori válságtüneteivel foglalkozik. Ezek középpontjában az egyre nagyobb eladósodás állt. Elsősorban a háborúk okozta pénzhiány arra sarkallta a központi igazgatást, hogy mind nagyobb terheket rójon a városokra. Ez az adók, valamint a katonaság ellátásával kapcsolatos szolgáltatások fokozatos emelésében nyilvánult meg. Az egyre elviselhetlenebb terheket a szabad királyi városok ismételt hitelfelvételekkel próbálták meg ellentételezni, ez viszont egyre komolyabb adósságfelhalmozáshoz vezetett. A szerző sok számadat segítségével érzékelteti, milyen komoly feladatot jelentett a magyarországi városoknak az emelkedő kamatterhek kezelése. Mivel ezzel egyedül képtelenek voltak megbirkózni, az uralkodói hatalom itt is beavatkozott a városok életébe: központi reformok bevezetésével és kinevezett tisztségviselők útján próbálta a városok gazdálkodását megreformálni. Utóbbi a számvitel korszerűsítését, a városvezetőknek járó korábbi privilégiumok radikális csökkentését és a városi hivatalok szakszerűvé tételét is magával hozta. Így a 18. század folyamán a magyarországi városok életében is olyan jelentős reformfolyamatokkal találkozunk, amelyek az országos igazgatásban is megfigyelhetőek.

A kötet második, „Johann Wohlmuth életútja és karriere” című bevezető tanulmányában D. Szakács Anita a forráskiadvány főszereplőjével ismerteti meg az olvasót. Ifjabb Johann Wohlmuth, vagy ahogy őt a szakirodalom Házi Jenő nyomán általában nevezi, Wohlmuth János bár a Soprontól nem messze fekvő Ruszton született 1670-ben, élete legnagyobb részét Sopronban töltötte, a városi önkormányzat fontos tisztségeit viselve. A Német-római Birodalom több egyetemén folytatott jogi tanulmányokat, majd Sopronba visszatérve is jogászként kezdett tevékenykedni. Később a belső tanácsba is bekerült, majd felváltva többször viselte a városbírói és a polgármesteri tisztséget. A szerző Wohlmuth hivatali pályafutása mellett bemutatja családi és személyes kapcsolatrendszerét is a rokoni szálak és a keresztszülőségi kötelek felvázolásával. Ezeket keresztül egy igen befolyásos soproni tisztségviselő életútja tárul fel előttünk, akinek vagyoni helyzetével és politikai tevékenységével is megismerkedhetünk. Az egyes városi tisztségekért folytatott küzdelmei során kirajzolódnak Sopron politikai életének erőviszonyai is, amelyet a tisztségekért harcba szálló patríciuscsaládok alakítottak. Ez a tanulmány is sok gazdasági jellegű adatot tartalmaz, amelyek segítségével megvilágítja Wohlmuth polgármesteri tevékenységének eredményeit.

A tanulmány végén a kiadásra kerülő forrás rövid ismertetését találjuk. A szerző itt hangsúlyozza, hogy a feljegyzési könyv legfőbb forrásértékét az a következetessége adja, amellyel Wohlmuth a városi tisztújítások eredményeit ismerteti. Ez az adatsor emeli ki a naplót a regionális értékű ego-dokumentumok közül, és helyezi azt a német nyelvterület nemzetközileg is nagy jelentőségű forrásai közé.

A forrásszöveg előtt az átírások egységesítését végző Németh János ismerteti a szövegkiadás elveit. E rövid ismertetés nemcsak a forráskiadványok kötelező részeként szerepel a kötetben, hanem arra is hivatott, hogy felhívja a figyelmet a többségében ugyan

német, de sok latin kifejezést, mondatrészt, sőt rövidebb szövegrészeket tartalmazó forrás átírásának nehézségeire. Az itt használt alapelvek egyrészt figyelembe veszik az elmúlt években kidolgozott módszertani segédleteket, másrészt a korpusz jellegzetességeihez igazítják a szakmai szabályokat. Így e rövid szabályközlés is tanulságos olvasmány a hasonló munkát végző szakemberek számára.

Ezután következik a kötet érdemi része: Johann Wohlmuth feljegyzési könyvének magyaráló jegyzetekkel ellátott kiadása. A soproni tisztségviselő 1717 júliusa és 1737 júniusa között vezette naplóját, és megemlékezett a város e húsz éves történetének fontosabb és érdekesebb eseményeiről. Tisztségeiből adódóan Wohlmuth betekintést enged Sopron gazdasági viszonyaiba, a helyi politika alakulásának állomásaiba, de képet kaphatunk a köztörvényes és egyházi természetű bűncselekmények kezeléséről, a várost sújtó tűzvészek pusztításáról, a Sopron történetében fontos szerepet játszó polgárok életéről és haláláról is. Bár Wohlmuth evangélikus felekezetű volt, megörökítette a katolikus egyház soproni térnyerésének főbb állomásait is. Az egyes eseményeket rövid, néhány bekezdésbe tömörített beszámolóban foglalta össze.

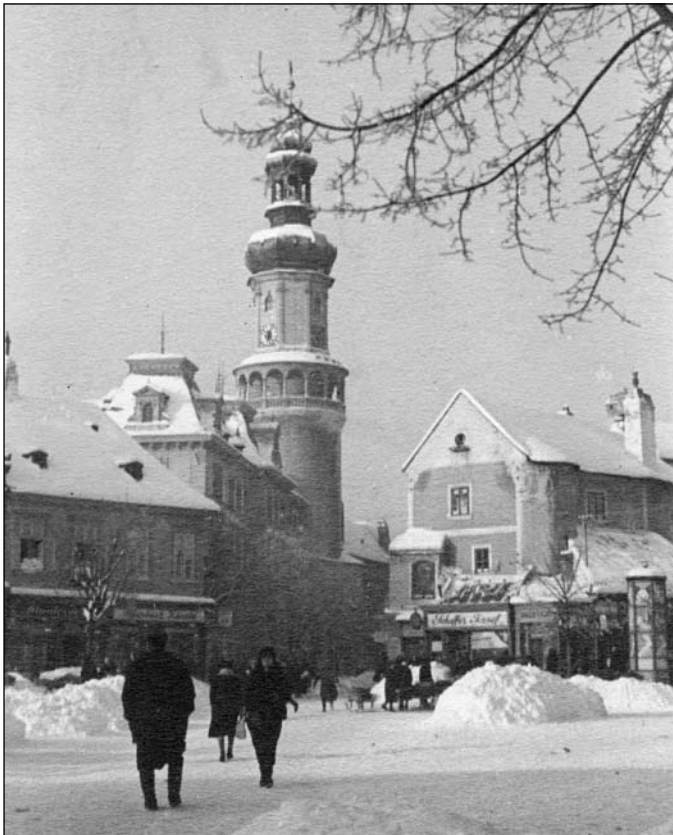
A Johann Wohlmuth soproni polgármester naplóját nyomtatásban közlő forráskiadvánnyal a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára értékes kötetet bocsátott az érdeklődők rendelkezésére. A két bevezető tanulmány komoly forrásbázist és szakirodalmi apparátust felvonultatva kontextualizálja a közölt forrást. Bár a kérdés gazdasági vonatkozásai talán túlzottan nagy hangsúlyt kaptak a politikai, társadalmi és felekezeti összetevők rovására, elolvasásuk nagyban megkönnyíti a forrásszövegben történő eligazodást, és kiemeli Johann Wohlmuth feljegyzéseinek történeti értékét. A napló olvasása közben pedig meglevenednek a 18. század eleji Sopron mindennapjai egy művelt városi tisztségviselő igényes, mégis ízes tájnyelvi jellegzetességeket is felvonultató beszámolóján keresztül. A feljegyzési könyv így nemcsak a szűk szakmai közönségnek, hanem a Sopron kora újkori története iránt érdeklődőknek is izgalmas olvasmány. Mivel pedig a bevezető tanulmányokat és a forrásszöveg magyaráló jegyzeteit a magyar mellett német nyelven is olvashatjuk a kötetben, a kiadvány nemcsak a hazai, hanem a külföldi közönség figyelmére is számot tarthat.

A szerkesztőség közleménye

A Soproni Szemle szerkesztősége ezúton mond köszönetet a GySEV vezetőségének, valamint Weszely Ernő művész úrnak a Soproni Városszépítő Egyesület és az egyesületen keresztül folyóiratunk éves fenntartásának, és különösen a 2015. évi 3. szám megjelentetésének támogatásáért. Szintén hálásan köszönjük a Soproni Tudós Társaságnak a 2015. évi 4. szám megjelentetésének támogatását.

A Soproni Szemle 2016-ban is előfizethető a Soproni Városszépítő Egyesület tagdíjával kombinálva, vagy a <https://eshop.posta.hu> címen.

Minden kedves olvasónknak áldott, békés Karácsonyt és sikerekben gazdag, boldog Új Évet kívánunk!

Az Előkapu 1935 januárjában. Fotó: Diebold Károly (Soproni Múzeum, Fotótár)

E számunk szerzői

Bolodár Zoltán fotó-adattáros, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.,
bolodar-zoltan@t-online.hu

Forgó András egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézet, 2087 Piliscsaba, Egyetem u 1.,
forgo.andras@btk.ppke.hu

Kelemen István történész-muzeológus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.,
kelemen.istvan@muzeum.sopron.hu

Kücsán József néprajzkutató, 9400 Sopron, Felsőlőver út, kucsanj2@gmail.com

Nemes András művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.,
nemand1960@gmail.com

Prezenszki Erzsébet PhD hallgató, tanár, Eötvös József Evangélikus Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola, 9400 Sopron, Deák tér 51., eprezenszki@gmail.com

Tárkányi Sándor műemlék-felügyelő, 9400 Sopron, Új u. 16.,
sopronbefore1944@gmail.com

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői út 13., turbuly@gmail.com

Veöreös András egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Építészettörténeti és Város-
építési Tanszék, 9026 Győr, Egyetem tér 1., andras.veoreos@gmail.com

Veress Ferenc kurátor muzeológus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.,
veressf.soprmuz@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2015/4

ANDRÁS VEÖREÖS: Gábor Winkler (1941–2015)	305
---	-----

DIE ERNEUERTE GRABENRUNDE

JÓZSEF KÜCSÁN: Der Bau des inneren Bogens der Grabenrunde, 1766–1801	307
FERENC VERESS: Die Soproner Mariensäule und ihre Meister	337
ISTVÁN KELEMEN– ANDRÁS NEMES: Die Renovierungsarbeiten der Mariensäule auf der Grabenrunde vom 19. Jahrhundert bis heute	352
SÁNDOR TÁRKÁNYI: Veränderungen und Modernisierung auf der Grabenrunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.....	374
ZOLTÁN BOLODÁR: Neonlichter der Grabenrunde.....	383
ANDRÁS VEÖREÖS: Die Soproner Grabenrunde im 21. Jahrhundert	401

BÜCHERSCHAU

ÉVA TURBULY: „Diese Welt, wie ein Garten...“ Festschrift für Géza Galavics. Red.: Orsolya Bubryák. Budapest, 2010.	416
ERZSÉBET PREZENSZKI: Géza Pálffy: Die Heilige Krone in Sopron. Die Soproner Gedenkstätte unseres Nationalschatzes. Sopron-Budapest, 2014.	420
ANDRÁS FORGÓ: István H. Németh– Anita D. Szakács: Das Tagebuch von Johann Wohlmuth, Ödenburger Bürgermeister 1717–1737. Sopron 2014. ...	423
Mitteilungen der Redaktion	426